

**Fra normer og ideologi til
praksis.**

**Kong Håkon Håkonssons
forhold til Gud og hans
forhold til kirken**

MASTEROPPGAVE I HISTORIE AV TORMOD JÆGER BRUDVIK VÅREN 2010

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, KONSERVERING OG HISTORISKE STUDIER (IAKH)

UNIVERSITETET I OSLO

Forord

Takk til Arnved Nedkvitne for hjelp i starten av denne prosessen. Takk til Hanne Monclair for mange gode innspill, meget konstruktive tilbakemeldinger og for å påpeke at islender fortsatt er en genser. Takk til Aase for å orke å høre på alt pratet om oppgaven min. Takk til Marie-Louise for korrekturlesning og uvurderlig støtte gjennom studiene. Og til slutt takk til Victor fordi du er en sånn grei gutt!

Innholdsfortegnelse

Forord.....	3
Innholdsfortegnelse.....	5
Kapittel I – 1. Innledning.....	9
2. Tema, avgrensning og problemstilling.....	10
3. Tidligere forskning.....	11
4. Kilder og metode.....	14
Håkon Håkonssons saga.....	14
Kongespeilet.....	17
Lovene.....	18
Arkivmateriale.....	19
5. Begrepsavklaringer.....	19
Ideologi.....	19
Praksis.....	21
<i>Rex iustus</i> : Guds stedsfortreder på jorden.....	22
6. Oppgavens oppbygning.....	24
Kapittel II- Kong Håkon og Gud – 1. Innledning.....	25
Kultskifte eller trosskifte?.....	25
2. Kongespeilet.....	26
Kongen som dommer.....	27
Om viktigheten av å dømme rettferdig.....	28
De fire søstrene.....	29
David og Saul.....	32
Generelle plikter.....	33
Ydmykhet overfor Gud.....	35
Oppsummering.....	36
3. Sagaen.....	37
Kongetakingen i 1217.....	39
Jernbyrd.....	40

Håkons drøm.....	42
Kong Håkons død og ettermæle.....	43
Ydmykhet overfor Gud.....	45
Oppsummering.....	46
4. Noen eksempler som viser praksis.....	47
Kirkefreden.....	47
Messe.....	52
Kongen som dommer?.....	53
Sanning, rettferd, fredsemd, miskunn.....	56
Rex iustus og rex iniquus.....	57
Ydmykhet overfor Gud.....	58
Ble Håkon <i>rex iustus</i> ?.....	59
5. Konklusjon.....	61
Kapittel III- Kong Håkon og kirken – 1. Innledning.....	63
2. Lovene.....	63
Tronfølgeaven av 1163 og tronfølgeaven av 1260.....	63
Tronfølgeaven i tidligere forskning.....	65
Kroningsbrevet.....	70
Andre lover av betydning for oppgaven.....	72
Oppsummering.....	73
3. Kongespeilet.....	73
Om maktforholdet konge, kirke.....	73
Oppsummering.....	78
4. Sagaen.....	79
Striden mellom Håkon og kirken.....	79
De tidligste årene.....	79
Møtet i Trondheim i 1218.....	82
Riksmøtet i Bergen i 1223.....	83
Valg av ny erkebiskop.....	85

Forholdet til biskop Nikolas.....	87
Ny konflikt med erkebiskopen.....	89
Sigurd blir erkebiskop.....	90
Konflikten mellom kong Håkon og biskop Pål.....	90
Rex iustus mot rex iniquus.....	94
Forhandlingene om å bli kronet.....	94
Skattelegging av kirken.....	97
Endring av maktbalansen konge/kirke?.....	98
Kongen holdes utenfor.....	98
Konflikten rundt Lodin.....	100
Oppsummering.....	101
5. Fra normer og ideologi til praksis.....	102
Kongen og biskopen.....	102
Kirkens eiendomsrett og skattelegging av kirken.....	106
6. Konklusjon.....	106
Kapittel IV- Konklusjon.....	110
Kilder.....	111
Litteraturliste.....	112
Internettsøk.....	117

Kapittel I

1. Innledning

I 1263 la Håkon Håkonsson ut med leidangflåten sin for å gå til krig mot den skotske kongen som hadde herjet Sudrøyene. Under denne hærferden ble den norske kongen svært syk. Rett over midnatt den 14. desember 1263 døde Håkon. Han hadde da vært konge i Norge i 46 år. Kong Håkons sønn, Magnus Lagabøte, ga islendingen Sturla Tordsson i oppdrag å skrive sagaen om Håkon Håkonsson. Det som nå følger, er et utdrag av ettermålet til Håkon, slik det står skrevet mot slutten av sagaen:

Kong Håkon la meir vinn på å styrkje kristendommen i Noreg
enn nokon annan konge før ha etter den heilage kong Olav. Han
let gjere kyrkje nord i Troms og krista heile den kyrkjesokna.(...)
Han let gjere en kyrkje i Ofoten og festningsverk ved Agdenes(...)
Han let gjere en kyrkje i Guløy nordafor Bjørgvin og flytte
Gulatinget dit. Kong Håkon let gjere av stein Apostelkyrkja i
kongsgarden i Bjørgvin. Han let gjere Olavskyrkja, og klosteret med,
på sin kostnad.(...) Han let gjere Katrinakyrkja ved Sandbru og
hospitalet og gav til det to hundre månadsmatbol.¹

Ettermålet fortsetter med å ramse opp kirker og bygninger som kongen har oppført, om hvordan han har sørget for kristningen av nye folk. Faktisk handler mesteparten av ettermålet om dette. Slik sett skiller Håkon Håkonsson saga seg klart ut fra tidligere kongesagaer i beskrivelsen av de kongelige dyder. Selv om deler av ettermålet handler om kongen som menneske, er det en klar vridning mot et større fokus på utøvelsen av hans embete, som finnes i mindre grad i tidligere kongesagaer. Om denne vridningen fra fokus på person til embete også har sin rot i virkeligheten er et av de spørsmål som vil bli tatt opp i denne oppgaven.

---

¹ Sturla Tordsson, *Soga om Håkon Håkonsson*, Heretter HHs, oversatt av Kr. Audne, 2. Utgave ved Knut Helle, Oslo 1963: 367.

2. Tema, avgrensning og problemstilling

Temaet for denne oppgaven er fremstillinger av kong Håkons forhold til Gud, og kong Håkons forhold til kirken. Fremgangsmåten for denne oppgaven er således todelt. Først vil kongen personlige forhold til Gud bli analysert slik det fremstilles i de ideologiske og normative kildene. Dette vil bli sammenholdt med praksis. Videre vil kongens forhold til kirken bli underkastet analyse. Her vil jeg også analysere det ideologiske aspektet versus praksis, altså først se hva kildene kan fortelle om dette ideologisk og normativt, for så å forsøke å gripe hva praksis kan ha vært. Begrepene ideologi, norm og praksis vil bli utdypet nedenfor.

Problemstillingen for oppgaven er altså følgende. Hvordan opptrer Håkon i praksis sett i forhold til de normene og den ideologien man møter i kildene som omhandler hans forhold til Gud og hans forhold til kirken? Det vil være et mål å sette normer og ideologi opp mot praksis for å se om dette sammenfaller eller ikke. En grunnleggende antagelse innledningsvis er at det til dels er betydelig forskjell mellom normer, ideologi på den ene siden, og praksis på den andre. Synspunktet vil bli utdypet nedenfor.

Tidsmessig blir hovedfokus for oppgaven Håkon Håkonssons regjeringstid (1217-1263). Det finnes for denne perioden forholdsvis gode kilder sett i forhold til både tidligere og senere perioder i norsk historie. Videre representerer Håkons tid ved makten på mange måter en brytningstid i norsk historie hvor kongemakten for alvor ble konsolidert. Håkon Håkonsson startet sin kongstid som en hersker som så seg nødt til å inngå til dels omfattende kompromisser med opposisjonen representert ved Skule Bårdsson for å sikre egen makt. Dette ses tydelig allerede i 1217, da Håkon ble nødt til å avstå en tredjedel av Norge og alle skattlandene til Skule for å få kongstittelen sin.² Dette står sterkt i kontrast til kongens stilling etter 1240. Etter tilintetgjørelsen av Skules opprør blir Håkon fremstilt som en sterk konge uten reelle konkurrenter til kongemakten. I denne forbindelse utgjør Håkon Håkonssons saga en meget interessant kilde, da sagaen formidler et så forskjellig bilde av kongsmakten henholdsvis før og etter 1240.

---

² HHs 1963: 44

3. Tidligere forskning

Håkon Håkonssons regjeringstid er tidligere berørt av en rekke historikere, og flere temaer har vært hyppig diskutert på 1800-tallet og på 1900-tallet. Det har vært en generell diskusjon om hvorvidt fortidssagaene kunne brukes som troverdige kilder eller om de var for litteratur å regne. Med Lauritz Weibulls ord: "Når sägen og dikt sopats bort, har det visat sig, at endast enstaka händelser och de grövste linierna historia äro vetenskapelig konstaterbara."³ I og med at Håkon Håkonssons saga regnes som en samtidsaga, unngår den mye av den problematikken som er kjernen i denne diskusjonen.⁴ Dette temaet, som først og fremst gjelder fortidssagaene, vil derfor ikke bli berørt ytterligere i denne oppgaven.

Mye av diskusjonen rundt Håkon Håkonsson saga har dreiet seg om forholdet mellom Håkon Håkonsson og Skule Bårdsson, og overgangen til et mer konsolidert statslignende rike. På 1800-tallet ble Håkon Håkonsson gjerne fremhevet som en heltekonge og en stor statsmann.⁵ P. A. Munch skildret eksempelvis Skule som en maktlysten opprører mot den lovlige kongemakten, samtidig som han fremhevet Håkon Håkonsson som den største statsmannen i eldre norsk historie.⁶ Denne fremstillingen ble senere utfordret av først Hans E. Kinck og så Halvdan Koht med følge av Andreas Holmsen, som alle marginaliserte kong Håkon og fremhevet Skule Bårdsson som den store statsmannen.⁷ Håkon var i følge Holmsen et "skikkelig gjennomsnittsmenneske".⁸ Senere har bildet igjen blitt nyansert, ved blant annet Narve Bjørgo, med et mer positivt syn på kong Håkon og en ikke fullt så framtrædende rolle for Skule.⁹ Det som er felles for disse vurderingene av Håkon som konge er den stadige sammenligningen med hans nemesis, Skule Bårdsson.

Når det mer spesifikt gjelder forholdet mellom kirke og konge som en del av denne oppgaven omhandler, har dette også vært gjenstand for debatt. Rudolf Keyser (1803-64) tilla kirken en

---

³ Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Oslo 1970: 236

⁴ Hanne Monclair, *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, Oslo 1995: 23

⁵ Sverre H. Bagge, *The Political Thought of the King's Mirror*, Odense 1987. Sverre H. Bagge, *From Gang Leader to Lord's Anointed*, Odense 1996. Sverre H. Bagge, *Fra knyttneve til scepter. Makt i middelalderens Norge*, Oslo 2003. Anton Rygg, *Fra spontanitet til selvkontroll og avsky for vold? En mentalitetshistorisk studie i voldsforståelse på det førstetlige Island og i det statlige Norge ca 1180-1300*, Hovedoppgave ved UIO, Oslo 1997: 110

⁶ Knut Helle, *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo 1996:109, Narve Bjørgo, "Håkon Håkonssons ettermæle", i Claus Krag og Jørn Sandnes (Red.), *Nye middelalderstudier kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, Oslo 1983: 156

⁷ Helle 1996: 109, Halvdan Koht, "Skule jarl", i *Historisk Tidsskrift, femte rekke, femte bind*, Kristiania 1924: 434-437, 439-440, 442-443

⁸ Andreas Holmsen, *Norges historie fra de eldste tider til 1660*, Oslo 1971: 257

⁹ Narve Bjørgo, "Håkon Håkonssons ettermæle" i, *Syn og Segn*, 74. årg. 1968

viktig rolle i statsutviklingen i høymiddelalderen. Han mente at striden mellom konge og kirke hadde en helt sentral plass i borgerkrigstiden, noe som i følge Keyser endte med at kongedømmet etter hvert vant en maktposisjon over kirken som helt forandret maktbalansen i kongedømmets favør.¹⁰ Hos P. A. Munch (1810-63) derimot ser en at kirken i større grad ble underordnet lendmannsaristokratiet, og slik tillagt en mindre viktig rolle.¹¹ Hos Ebbe Hertzberg (1847-1912) sees igjen en større vektlegging av kirkens rolle som kongens egentlige motspiller i maktkampen.¹² Hos Halvdan Koht var hovedfokuset ikke motsetningen mellom de forskjellige samfunnsmaktene, men snarere samarbeidet mellom disse.¹³ Motsetningsforholdet var for Koht heller et klassespørsmål. De store jordherrene gikk sammen og tok makten. ”Dei sette opp eit rikskongedømme til reidskap for klassemakta si.”¹⁴ Motpolene var bøndene mot overmakta. Andreas Holmsen fulgte i denne tradisjonen og satt kongene fra Håkon Håkonsson av ”i aristokratiets fast tømrede kongsstol.”¹⁵ Jens Arup Seip kritiserte denne oppfatningen. Han mente at en del aksepterte historiske forhold vanskeliggjør hypotesen om redskapskongedømmet, blant annet fordi kildene peker mot en sterkere kongelig sentralmyndighet i Norge enn i grannerikene.¹⁶

Angående den religiøse utviklingen i middelalderen var en av de første til å ta opp dette temaet i sin helhet historikeren Edvard Bull i hans debatt med Fredrik Paasche. Denne debatten danner fortsatt utgangspunktet for mye av debatten rundt religionen i middelalderen. Bull var av den oppfatning at kristendommen gjennom middelalderen var et overflatefenomen som aldri festet seg virkelig hos nordmennene.¹⁷ Mot dette argumenterte Paasche med at det var ingenting som skulle tilsi noen forskjell mellom kristendommen i Norge og Europa i middelalderen.¹⁸ Sverre Bagge har senere hevdet at det var innlysende at nordmennene var kristne i middelalderen. Uten dette blir det umulig å forklare hvordan det var mulig å opprettholde kirken med de økonomiske byrdene som fulgte med dette.¹⁹

Når det gjelder *rex iustus*-idealet som kommer til å være et sentralt element i denne oppgaven, var Torfinn Tobiassen en av de første til å interessere seg for dette i norsk

---

¹⁰ Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundre*; Oslo 1970: 56

¹¹ Dahl 1970: 68

¹² Dahl 1970: 152

¹³ Dahl 1970: 247

¹⁴ Dahl 1970: 247

¹⁵ Knut Helle, *Konge og gode menn i norsk rikkstyring ca. 1150-1319*, Bergen 1972: 559

¹⁶ Helle 1972: 560

¹⁷ Edvard Bull, *Folk og kirke i middelalderen, Studier til Norges historie*, Oslo 1912: 12

¹⁸ Bull 1912: 11

¹⁹ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 2005: 109

sammenheng.²⁰ Tobiassen mente å finne *rex iustus*-ideologien innarbeidet både i tronfølgeaven av 1163 og Magnus Erlingssons (1161-1184) privilegiebrev.²¹ Sverre Bagge finner igjen det samme synet på kongen i Håkon Håkonssons saga og Kongespeilet.²² I tillegg kan nevnes Hans Jacob Ornings avhandling *Uforutsigbarhet og nærvær* som til en viss grad setter spørsmålstejn ved tidspunktet for gjennombruddet av de herskeridealene som den samtidige ideologien formidler.²³ Også Chris L. Hansens masteroppgave om kirkeasylet i Norge og på Island i middelalderen er relevant, da den blant annet tar opp kong Håkons forhold til kirkeasyl.²⁴ Hansen er, som det fremgår av tittelen på hans oppgave, i likhet med Orning, opptatt av praksis.

Som det fremgår av denne redegjørelsen, er dette ikke første gang noen studerer forholdet mellom ideologi og praksis i høymiddelalderen. Likevel hevder jeg at det er rom for min oppgave. For det første tar min oppgave for seg kongens forhold til Gud og forholdet mellom konge og kirke. Forholdet til kirken har vært diskutert tidligere og her foreligger det en god del litteratur. Gudsforholdet er mer uberørt i norsk historieforskning. Sverre Bagge og Hans Jacob Orning er, meg bekjent, de som har tatt for seg dette tidligere.²⁵ De har likevel ikke hatt dette som en hovedinnfallsvinkel, men snarere som et av mange temaer de har tatt opp i sine arbeider. For det andre tar min oppgave for seg Håkon Håkonssons regjeringstid spesifikt. Det meste som er skrevet om ideologi spenner over et bredere eller annet tidsrom, og tar for seg skiftet i ideologien for eksempel fra en holdning til kongen som *primus inter pares* til *rex iustus*-ideologien. For det tredje vil det i denne oppgaven stå sentralt å undersøke eventuelle likheter og forskjeller mellom ideologi og normer på den ene siden, og praksis på den andre. Dette er ikke en ny innfallsvinkel, men sett sammen med punkt en og to, gir den grunn til å tro at tidligere forskning kan utdypes og nyanseres. Det er derfor denne oppgavens målsetning dels å ta for seg et forholdsvis uberørt område i norsk historie, kongens forhold til Gud, dels å ta for seg et noe mer berørt område, kongens forhold til kirken. Det er likevel en målsetning å kunne tilføre noe nytt til historiefaget, ikke bare der hvor det har vært gjort lite systematiske undersøkelser tidligere, men også der hvor andre har gått opp stien før meg.

---

²⁰ Tobiassen:1969

²¹ Tobiassen 1969: 216-217, 220-223,227, 229-231,233,235, 241,256,

²² Bagge 1987, Bagge 1996

²³ Orning, Hans Jacob, *Uforutsigbarhet og nærvær*, Norske kongers herskemåte ca. 1160-1300, doktoravhandling UiO, Oslo 2003

²⁴ Chris L. Hansen, *Holdninger, mentaliteter og praksis knyttet til middelalderens kirkeasyl på Island og i Norge*, masteroppgave i historie UiO våren 2009

²⁵ Orning 2003, Bagge 1987, 1996

4. Kilder og metode

Håkon Håkonssons saga

Den viktigste kilden i oppgaven blir sagaen om Håkon Håkonsson. Den utgaven jeg bruker i oppgaven min, følger Gudbrand Vigfussons utgave fra 1887 som for det meste bygger på Skálholtsbok og Stockholmsbok, og er oversatt av Kr. Audne.²⁶ Denne er igjen supplert med Flateyrbok, samt noen fragment fra den arnamagnæanske samlingen i København.²⁷ I enkelte tilfeller er teksten rettet etter, eller supplert med, andre håndskrifter. Knut Helle reviderte så denne utgaven ved hjelp av de viktigste håndskriftene, og gjorde visse endringer for å få en bedre sammenheng med grunnteksten. Boken er gitt ut på Det norske samlaget i 1963.

Sagaen omhandler Håkon Håkonssons liv og virke fra barnsben av til hans død. Den er skrevet ned forholdsvis tett etter Håkons død av Sturla Tordsson, på oppdrag fra Håkons sønn kong Magnus, og faller dermed inn under definisjonen samtidsaga. Sagaen skulle dokumentere kong Håkons liv for ettertiden, men hadde også en sterk ideologisk vinkling.

Historiske kilder kan brukes på to måter, som beretning eller levninger. I det første tilfellet brukes kildene nettopp som beretning eller fortelling om det kilden handler om. Som levning brukes teksten som kilde til forståelser, verdier og holdninger som historikeren mener å finne hos forfatteren og publikummet hans.²⁸

Håkon Håkonsson saga kan brukes på begge måter, både som beretning og levning. En skal likevel være forsiktig med hvordan en velger å gjøre dette. Sagaen kan for det første brukes som beretning i ren kronologisk forstand, for å plassere hendelser i tid og rom. Forfatteren av sagaen hadde sannsynligvis tilgang på gode skriftlige kilder med hensyn til tidsfestelse av bestemte begivenheter.²⁹ Han hadde også liten grunn til å skulle formidle usannheter rundt dette. Halvdan Koht har argumentert med at det norske kongskanselliet i 1260-årene etter alt å dømme inneholdt en mengde kilder til Håkon Håkonssons historie, som Sturla kunne støtte seg på.³⁰ Koht mener også at det først og fremst er dette materialet Sturla legger til grunn, selv om han sannsynligvis også brukte muntlige kilder. Tidspunktet for en god del av disse

---

²⁶ HHS 1963: 14

²⁷ AM 325 X, 4

²⁸ Arnved Nedkvitne *Møtet med døden i norrøn middelalder, en mentalitetshistorisk studie*, Oslo 2003: 15

²⁹ Knut Helle, *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo 1996: 108

³⁰ HHS 1963:10, Halvdan Koht, "Kjeldegrunnlage for Soga um Håkon Håkonsson", *Historisk tidsskrift, femte rekke, sjette bind*, Oslo 1927: 26-27

begivenhetene bør også ha vært såpass godt kjent at det neppe ville blitt godtatt at Sturla tok seg friheter her. Narve Bjørgo har gjort en inngående undersøkelse av hvorvidt Sturla brukte skriftlige kilder og har kunnet påvise en anseelig bruk av brev, avtalettekster og lover.³¹

Det er for det andre liten grunn til i utgangspunktet å tvile på sagaforfatteren når han formidler hendelser i sagaen. Her må en imidlertid trå mer varsomt. Det er kjent at det foreligger episoder i sagaen som ved sammenligning med andre kilder har vist seg å gi et noe ensidig bilde av virkeligheten. Derfor må troverdigheten i hvert enkelt tilfelle vurderes underveis og om mulig, sammenlignes med andre kilder. Det har i middelalderforskningen vært en tendens til å vurdere de mer dagligdagse hendelsene i sagamaterialet som mer sannferdig enn det spesielle. Dette er en subjektiv antagelse om at det ville være liten grunn til at Sturla Tordsson skulle ty til usannheter om at eksempelvis kong Håkon dro til Bergen i 1218.

Det er visse type hendelser som det med en gang kan fastslås at har noe konstruert over seg. Dette gjelder for eksempel steder hvor dialoger eller monologer er gjengitt. Her må en huske på at sagaen er skrevet ned etter Håkons død og at det derfor er lite trolig at en så lenge etterpå ordrett kunne gjengi dialogen, hvis den da i det hele tatt har funnet sted. Dette kan like godt være et litterært grep fra forfatterens side for å forme et idealisert bilde av Håkon. Det finnes imidlertid eksempler på at slike dialoger eller monologer er hentet fra annet materiale, som brev og dokumenter. Dette setter tekstene i et annet lys og gir større rom for å bruke dem for hva de er verdt. De kan også gi oss et innsyn i sannhetsgehalten i andre monologer eller dialoger av lignende type.

Videre må hendelser hvor overnaturlige fenomener er presentert, av naturlige grunner behandles kritisk. Det vil likevel ikke si at slike beskrivelser ikke har noe verdifullt ved seg som kilde, kun at de ikke kan brukes som beretning.

Vi vet også at enkelte hendelser i sagaen er framstilt på en måte som kan gi et noe forvrengt bilde av virkeligheten. Dette gjelder eksempelvis Kristins brudeferd til Spania. Her gir spanske kilder et helt annet bilde av virkeligheten enn det sagaen gjør. Dette gir ikke automatisk noe garanti for at den spanske kilden er den som formidler sannheten, men det setter unektelig beretteslen i Håkonsagaen i et nytt lys. Historikeren har ikke noe garanti for at det finnes flere slike potensielt konstruerte hendelser i sagaen. Likevel er det liten tvil om at

---

³¹ Geir Blom, En konge blir til. Politikk og ideologi i Håkon Håkonssons saga, hovedoppgave i historie UIB, Bergen 1994:3, Narve Bjørgo, "Om skriftlege kjelder for Hakonars saga", *Historisk Tidsskrift* 1967: 185-229

sagaen formidler mye troverdig informasjon, og jeg velger derfor i størst mulig grad å bruke sagaen som beretning der den ikke åpenlyst gjennomsyres av overnaturlige fenomener, ideologi eller noe konstruert.

Når sagaen brukes som levning, bør det utvises kritisk sans. Det må tas med i betraktningen at sagaforfatteren eller personer rundt ham kan ha en annen agenda enn å formidle virkeligheten slik den var. Dette er ikke nødvendigvis noen hindring for et fruktbart resultat, men det er en kompliserende faktor. Sagaen som levning kan si mye om hvordan forfatteren ønsket at Håkon skulle framstå. Her vil sagaen som selvstendig verk, og satt opp mot andre kilder, være en verdifull kilde. Utfordringen blir å skille mellom hvor sagaen skal brukes henholdsvis som levning og beretning.

Det er en tendens i samtidskongesagaforskningen til å stole mer på sagaen der denne formidler hendelser som stiller hovedpersonen i et dårlig lys. Dette kan ha noe for seg. Det er lite trolig at Sturla ville velge å konstruere historier som ikke kastet glans over Håkon. Dette ville neppe blitt godkjent av kong Magnus. Samtidig må det også finnes andre episoder i sagaen som kan regnes for sannsynlige at har funnet sted, uten nødvendigvis å måtte kunne holde dette opp imot andre kilder. Det at Sturla også tar med disse negative episodene i sagaen gir en indikasjon om at han ønsket å formidle noe som kunne bli godtatt som sant av mennesker i samtiden. At fremstillingen er ideologisk farget har tidligere forskning med all tydelighet påvist. I min oppgave vil jeg argumentere for å se på fremstillinger der Håkon handler på tvers av *rex iustus*-ideologien som beretninger.

Å sette sagaen opp mot seg selv og mot Kongespeilet, samt andre kilder for å se etter forskjeller og likheter mellom ideologi og praksis, vil utgjøre metoden i denne oppgaven. Her vil William Ian Millers metode for å tolke sagaer stå sentralt.³² Miller mener at en godt kan bruke sagaen som historisk kilde, under forutsetning av at beskrivelsene er rike nok til at en kan danne seg et bilde av hendelsen, samt at andre kilder støtter opp under hovedkilden.³³ Det er ikke nødvendigvis sannhetgehalten i den spesifikke hendelsen som er det vesentligste men om en slik hendelse kunne tenkes å ha funnet sted. Hvis hendelsesforløpet ”made sense” i samtiden kan det slutes at det faktisk kunne ha foregått slik. Slik gir hendelsen et innblikk i samtiden. Ut ifra dette vil jeg i oppgaven forsøke å bruke sagaen for hva den er verdt, i de

---

³² Miller, *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland* Chicago 1990

³³ Miller 1990: 76

tilfeller hvor den tillater det, eller hvor sammenligningen med andre kilder gir helhetlig mening, og forsøke å analysere episoder i sagaen som om de kunne ha funnet sted.

Kongespeilet

Kongespeilet utgjør den andre viktige kilden for oppgaven. Kongespeilet er et ideologisk og normativt verk, sannsynligvis skrevet ned på 1250-tallet, ikke senere enn 1257 i følge Sverre Bagge.³⁴ Jeg finner Bagges argumentasjon rundt dateringen overbevisende og vil derfor legge hans datering til grunn når jeg bruker verket. Kongespeilet er bevart i form av ca. 60 håndskrifter, men forfatterens original er ikke blant disse.³⁵ De eldste kjente avskriftene er datert til mellom 1260-tallet og 1300. Det eksemplaret som ligger til grunn for denne oppgaven, er AM 243ba, kjent som det norske hovedhåndskriftet.³⁶ Dette håndskriftet er lagt til grunn for Finnur Jónssons tekstutgave av Kongespeilet fra 1920. Alf Helleviks oversettelse, som jeg bruker, er igjen tuftet på denne.³⁷

Teksten er utformet som en dialog mellom far og sønn, hvor faren belærer sønnen i skikk og bruk, etikk og moral. Et eget kapittel er tilegnet kongen.³⁸ Samtidig som denne delen gir en grundig gjennomgang av hvordan kongen skal utøve sitt embete, befestes også kongens makt ovenfor de andre samfunnsmaktene. Det legges vekt på at kongen har fått sin makt av Gud til å utøve sitt embete på jorden, og det settes skranker mellom eksempelvis kongelig og kirkelig makt.

Formålet med Kongespeilet var sannsynligvis for det første å lage en rettesnor for korrekt oppførsel for kongen, men også for andre grupper i samfunnet. ”For av kunnskapen blir mannen vis, kva måte han sidan vil leve på, anten han vil vere kongsmann eller bonde eller kjøpmann.”³⁹ For det andre fungerer Kongespeilet som et forsøk på en legitimering av kongens makt overfor andre maktinstitusjoner, særlig kirken.

Kongespeilet formidler ideologi og normer. Det er derfor viktig å ha klart for seg hvordan verket kan brukes. I denne oppgaven vil Kongespeilet bli brukt som levning. Det vil være

---

³⁴ Bagge 1987: 210

³⁵ Kristoffer Vadum, Dom og straff i kongespeilet. En analyse av verkets rettslære i forhold til en norsk og europeisk bakgrunn, masteroppgave UIO, våren 2004: 5

³⁶ AM=Den arnamagneanske samlingen

³⁷ *Kongsspejelen*, oversatt av Alf Hellevik, Oslo 1965, heretter Ks

³⁸ Ks 1965: 142-228

³⁹ Ks 1965: 22

aktuelt se etter områder hvor Kongespeilet skiller seg fra eller korrelerer med sagaens ideologi og normer. Det vil også være slik at jeg bruker Kongespeilet for å kartlegge den ideologien som ble formidlet om kongen i kretsen rundt Håkon Håkonsson.

Lovene

En tredje kilde er lovene, både de lovene som ble innført under Håkon Håkonsson men også tidligere lovgivning som var gjeldende rett under hans regjeringstid.

Av Gulatingsloven har jeg brukt en utgave utgitt i serien *Norrøne bokverk*.⁴⁰ Loven var i bruk fram til 1267, så den dekker den perioden jeg tar for meg.⁴¹ Når det gjelder Frostatingsloven har jeg brukt en oversettelse fra 1994 av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes.⁴² Denne oversettelsen er basert på avskrifter av Codens Resenianus, et manuskript fra mellom 1260 og 1269, som brant opp i den store bybrannen i København i 1728.⁴³ Disse avskriftene er altså av yngre dato, fra 1600-tallet.

Hvordan lover skal brukes har vært gjenstand for diskusjon. Hovedproblemstillingen har med Hanne Monclairs ord vært "[H]vorvidt de speiler makthavernes forsøk på å regulere forhold som ikke var allment kjent, eller hvor langt de reflekterer alminnelig praksis."⁴⁴ Selv tar jeg her utgangspunkt i et rettspositivistisk begrep. Loven sier med andre ord ikke så mye om den faktiske tilstanden, men om hvordan samfunnet bør fungere i følge lovgiver.

Jeg ser for meg to hovedbruksområder for lover i denne oppgaven: for det første en sammenligning mellom lovene og Håkon Håkonsson saga, for å se etter eventuelle avvik og sammenfall. For det andre kan det bli aktuelt å se de eldre lovene opp mot de nye som kom i

---

⁴⁰ *Gulatingslovi*, oversetter Knut Robberstad, Oslo 1937

⁴¹ *Gulatingslovi*, 1937: 12, Utgaven som oversettingen er gjort ifra er basert på følgende kilder:

1. En skinnbok som inneholder det meste av Gulatingsloven, fra ca. 1250. Boken befinner seg på Universitetsbiblioteket i København (e. d. v. 137 q)

2. Et stykke av Kristendomsbolken fra 1325 eller litt etter.. denne befant seg også på utgivertidspunktet av boken også i København (AM 309 fol.).

3. Fire stykker av en skinnbok. Inneholder bare Olavstekst. Befinner seg også i København (AM 315 fol. F og 146 q) Et stykke av en skinnbok som skal være fra ca. 1180. Befinner seg på Riksarkivet

⁴² *Frostatingslova*, oversatt av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, Oslo 1994

⁴³ *Frostatingslova* 1994: XXXIII

⁴⁴ Hanne Monclair, *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, Oslo 1995: 26-27

løpet av kong Håkons regjeringstid. Lover som her bryter klart med hverandre, kan indikere nye måter å tenke på i samtiden.

Arkivmateriale

En siste kilde er arkivmateriale og korrespondanse. Dette finnes samlet i *Regesta Norvegica* og *Diplomatarium Norvegicum*. Dette materialet kan gi utfyllende opplysninger i forhold til det som står i sagaen.

5. Begrepsavklaringer

Tre begreper står særlig sentralt i denne oppgaven. Det dreier seg om begrepene *ideologi*, *praksis* og *rex iustus*. De to første begrepene er tatt med fordi det er vesentlig å ha en klar forståelse av dem som utgangspunkt for analysen. Det tredje begrepet, *rex iustus*, er tatt med fordi det har en sentral plass i datidens kongsideologi og derfor også blir et sentralt begrep også i denne oppgaven.

Ideologi

Ideologi er et begrep som kan defineres på en rekke måter. Jeg vil her først definere ideologi i en vid forstand, for deretter å snevre definisjonen inn for å gripe den typen ideologi som er undersøkelsesområdet for denne oppgaven.

I den bredeste form kan ideologi sies å være et slags idealkonsept for hvordan mennesker bør leve i verden. Dette grenser sterkt opp mot filosofi. Filosofi kan sies å bli ideologi når filosofien fremfører ideelle konsepter for hvordan mennesker bør leve sitt liv.

Ifølge Hanne Monclair kan ideologi defineres som tenkning om verden, relativt klare forestillinger, relativt systematiske og godt organiserte tanker, spesifikt orientert mot et avgrenset objekt, og begrepet er handlingsorientert.⁴⁵

---

⁴⁵ Hanne Monclair, *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundre. En analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale*, Oslo 2003: 29

Monclair trekker fram Knut Kjeldstadlis oppsummering av ideologibegrepet og dets forskjellige meninger. For det første er begrepet i en nøytral forstand en betegnelse på sammenhengende tankesystemer som fortolker hvordan verden er, og gjerne begrunner hvorfor den er eller bør være slik eller hvorfor, hvordan og hvor hen den bør endres.⁴⁶ Begrepet ideologi kan være passiviserende for å opprettholde ting slik de er, men kan også være endrende i sin karakter. For det andre kan begrepet fortolkes i en marxistisk sammenheng. Hos Marx vil ideologi henge sammen med sosialt bestemte feiloppfatninger, et delvis innbilt forhold til verden, ut ifra en klasses synsvinkel. Funksjonen til ideologi blir i dette tilfellet å være legitimerende og rettferdiggjøre tingenes tilstand. For det tredje kan et samfunn være mer eller mindre gjennomtrukket av en tenkemåte slik som eksempelvis religionen i middelalderen fungerte som en allmenn ideologi.⁴⁷

I denne oppgaven er det kongsideologi som står sentralt. En kan dermed snevre definisjonen inn til det settet av ideer som omhandler hvordan kongen bør leve sitt liv, hvordan han bør utøve sitt virke og hvordan resten av samfunnet bør forholde seg til kongen. I forlengelse av denne definisjonen vil det være naturlig å stille seg spørsmålet: Hvordan kjenner vi igjen ideologi i sagaen? Monclair mener det bør utvises forsiktighet med å se på en rekke enkeltsaker og nødvendigvis trekke ideologi ut av dette.⁴⁸ Det kan tenkes at menneskene tenker mer bitvis og ikke avleder alt fra stor teori. Denne problemstillingen var selvfølgelig meget relevant for Monclair som forholdt seg til islendingesagaer. Når det gjelder kildene som jeg bruker i denne oppgaven, mener jeg det forholder seg noe enklere. Det er ikke til å komme utenom at både Håkon Håkonssons saga og Kongespeilet er skrevet ut fra en overordnet dagsorden og slik sett er gjennomsyret av ideologi. Det kan således slutes, at mye av det som kan virke som innslag av kongsideologi i disse kildene bevisst er formet på den måten det er, for å fremheve ideologien. Det bør likevel ikke tolkes ideologi inn i alle sammenhenger.

Jeg vil nå bevege meg fra ideologi til et i denne sammenheng noe mer komplekst begrep, praksis, som har en meget sentral plass i denne oppgaven.

---

⁴⁶ Monclair 2003: 29

⁴⁷ Monclair 2003: 29

⁴⁸ Monclair 2003: 31

Praksis

For det første kan sagaen brukes som levning til hvordan forfatterne av Kongespeilet og Håkon Håkonssons saga mente at forholdet til Gud og forholdet til kirken burde være. Dette er som Hans Jacob Orning skriver, ikke spesielt kontroversielt.⁴⁹ Problemet oppstår når det søkes å definere hva som utgjør praksis i sagaen. Det er bare den virkeligheten som forfatteren formidler som er kjent. Sagaen er i mange tilfeller både tekst og kontekst, og det er sjelden det er mulig å sammenligne med andre kilder for å finne et slags svar. Resultatet er at tekstens virkelighet lukker av for den historiske virkelighet.⁵⁰

Hans Jacob Orning tar i sin doktoravhandling fra 2003 utgangspunkt i konfliktsituasjoner fordi de viser at det fantes rom for at forfatterens bilde av kongens makt ikke representerte den generelle holdningen.⁵¹ Han lette etter stemmer som skilte seg fra kongens i slike situasjoner, såkalte motstemmer. Det er hans påstand at motstemmene kan representere praksis, noe jeg også slutter meg til. For det første fordi det er liten grunn for forfatteren å formidle usannheter rundt konflikter med kongen, da dette bare vil svekke det ideologiske budskapet. For det andre fordi det er lite trolig at folk i samtiden ville funnet seg i at det ble formidlet usannheter. Samtidig peker Orning på at det er vanskelig å trekke et absolutt skille mellom det som er historisk korrekt og det som er farget av ideologi.⁵² For Orning blir det også vesentlig å understreke at det viktigste ikke er om det skjedde på denne måten, men om det som William Ian Miller fremhever, *kunne* ha foregått slik.⁵³ Om det var representativt for samtiden er det vesentlige, fordi det da sier oss noe om den tiden aktørene levde i, bakenfor ideologien.

Det er et poeng, at siden motstemmene i sagaen nødvendigvis vil være svakere enn den ideologien som gjennomsyrrer teksten, vil et krav om en like stor bevisbyrde for motstemmene føre til at disse blir marginalisert. Men det vesentlige med motstemmene er nettopp at de skiller seg ut fra ideologien. De er derfor etter min mening, viktige for å komme bakenfor teksten slik forfatteren har ønsket å formidle den.

Målet til Orning var følgelig å se etter motsetninger i teksten. Det vil utgjøre en hovedmetode også i denne oppgaven. Dette vil i praksis arte seg litt forskjellig i de to hovedkapitlene. Kapittelet som omhandler kong Håkons forhold til kirken er et utmerket utgangspunkt for å

---

⁴⁹ Orning 2008: 35

⁵⁰ Preben Meulengracht Sørensen, *Fortelling og ære. Studier i islændingasagaerne*, Oslo 1995: 18

⁵¹ Orning 2008: 36

⁵² Orning:2008: 36

⁵³ Orning 2008:37, Miller 1990: 46

lete etter motstemmer. Det er flere episoder i sagaen som egner seg godt for denne metoden. I kapittelet som omhandler gudsforholdet til kongen derimot, vil dette være av mindre betydning. Her vil det være viktigere å først se på Kongespeilet og sagaen med et ideologisk blikk, for så å se om sagaen spesifikt eller generelt bryter eller samstemmer med det ideologiske bildet. Der hvor det kan konstateres brudd med det ideologiske, mener jeg vi med sannsynlighet kan si at dette representerer praksis. Jeg vil si at stemmen vi hører i sagaen er dels kongens, men viktigere er det at vi hører forfatterens stemme. Det er derfor en hovedoppgave å lete mellom linjene for å finne motsetninger til den ideologi som forfatteren favoriserer.

Jeg skal nå gå over til å redegjøre for et av de mest sentrale begrepene i teksten hva kongsideologi angår, *rex iustus*, den rettferdige kongen.

***Rex iustus*: Guds stedfortreder på jorden**

Rex iustus-ideologien står sentralt i to av kildene til denne oppgaven, både i Håkon Håkonssons saga og i Kongespeilet. Ideologien kommer følgelig til å drøftes i denne teksten og det er derfor naturlig innledningsvis å definere hva som er kjernen i *rex iustus*-ideologien.

Grunnelementet i *rex iustus*-ideologien var en konge legitimert av og gjennom Gud.⁵⁴ Dette måtte være allment akseptert blant kongens undersåtter. Kongen måtte videre herske gjennom loven. Idealet er sterkt tuftet på rettferdighetsprinsippet. Det skulle ikke være personlige forbindelser som avgjorde hva slags behandling et individ fikk ved lovbrudd, men lovens bokstav, som var gitt og sanksjonert av kongen. Alle kongens undersåtter måtte underkaste seg loven. Kongen måtte herske etter de kristne idealer. Han måtte kunne vise nåde og barmhjertighet mot de svake og vise lydighet overfor Gud.

Denne måten å legitimere kongens makt på, henger sammen med den forandringen av gudsforestillingerne som foregikk rundt og i tidsrommet som denne oppgaven tar for seg. Forandringen, der Gud gikk fra å være drott til å bli herre, sluttet å hevne seg og begynte å straffe menneskene for brudd på Guds bud, har sin parallell i den norske kongemaktens utvikling på 1200-tallet.⁵⁵ Kongen ble samfunnets opprettholder, han var øverste dommer og

---

⁵⁴ <http://www.dur.ac.uk/medieval.www/sagacon/ljungqvist.htm>, 1.3.2008, kl. 1905

⁵⁵ Jón Viðar Sigurðsson, De vennlige islendingene og den uvennlige kongen, i *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800*, Reykjavik 2007: 93-94

han skapte ny rett. All makt ble mer eller mindre samlet hos kongen. Ut av dette sprang en ideologi som utpekte kongen som Guds stedfortreder på jorden.⁵⁶

Rex iustus ideologien kan føres helt tilbake til Augustins *De civita Dei*.⁵⁷ Grunnleggende i Augustins tanker i denne sammenheng er ideen om *rex iustus* kontra *rex iniquus*.⁵⁸ Begrepene kan ses i sammenheng med Augustins ide om henholdsvis *civitas dei* og *civitas diaboli*.⁵⁹ Det dreier seg således om en grunnleggende motsetning mellom det gode og det onde, et samfunn styrt etter gode eller onde prinsipper.

Sentralt i Augustins ide om et guddommelig styre på jorden, det vil si et styre som skjer i henhold til Guds ønsker, står for det første begrepet *pax*.⁶⁰ *Pax* blir i denne sammenheng forstått som harmoni. Hvis verden befinner seg i tilstanden *pax*, vil alle skapte ting finne sin spesielle plass i en harmonisk enhet. For å komme i denne tilstanden, må det herske en harmoni mellom menneskene og Gud. Harmonien oppstår ved at mennesket lever i en absolutt lydighet under Gud.

For det andre har begrepet *justitia* en sentral plass i Augustins tanker. *Justitia* innebærer en underordning under Guds vilje og bud.⁶¹ Det er altså å følge en universell norm som gjenspeiler Guds vilje. Hvis denne underordningen er til stede, foreligger absolutt rettferdighet.

De to begrepene henger nøye sammen. En kan si det slik, at for å oppnå tilstanden *pax*, må menneskene i følge Augustin leve i henhold til *justitia*. Underordnet *justitia* finnes begrepene *obedientia* og *humilitas*.⁶² Begrepene betegner sinnelaget til den person som lever i henhold til Guds lov og bud.

Statens mål er for Augustin at menneskene må føres tilbake til tilstanden av *pax*.⁶³ For å få til dette må det være *justitia*. Derfor blir et mål for en hver stat å gjennom *justitia*, føre menneskene tilbake til *pax*. Det er her *rex iustus*, den rettferdige konge, har sin rolle. Som *rex iustus* må kongen herske i kraft av de rettferdige prinsipper. Loven skal være i overensstemmelse med *justitia*. Augustin tar spesielt opp to dyder som kjennetegner den

---

⁵⁶ Sigurðsson2007: 94

⁵⁷ Torfinn Tobiassen, "Tronfølge og privilegiebrev" i Andreas Holmsen (red.) og Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmyndighetene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969: 220-221

⁵⁸ Tobiassen 1969: 221

⁵⁹ Tobiassen 1969: 221

⁶⁰ Tobiassen 1969: 221

⁶¹ Tobiassen 1969: 222

⁶² Tobiassen 1969: 223

⁶³ Tobiassen 1969: 223

rettferdige hersker.⁶⁴ Han skal utføre sine handlinger ikke av egenkjærlighet men av kjærlighet til Gud. Herskeren er rettferdig bare hvis han gjennom sitt virke søker å gagne sine undersåtter.

Utgangspunktet for utbredelsen av ideologien til Norge er sannsynligvis et skrift som har blitt til på Irland mellom 630 og 700, *Om verdens tolv skader* (De duodecim abusisvis saeculi).⁶⁵ Denne boken har med tid og stunder også blitt oversatt til det norske morsmålet. I et avsnitt som omhandler kongen, det niende abusio, gis en kortfattet karakteristikk av henholdsvis *rex iustus* og hans motpol *rex iniquus*. Skriftet hadde stor betydning ved utformingen av middelalderens *rex iustus*-ideologi.⁶⁶

6. Oppgavens oppbygning

Andre kapittel tar for seg kong Håkon Håkonssons forhold til Gud. Jeg vil her ta utgangspunkt i det normative og ideologiske materialet som foreligger for perioden, for så å søke å sette dette opp imot det jeg mener utgjør praksis i sagaen, for å se om dette gir et sammenfallende bilde eller ikke. Målet blir derfor å se om de normene og ideologien som formidles, kan finnes igjen i praksis eller ikke.

Tredje kapittel tar for seg forholdet mellom Håkon Håkonsson og kirken. Igjen vil jeg først gjennomgå det normative og ideologiske materialet, for siden å sette dette opp mot det jeg regner som praksis i sagaen. Også her er målet som i kapittel to, å se om det er forskjeller og ulikheter mellom normer, ideologi og praksis.

I kapittel fire vil det bli foretatt en kort konklusjon, oppgaven sett under ett.

---

⁶⁴ Tobiassen 1969: 226

⁶⁵ Tobiassen 1969: 227

⁶⁶ Tobiassen 1969: 227

Kapittel II - Kong Håkon og Gud

1. Innledning

Dette kapittelet skal ta for seg kongen og fremstillingen av hans forhold til Gud, slik det blir beskrevet henholdsvis i Kongespeilet, i lovene og i Håkon Håkonssons saga. Først vil jeg analysere fremstillingen av ideologi og normer i disse kildene. Deretter vil jeg rette oppmerksomheten mot det praktiske perspektivet. Hva slags gudsforhold hadde Håkon i praksis. Er det samsvar mellom den ideologien som Kongespeilet formidler og den praksis som finnes i sagaen?

Kultskifte eller trosskifte?

Historisk har religion vært det mest utbredte og effektive instrumentet for legitimering av makt, som en del av hovedfunksjonen som er å skape mening.⁶⁷ I denne sammenheng kan det spørres i hvor stor grad kristendommen var internalisert i Norge i høymiddelalderen. Denne debatten har aner helt tilbake til begynnelsen av forrige århundre. Edvard Bull var av den oppfatning at kristendommen langt på vei var et overflatefenomen så å si gjennom hele middelalderen og at det var snakk om et kultskifte, snarere enn et trosskifte.⁶⁸ Bull er likevel åpen for at det skjedde et mer drastisk skifte på elitenivå. Fredrik Paasche på sin side, var av den oppfatning at et kultskifte må ha ført med seg et trosskifte som igjen virket på de etiske forhold.⁶⁹ Bagge har senere støttet opp under Paasches antagelser. Han har hevdet at det ville være umulig for kirken å bli så sterk økonomisk som den ble, uten bred oppslutning.⁷⁰

Det vesentlige for denne oppgaven er at alle synes å være enige om at religionen sannsynligvis var internalisert på elitenivå. Jeg slutter meg til dette synet. I og med at det er elitenivå denne oppgaven forholder seg til, er det ikke nødvendig å drøfte hvorvidt religionen også hadde nådd de lavere samfunnsnivåer. Men hva kan Håkon Håkonssons saga bidra med dersom man ønsker å danne seg et bilde av Gudsforholdet til kongen? Hans Jacob Orning synes å mene at det er lite å hente.⁷¹ Jeg mener det er grunn til større optimisme. Jeg tror at

---

⁶⁷ Kåre Lunden, *Scandinavian Journal of History*, Vol. 22, No. 2, UK 1997: 91

⁶⁸ Edvard Bull og Fredrik Paasche, "Kristendom og kvad. Fra Paasches doktordisputas" i Andreas Holmsen(red.) og Jarle Simensen (red.), *Rikssamling og Kristendom. Norske historikere i utvalg I, Oslo 1967: 426*

⁶⁹ Bull og Paasche 1967: 427

⁷⁰ Bagge 2005: 109

⁷¹ Orning 2008: 57

det skal være mulig gjennom kildene, å danne seg et visst bilde av kongens gudsforhold, slik det artet seg ideologisk sett, og i praksis.

Jeg vil nå vende oppmerksomheten mot et av de store ideologiske verkene i samtiden, Kongespeilet.

2. Kongespeilet

Kongespeilet vier et eget kapittel til kongen. En del av dette dreier seg om hvilket forhold kongen står i til Gud. I følge Kongespeilet legitimeres kongens styre gjennom Gud. Gud hedres ved å hedre kongen i og med at kongen sitter på det øverste dommersete på jorden.⁷² Kongen er Guds instrument og hans posisjon på jorden er bestemt av Gud.⁷³ Denne tanken finnes allerede uttrykt under Magnus Erlingssons kongetid (1161-84) gjennom tittelen ”konge av Guds nåde/velsignelse”, altså en god stund før Kongespeilet ble skrevet.⁷⁴

Undersåttene skal lyde kongen i alt. Idealet som trekkes fram er den salvede kongen som har rang av *christus Domini*.⁷⁵ Brudd på lydigheten til kongen er likestilt med å trosse Gud. Dette illustreres med hvordan David, til tross for at det tydelig framgår at kongen er urettferdig, nekter å legge hånd på Saul.⁷⁶ Kongens embete er ukrenkelig av menneskene, det spiller ingen rolle hvor urettferdig en hersker måtte være. Saul er kanskje *rex iniquus*, men han er samtidig Guds utvalgte. Derfor kan ingen annen enn Gud ta fra ham makten. Et annet eksempel er hvordan til og med Jesus velger å betale sin skatt til keiseren, fordi Gud ønsket å hedre den jordiske kongen mens han var på jorden.⁷⁷ Eksempelet viser med all tydelighet at keiseren er satt til å ivareta den jordiske makten. Ingen står over ham på jorden.

En undersåtts plikt er å tjene kongen i alt. Det å tjene kongen er å tjene Gud, eller annerledes sagt, den som ikke hedrer kongen, hedrer ikke Gud. Straffen for et eventuelt vanstyre er det opp til Gud å utmåle. Her befinner det seg, som Sverre Bagge påpeker, et skille mellom kongens embete og kongen som menneske.⁷⁸ Når menneskene hedrer kongen, hedrer de

---

⁷² Kongsspegelen 1965: 143, heretter forkortet til Ks

⁷³ Bagge 1987: 25

⁷⁴ Bagge 1987: 26

⁷⁵ Johan Schreiner, ”Omkring Kongespeilet”, i Historisk Tidsskrift 42, Oslo 1963: 104

⁷⁶ Ks 1965: 205-206, Bagge 1987: 27-28

⁷⁷ Ks 1965: 144

⁷⁸ Bagge 1987: 25

gjennom det kongens embete gitt av Gud, og ikke kongen som person. Den makten kongen innehar har han fått av Gud.

Når Kongespeilets forfatter snakker om *christus Domini*, er det i motsetning til andre samtidige europeiske kilder, kun kongen det er snakk om. Nedover i Europa kunne tittelen brukes om eksempelvis paven og prelater av ulike grader. Det har også vært argumentert for at kongen med dette fikk status av geistlig. Noe slikt finnes det ifølge Johan Schreiner ikke grunnlag for å hevde i Kongespeilet.⁷⁹ Jeg finner heller ikke noe i Kongespeilet som kan tyde på at kongen blir oppfattet som geistlig. Som vi senere skal se er det derimot satt opp skranker mellom verdslig og geistlig makt. Selv om disse skrankene til tider gir rom for diskusjon av hva slags makt henholdsvis den geistlige og verdslige makt disponerte over, blir aldri kongen i Kongespeilet betraktet som en geistlig.

Tittelen *christus Domini* innebærer at enhver som var salvet hadde mottatt sin myndighet direkte fra Gud.⁸⁰ De var dermed beskyttet mot ethvert overgrep mot dem. Det er blant annet dette som gjør kroningen og salvingen så vesentlig for kongen. Ved salvingen legitimeres kongens makt av den høyeste makt og en del av Guds makt overføres til kongen. I følge bibelske utsagn ble Saul gjennom salvingen forvandlet til et annet menneske og Guds ånd kom over ham.⁸¹ Det skjedde altså en faktisk forvandling av kongen ved salvingen. I følge Ingeborg Gløersen var det salvingen som var grunnlaget for kongens plass som Guds stedsfortreder.⁸² Kongen kalles Kristus fordi det er ment å fremstilles som om hans autoritet er større enn kirkens, da han bærer Guds navn.

I *rex iustus*-ideologien er en av de sentrale punktene kongens rolle som dommer. Det er derfor vesentlig med en utdypning av hva Kongespeilet har å si oss om kongens rolle som dommer.

Kongen som dommer

En vesentlig del av kongebolken i Kongespeilet tar for seg kongens rolle som dommer. Det er derfor på sin plass at dette i det følgende blir en vesentlig del av drøftingen rundt

---

⁷⁹ Schreiner 1963: 109

⁸⁰ Johan Schreiner, "Kong David i Sverres saga og Kongespeilet", i, Matias Tveitane, *Studier over Konungs Skuggià*, Bergen 1971: 56

⁸¹ Schreiner 1971: 57

⁸² Ingeborg Gløersen, *Kongespeilet og Las Siete Partidas*, Oslo 1972: 34

gudsforholdet til kongen. Dette fordi det sier noe om hvordan Gud ifølge Kongespeilet ønsket at kongen skulle fungere som hersker.

Ifølge Sverre Bagge er det tre prinsipper som Kongespeilet fremhever ved en god dommer. For det første må dommeren helt unngå å ta parti i saken.⁸³ For det andre må dommeren ta alle forhold i tilknytning til saken i betraktning. For det tredje må ikke dommen komme i sinne eller hat. Dommen må være et utslag av kjærlighet.

Jeg vil nå rette blikket mot noen konkrete eksempler i Kongespeilet hvor dømming står sentralt. Dette vil bli gjort for å belyse et av de områder som Kongespeilet legger vekt på som kongelige plikter.

Om viktigheten av å dømme rettferdig

Kongens makt er absolutt ovenfor hans undersåtter ifølge Kongespeilet. Det er likevel klare skranker som begrenser en konges herskesyke. Han må like meget som alle andre mennesker stå til regnskap for sine handlinger hos Gud. En urettferdig konge risikerer sin sjels frelse. Derfor er det vesentlig at kongen dømmer rettferdig i alle saker som forelegges han. Dette illustreres i Kongespeilet med en fortelling.⁸⁴ Det blir fortalt om en konge som bak sin egen rygg og blant annet av sin egen sønn blir beskyldt for å være treg med å avsi dommer. Dette kommer en dag kongen for øre. Han legger seg syk og kaller til seg sin sønn. Sønnen får i oppdrag å dømme i kongens sted. Mens han sitter på farens trone og skal ta til med dagens gjøremål, kommer tre unge menn frem for domstolen. De er pene menn, men har noe fryktingytende over seg. Den ene bærer på alle brevene som inneholder de saker som kongen skal dømme i. Den andre bærer en skålvekt som ser ut som den kan tippe over ved den minste overlast. På den ene siden legges alle sakene som kongesønnen skal dømme i. I den andre skålen skal sønnens svar legges. Det viser seg umulig for sønnen å få skålvekten i balanse. Da ser han opp og ser hva den tredje unge mannen har for seg. Han står med dratt sverd, klar til å hogge. Sønnen skjønner at hvis han avsier dommen før skålene er like tunge, mister han hodet. Så kommer kongesønnen til å se ned mot føttene sine og der åpner det seg et hull i jorden ned til helvete. Sønnen skjønner at hastverk i slike saker fører til evig fortapelse. Enden

---

⁸³ Bagge 1987: 62-63

⁸⁴ Ks 1965: 185

på det hele blir at ingen dommer blir avsagt denne dagen og at ingen heretter klager på at kongen er treg i å avsi dommer.⁸⁵

Eksempelet peker på hvor viktig det regnes at kongens dommer er nøye overveid. Dette er noe som vektlegges sterkt i Kongespeilet. Det at kongen dømmer rettferdig, er en vesentlig del av hans gudsforhold. Dømmer kongen rettferdig, er han *rex iustus*, den rettferdige konge. En konge som avsier urettferdige dommer er derimot *rex iniquus*. Han motarbeider Guds vilje på jorden. Det er derfor helt essensielt, at en konge om han skal være sanksjonert av Gud, framstår som rettferdig. Historien peker også på at det kun er kongen som, i den kraft han er gitt av Gud, kan dømme rettferdig. Når en annen prøver seg i kongens sted, feiler han. Sønnen innehar ennå ikke de dyder som må til for å fremstå som en konge, fordi han ikke er konge. Han innehar ikke dydene til *rex iustus*. Det fremheves altså noe spesielt, nesten overnaturlig ved kongen, i den forstand at han har fått sine evner av Gud, noe som gjør ham i stand til å utføre sitt embete på en tilfredsstillende måte. Og hans embete innebærer å imitere Gud på jorden. Episoden gjør det klart at *rex iustus*, det er noe kongen innehar i kraft av sitt embete, ikke noe han har som en medfødt personlig egenskap. I så fall burde sønnen også innehatt disse egenskapene.

De fire søstrene

Jeg vil nå ta for meg de fire søstrene sanning, fredsemd, rettvise og miskunn som vektlegges i Kongespeilet. Dette gjøres for å vise at de fire søstrene sier noe om hva forholdet mellom kongen og Gud bør være basert på.

Det er fire faktorer som fører til gode dommer og de må veies opp i mot hverandre i riktig mengde. Dette er de fire søstrene som skal lede kongen til den riktige avgjørelsen.⁸⁶ For å oppnå et rettferdig resultat må de fire søstrene veies opp mot hverandre. De fire søstrene veies slik opp at sanning og rettvise sitter sammen på den ene siden og fredsemd og miskunn på den andre. Hvem av de fire søstrene som står for dommen varierer fra sak til sak.⁸⁷ Det kan være slik at sanning og rettferd velger å skyve hele avgjørelsen over til fredsemd og miskunn eller omvendt, at sanning og rettferd dikterer dommen. Men søstrene blir alltid enige. De representerer den harmoniske likevekten som skapes gjennom god dømming. Dette at søstrene i

---

⁸⁵ Ks 1965: 185-186

⁸⁶ Ks 1965: 147

⁸⁷ Ks 1965: 151

Kongespeilet brukes i en legal kontekst er i følge Sverre Bagge unikt.⁸⁸ Andre versjoner av de fire søstrene har en mer teologisk innfallsvinkel med eksempelvis et ønske om å vise synderen viktigheten av oppriktig anger for sine synder. Det at de fire søstrene brukes for å vise de fire hensyn en konge må ta når han avsier dommer er spesielt for Kongespeilet. På den annen side, som Bagge påpeker, er ikke avstanden mellom lov og teologi stor i Kongespeilet. Kongen skal tross alt imitere Gud.

De fire søstrene gis en framtrædende rolle i Kongespeilet. Det er de som avgir dommen da Adam og Eva spiser av den forbudte frukt i Paradis. Denne historien vektlegges så sterkt i Kongespeilet at forfatteren ser seg nødt til å fortelle den to ganger: først en gjennomgang, så i form av en analyse av innholdet. Det at historien fortelles to ganger, kan også være et utslag av at forfatteren har hentet historien fra en annen kilde. Jeg synes likevel det virker mest sannsynlig at forfatteren ved å fortelle to ganger om det samme, ønsker å forsterke et poeng.

De fire søstrene utfyller hverandre og fungerer som et bilde på hvordan et godt rettsystem skal fungere. Til tross for at Adam og Evas skyldighet er åpenlys tilbyr Fredsemd dem et gjemmede hvor de kan være trygge til dommen faller. Sverre Bagge har pekt på at det teologisk er en umulighet å gjemme noen for en Gud som er allmektig. Han finner derfor episoden først og fremst å være et bilde på hvordan kongen beskytter forbryteren mens saken er til behandling.⁸⁹ Det henger igjen sammen med, slik jeg ser det, at det i samtiden var et sterk ønske fra kongens side om å avskaffe selvtekt.⁹⁰ For å unngå selvtekt, var det vesentlig at gjerningspersonen(e) var trygg til en eventuell dom var avsagt i saken.

Det er så Sannings tur til å føre ordet:

Hugs på det om det trengs å tale di sak, at du ikkje lyg; då vil eg vere med å vitne for deg. Sei frå om alle ting slik som dei har vori, for så snart som du lyg noko, då vitner eg imot deg.⁹¹

Adam blir advart mot å tale usant. Det legges vekt på viktigheten av å si sannheten. Hvis ikke, vil han bringe ulykke over seg selv. Når Adam føres fram for Gud for å bli dømt, velger han å skyldes på Eva. Eva skylder igjen på slangen. Denne synden er vel så stor som det var å spise fruktene av treet i utgangspunktet. Adam og Eva velger å lyve og fare med unnskyldninger overfor Gud, derfor dømmes de hardt. Det riktige ville være uten omsvøp å innrømme sine

---

⁸⁸ Bagge 1987: 54

⁸⁹ Bagge 1987: 55

⁹⁰ Jamfør Håkon Håkonssons nye lov av 1260

⁹¹ Ks 1965: 148

synder og være beredt til å ta den rettfærdige straffen. Synderen må ydmyke seg selv og be om nåde.⁹² Dette henspeiler selvfølgelig også på det jordlige rettsystemet. Å fare med løgn var en klart skjerpene omstendighet. På den annen side kunne en forbryter som anstrengte seg for å være ærlig og oppriktig, ifølge Kongespeilet regne med en mildere dom. Det utdypes hvordan kongen bør se med milde øyne på en som stjeler for å overleve, men bør slå hardt ned på mennesker som gjør lovbrudd grunnet for eksempel æresyke. Det at ære trekkes frem som en skjerpene omstendighet er neppe tilfeldig. I samtiden var nettopp det å få slutt på selvtekt som nevnt tidligere et sentralt punkt for kongemakten, noe som også blir understreket i Håkons nye lov av 1260. Der forbys selvtekt, noe som kan tyde på at det var et vesentlig problem i samtiden.

Sverre Bagge har skrevet at det er unikt for Kongespeilet at søstrene brukes i en legal kontekst. Bagge har rett i at søstrene brukes i en legal kontekst i Kongespeilet. Men, jeg mener det er viktig å fremheve at de også brukes i en mer teologisk sammenheng. Adam og Eva dømmes strengere av Gud fordi de forsøker å skylde på andre faktorer for sin synd, i stedet for å ta synden inn over seg. Dermed pådrar Adam og Eva seg vreden til sanning og rettvis. Adam farer med løgn og derfor vitner sanning mot han. Det samme gjelder for rettfærd. Jo mer Adam lyver, desto hardere slår rettfærdigheten ned på ham. Resultatet av dette blir at Kongespeilet i dette tilfellet gir en dobbelt betydning. Menneskets fall fra paradiset og de fire søstrenes plass i dette skaper rom for både en legal og teologisk tolkning av leseren. Kongespeilet kan i dette tilfellet leses på to forskjellige nivåer som begge nok har vært viktige for forfatteren å formidle. En skal også ta med i betraktningen at selv om Kongespeilet i dette tilfellet tilsynelatende formidler kunnskap som ikke spesifikt er ment for kongen, så står det likevel skrevet i kongebolken av verket. Det blir dermed ikke bare en formaning om hvordan mennesker skal oppføre seg i forhold til sin konge, men hvordan kongen skal forholde seg til Gud. Det sier noe om fremstillingen av det personlige gudsforholdet til kongen, og budskapet er enkelt. Du skal ikke fare med løgn overfor din Gud. Du skal være en angrende synder og legge din skjebne i Guds hender. Og fremfor alt: Du skal vise ydmykhet overfor Gud. Som det vil bli vist senere, er ydmykhet en sentral dyd i kongens forhold til Gud, ifølge ideologien.

---

⁹² Bagge 1987: 60

David og Saul

Et annet eksempel på hvordan Gud dømmer er historien om David og Saul som vies betydelig plass i Kongespeilet. Både David og Saul synder på hver sine måter mot Gud. David ved at han lar sitt begjær styre ham og ligger med kona til Urias, setter barn på henne og dreper Urias for å skjule misgjerningen. Saul blant annet gjennom at han lar være å utføre Guds befalinger. Saul blir befalt av Gud å dra inn i Amalek og Amorit- riket og drepe alt som er. Han skulle ikke spare noen og brenne alt som brennes kunne. Han skulle legge landet øde. Saul velger på tross av Guds befaling, å spare visse gjenstander til seg og mennene sine, samt at han sparer noen deler av befolkningen til egoistiske formål. Han er ulydig mot Gud.

Likevel dømmes Saul mye hardere enn David. Forskjellen ligger i deres reaksjon når de blir konfrontert med sine synder av Gud. David innrømmer sin synd uten omsvøp og ydmyker seg foran Gud. Saul derimot, velger å forsøke å forklare og unnskyldes sine synder i stedet for å betingelsesløst akseptere sin skyld. Saul opptrer arrogant overfor sin herre. Verken Saul eller David er fri for synd. Det er måten de velger å forholde seg til sin synd på som utgjør forskjellen. David ydmyker seg overfor Gud og unngår dermed en del av Guds vrede. Saul bortforklarer og unnskylder seg og øker dermed bare vreden til Gud i forhold til hans synder. Igjen er det den samme moralen som prekes: Du skal ikke lyve for Gud. Du skal legge din skjebne i Guds hender. Du skal ydmyke deg overfor Gud. I dette eksempelet legges budskapet enda tydeligere fram, da begge synderne er konger. Men det at forfatteren velger å fremheve dette, først ved å fortelle to ganger om fallet fra paradiset, for så å trekke frem Saul og Davids eksempler, viser hvor vesentlig denne ydmykheten overfor Gud var i følge forfatteren. Ærlighet og underkastelse blir dermed helt sentralt i det forholdet som var mellom konge og Gud.

Historien om Guds dom over Saul og David peker også på et annet vesentlig moment. I overført betydning kan fortellingen tolkes dit hen at det er vesentlig å ikke bare se på forbrytelsen, men alle forhold rundt den, for å kunne felle en rettferdig dom. Dette peker altså på en av de prinsipper som jeg innledningsvis nevnte at Sverre Bagge har trukket frem som fundamentalt for rettferdig dømming i følge Kongespeilet.

Beskrivelsen av de fire søstre og deres funksjoner peker på viktigheten av at kongen veier sine dommer godt etter de rette kriterier og, ikke minst, etter Guds prinsipper. Hvis kongen veier de fire søstre opp mot hverandre på en god måte, blir dommen også god. Ikke minst blir den slik Gud selv hadde utmålt den. Det er nettopp det som skjer på sett og vis, da kongen

ifølge Kongespeilet er Guds Krist og Guds tjener.⁹³ Gud virker med andre ord gjennom kongens dommer. Derfor er det også så viktig, som det har blitt vist i eksempelet med kongssønnen og de tre unge mennene, at kongens dommer er riktige. Som Guds representant i verdslige saker på jorden hviler et betydelig ansvar på kongens skuldre. Den største synden et menneske kan begå er ifølge Kongespeilet å være ulydig mot sin egen herre, slik Saul, Adam og Eva var mot Gud.⁹⁴ Lite overveide og urettferdige dommer er likestilt med ulydighet overfor Gud. I Håkons ettermæle vektlegges, som vi skal se, blant annet hvor vis han var til å skjønne lovene.⁹⁵ Her er altså sagaen og Kongespeilet på linje. Begge vektlegger viktigheten av å dømme riktig og å forstå seg på lover.

Det er i følge Kongespeilet fire ting en dommer skal stenge ute fra sitt sinn når han dømmer. Det er havesyke, fiendskap, stridshug og vennskap.⁹⁶ Likevel etterlyser ikke Kongespeilet en direkte objektivitet hos dommeren. Riktignok skal dommeren være forsiktig med å velge side i rettsaken. Samtidig vektlegges det at dommen skal være et utslag av kjærlighet, ikke hat. Her tillegges altså ikke kongen en objektiv rolle, men oppfordres til å ta i bruk sin følelser når dommen skal fastsettes. Det bør likevel ikke legges for mye i dette. Det dreier seg her ikke først og fremst om å gå bort fra objektiviteten, men snarere at kongen ved å dømme rettferdig gir straffen i dette liv, i stedet for at vedkommende blir straffet i det hinsidige. Som Ingeborg Gløersen har påpekt, det er renselse i å motta straff i dette liv.⁹⁷ Kongen redder den tiltalte fra straffen i det hinsidige. Jeg tror det er her kjærligheten ligger, i form av at kongen redder forbryteren fra en langt verre straff, ved at han eller hun får gjort opp for seg i dette liv.

Generelle plikter

Når det gjelder mer generelle plikter overfor den Allmektige, så bør kongen ifølge Kongespeilet gå til messe hver morgen og be til Gud. En bønn som passer ved slike anledninger står skrevet i Kongespeilet. Denne bønningen bør i følge forfatteren helst nyttes, men om kongen ikke gjør det, bør bønningen inneholde de samme elementene.⁹⁸ Dette er en plikt kongen har overfor sin Gud, nærmest som en skyld å regne.

---

⁹³ Ks 1965: 145

⁹⁴ Ks 1965: 199

⁹⁵ HHs 1963: 366

⁹⁶ Ks 1965: 191

⁹⁷ Ingeborg Gløersen, *Kongespeilet og Las Siete Partidas*, Oslo 1972: 74

⁹⁸ Ks 1965: 178

Kongen skal begynne bønnen med å bekjenne sin rette tro.⁹⁹ Deretter bør han erkjenne sine synder. Dette bør gjøres uten forsøk på å rettferdiggjøre seg selv ved å forsvare egen sak. Han skal gjøre det klart at han har kommet fram for Gud som hans ydmyke undersått, selv om Gud har opphøyd han blant menneskene.¹⁰⁰ Deretter skal kongen be for alle de andre i riket sitt.¹⁰¹ Dette foregår relasjonsmessig og hierarkisk. Først skal kongen be for dronningen sin i og med at hun er satt til å styre landet sammen med sin mann. Her nevnes imidlertid ikke barna til kongen. Dette kan være en glipp fra forfatteren. Barna kan ha blitt glemt. Det er likevel merkelig at tronarvingen(e) ikke nevnes med et ord. Man kan tenke seg en annen forklaring på hvorfor Håkon skulle trenge en rettesnor for hvordan han skulle styre så sent i sin kongetid, hvis dateringen til Sverre Bagge av Kongespeilet stemmer. En forklaring kan være at Kongespeilet ikke retter seg mot Håkon men mot hans arvtaker, Magnus, eventuelt broren hans, Håkon. Dette kan forklare hvorfor fortellingen om sønnen som setter seg i farens sted og forsøker å dømme er tatt med. Den stod som et varsel til Magnus om vektleggingen av å være en salvet og kronet konge. Først da ville han være en konge av Guds nåde, med de egenskaper dette embete medførte. Magnus ble ikke kronet før på høsten 1261, så han var med andre ord ikke kronet ennå når Kongespeilet angivelig ble skrevet ifølge Bagge.¹⁰² Som kjent ble ikke Eirik II Magnusson født før i 1268, tronarvingen hadde ingen kjente barn på slutten av 1250-tallet. På den annen side hadde Magnus heller ennå ikke noen hustru, da han ble gift med Ingeborg først i 1261. Det kan likevel være tenkelig at det lå noe selvfølgelig i at tronarvingen skulle gifte seg, mens framtidige arvinger var noe som var mer usikkert. Derfor blir dronningen nevnt, men ikke eventuelle barn. Det kan også ha å gjøre med en annen mentalitet i samtiden, hvor barn ikke ble oppfattet som viktige nok til å tas med i en slik sammenheng. Jeg finner det likevel underlig at noe så viktig som kongens arvinger ikke skulle tas med i en slik bønn. Jeg konkluderer med at det samlet kan antyde at Kongespeilet kanskje var skrevet for noen andre enn kong Håkon.

Deretter skal kongen be for biskopene sine og andre lærde menn som hjelper kongen med å holde opp kristendommen i riket hans. Her vektlegges det med andre ord at kongen har et ansvar overfor sine biskoper som må kunne sies å sette biskopene i en underordnet relasjon til kongen. Ikke nødvendigvis fordi han ber for dem, men fordi de er benevnt som kongens biskoper. De er kongens eiendom. De er med andre ord biskoper blant annet for å tjene

---

⁹⁹ Ks 1965: 174

¹⁰⁰ Ks1965: 174

¹⁰¹ Ks 1965: 174-175

¹⁰² HHs 1963:330-331

kongen. Så skal kongen be for landshøvdingene sine, ridderne sine og hærmennene. Til slutt følger bønder og alle andre som opprettholder riket hans.¹⁰³ Inntrykket generelt er at kongen ber for alle sine undersåtter og at dette også innbefatter biskoper.

Når det gjelder andre generelle plikter for en konge er ikke Kongespeilet spesielt opplysende. Det blir trukket frem at kongen kan gå på jakt med falker og hunder, og at han bør drive våpentrening. Samtidig blir kongen formanet om ikke å bruke for mye tid på disse aktivitetene. Ingeborg Gløersen mener at Kongespeilet nevner så lite om hvordan en konge skal oppføre seg fordi det kunne bli oppfattet som kritikk av den dalevende konge.¹⁰⁴ Med tanke på hvor mye vekt Kongespeilet legger på kongen som dommer, og hvor lite dette, som vi skal se, sannsynligvis har med virkeligheten å gjøre, finner jeg ikke denne forklaringen plausibel. Jeg tror heller grunnen ligger i den ideologiske forankringen til Kongespeilet. Det er et visst ideal som skal formidles, og det er dette forfatteren velger å bruke plass på. Det brukes lite tid på kongen som privatperson. Mesteparten dreier seg om hva kongen skal utføre i kraft av sitt embete.

Ydmykhet overfor Gud

Ingeborg Gløersen har hevdet at visdom er et sentralt ideal i Kongespeilet.¹⁰⁵ Dette støttes av Sverre Bagge. Ifølge Bagge er den sentrale dyden i Kongespeilet mannvit.¹⁰⁶ Mannvit leder igjen til god oppførsel (si□gæ□e) og høflighet (hæverska). Det er selvfølgelig av den største viktighet av kongen har disse dyder. Mannvit er nemlig synonymt med visdom. Og visdom gir seg utslag i ydmykhet og frykt for Gud. Dette var vesentlig, for ulydighet var selve ursynden som hadde drevet Adam og Eva ut av paradiset.¹⁰⁷ Mannvit er spesielt viktig for kongen å inneha. Det kreves at kongen har en spesiell innsikt i Guds plan for menneskene. Bagge peker på hvordan bildet som tegnes av kongen som våkende over sine undersåtter før andre har startet dagen, viser en likhet med Gud som eksisterte før alt annet og våker over verden.¹⁰⁸ Jeg vil legge til at det viser kongen som alltid tilstedeværende. Dette er sannsynligvis også et forsøk på å fremstille kongen i Guds bilde. Bagge peker videre på at

---

¹⁰³ Ks 1965: 174-175

¹⁰⁴ Gløersen 1972: 85

¹⁰⁵ Gløersen 1972: 59

¹⁰⁶ Bagge 1987: 90-91

¹⁰⁷ Sverre Bagge, *Fra knyttneve til scepter. Makt i middelalderens Norge*, Makt og demokratiutredningen 1998-2003, nr 67, Oslo 2003: 21

¹⁰⁸ Bagge 1987: 90-91

ydmykhet står sentralt i *rex iustus*-idealet gjennom at kongen for det første har fått sin makt fra Gud. For det andre styres i Guds bilde og ydmyker seg for Gud. For det tredje, styrer folket i henhold til Guds lover og feller rettferdige dommer.¹⁰⁹ Ydmykhet overfor Gud er altså sammen med mannvit de mest sentrale dydene i Kongespeilet. Disse to begrepene brukes også med en viss synonymitet, i den forstand at mannvit er en forutsetning for ydmykhet overfor Gud.

Hans Jacob Orning har pekt på at jo mektigere en person var, desto viktigere var ydmykheten overfor Gud.¹¹⁰ Kongen som befant seg i toppen av hierarkiet måtte altså ydmyke seg kraftigere overfor Gud enn andre. Vi skal se senere, om denne ydmykheten var å finne igjen i praksis.

Oppsummering

Det er en vektlegging av kongen som som konge av Guds nåde i Kongespeilet. Kongen er legitimert av og gjennom Gud. Kongespeilet legger også et spesielt fokus på kongen som dommer. Som dommer skal han dømme rettferdig. Videre formidles det en formaning om at en skal underkaste seg Gud betingelsesløst, og ydmyke seg ovenfor Gud. Det er med andre ord *rex iustus*-idealet som formidles i Kongespeilet. Det er lagt en klar vekt på at kongen innehar visse egenskaper i kraft av sitt embete, som har blitt overført fra Gud.

Mannvit og ydmykhet overfor Gud er de sentrale dydene i Kongespeilet. Det er fundamentalt at en konge av Guds nåde innehar disse dydene, skal han være en god konge. Dette er også sentrale dyder i *rex iustus*-ideologien.¹¹¹

Jeg vil nå vende meg mot sagaen for å se om det finnes lihetstrekk mellom den ideologien som formidles i Kongespeilet og i sagaen.

---

¹⁰⁹ Bagge 1987: 98

¹¹⁰ Orning 2008: 64

¹¹¹ Se avsnittet om *rex iustus*

3. Sagaen

Allerede tidlig i Håkons liv blir det fra forfatterens side forsøkt skapt et inntrykk av at Gud holder sin hånd over den fremtidige kongen. Den første episoden som vitner om noe fantastisk er birkebeinernes ferd med Håkon nord til Trondheim midtvinters i 1206.¹¹² Underveis ble de overrasket av uvær. Likevel klarte de å føre kongssønnen trygt til Trondheim. I denne episoden kommer det ikke direkte frem at Gud holdt sin hånd over Håkon, men det er likevel innlysende. Leseren skjønner ut fra de prøvelsene den lille gutten måtte igjennom at han var forutbestemt til noe stort.

Senere samme år måtte Håkon og birkebeinerne flykte unna for baglerne, som hadde fått nyss om at det fantes en arving til Håkon Sverresson.¹¹³ Det ble satt inn store ressurser på å lete etter gutten, sannsynligvis for å ta livet av ham i og med at han var en framtidig konkurrent til kongemakten. Birkebeinerne og Håkon kom seg unna med nød og neppe. Slik dikter Sturla om episoden:

”Høvdingen hadde lagt sitt ærerike hovudi ætta til Trygves son, da barnet til den djerve fyrstemåtte fly for ufred.”Og litt senere i et annet kvad:”Kristus hadde til alt hell lagt Ein usynliggerande hjelm over kongsemnet Da den namgjetne son til fyrsten Kom fegen frå ufreden.”

Som Sverre Bagge har påpekt, beskyttet Gud Håkon som han også beskyttet Olav Tryggvason på grunn av deres store og ærerike fremtid.¹¹⁴ De var begge forutbestemt for noe stort og ærefullt. Jeg ser det som innlysende at forfatteren mener at Gud hadde holdt sin beskyttende hånd over Håkon i dette tilfellet. Gjennom det legitimeres samtidig hans rett til den norske tronen. Det at Gud den allmektige grep inn og reddet Håkons liv viser at Håkon ikke var noen hvem som helst. Han var en framtidig konge av Guds nåde. I det første kvadet nevnes også det påståtte slektskapet til Olav Trygvasson, noe som ga Håkon arveretten til den norske tronen.

Litt senere i sagaen, mens Håkon fortsatt er en ung gutt, inntreffer en annen interessant episode som sier noe om hvordan sagaforfatteren ønsket at leseren skulle oppfatte forholdet mellom konge og Gud. Håkon Jarl og kong Inge inngikk i 1208 en avtale som gikk ut på følgende: Den som levde lengst av de to skulle arve hele det norske riket fra den andre.¹¹⁵ Ikke minst skulle sønnen til den som levde lengst ved hans død arve hele riket. Dette satte i praksis

---

¹¹² HHs 1963: 20-21

¹¹³ HHs 1963: 21-22

¹¹⁴ Bagge 1996: 95

¹¹⁵ HHs 1963: 27

Håkon Håkonsson ut av arvespørsmålet. Det blir i den sammenheng fortalt om en episode mellom en gammel hirdmann ved navn Helge, og Håkon. Håkon var vant til å bli tatt vennlig i mot av denne hirdmannen og oppsøkte ham, men Helge dyttet han bort og vil ikke vite av ham. Håkon spurte hvorfor Helge var så fiendtlig mot ham. Helge svarte at Håkon ikke lenger hadde noen farsarv og at det derfor ikke lenger var verdt å ta vare på han. I følge sagaen svarte Håkon ham slik:

”Ver ikkje vond på meg Helge” sa han” og ans på dette; for det er vandt å sjå at den dommen kan stå ved lag, med di det var ingen ombodsmann der til å svare på mine vegner.” Helge såg på gutten og sa: ”Kven er din ombodsmann?” Han svara: ”Gud og heilage kong Olav. Dei har gitt meg min sak i hende og dei skal sjå til at eg får min rett både til landeskifte og anna lykkje.” Dette hørte alle som var til stades og alle la merke til det.¹¹⁶

For det første sier denne episoden noe om hvordan forfatteren ønsker at Håkons forhold til Gud skal fremstilles. Håkon legger sin skjebne i Guds hender, og avfinder seg med den kursen Gud legger for hans liv. Slik taler en sann konge av Guds nåde. Det er for det andre tydelig at Håkons ord blir lagt godt merke til av dem som står i nærheten. Det hele ender med at Helge tar gutten til seg, roser ham for ordene hans og anerkjenner Håkon som kongssønn.

En kan stille seg spørsmålet om hvorfor barndommen tillegges så mye vekt i Håkon Håkonsons saga. Hvis målet kun var å beskrive Håkons kongsgjeringer, ville det naturlige være å starte berrettelsen rundt 1217 da Håkon først kom til makten. Sverre Bagge har pekt på at interessen for Håkons barndom bygger på at Håkon er født til noe stort. Derfor er selv normale hendelser som ikke direkte relaterer til hans virke som konge verdt å ta med i beretningen.¹¹⁷ Men også tidligere konger har angivelig vært født til noe stort. Likevel vektlegges barndommen i langt mindre grad eller ikke i det hele tatt i tidligere kongesagaer. Jeg finner det mer trolig at Håkon Håkonsson saga er et vitne om en forholdsvis ny litterær sagastil i norsk sammenheng, hvor ideologisk forankring var viktigere enn før. Episodene fra barndommen er gjennomsyret av ideologisk propaganda. Episodene fra barndommen brukes til å bygge opp under et bilde av Håkon som en konge av Guds nåde.

Håkons vei til makten skiller seg tydelig fra mange av hans forgjengeres. Som Sverre Bagge poengterer, setter ikke Håkon sin lit til makt og våpenbruk som tronkandidat. Håkon setter sin lit til Gud.¹¹⁸ Håkon fremstilles som urokkelig i sin tiltro til at Gud vil sørge for hans

---

¹¹⁶ HHs 1963: 28

¹¹⁷ Bagge 1996: 96

¹¹⁸ Bagge 1996: 96-97

rettmessige arv om det behager Ham.¹¹⁹ Også senere i sagaen formidles det at Håkon legger skjebnen i Guds hender. Under striden med Ribbungene kommer det sendemenn fra Sigurd Ribbung for å be om samtaler med kongen. De ønsker forlik og landeskifte mellom Håkon og Sigurd. Kongen svarer dem slik:

Meir kosta det kong Sverre, farfar min, og meir strev hadde han enn vi enda har hatt, før han fikk Noreg under seg av uvennene sine. Dertil søkte og mange på han sidan, da han fekk einveldet; men han ville ikkje samtykkje i noko anna skifte; han ba Gud skifte såleis som hans miskunn var til. No kan de og seie høvdingane dykkar det, at inkje anna landeskifte skal det bli mellom oss enn det som Gud gjer.¹²⁰

Slike ordrette gjengivelser av hva kongen har sagt har selvfølgelig noe potensielt konstruert over seg. Det som likevel er interessant, er at forfatteren ønsker å framstille kongen som at han lar Gud styre framtiden. Så lenge Gud ønsker det, vil Håkon og ingen annen styre Norge. Håkon fremstilles med andre ord som Guds utvalgte. Han fremstilles som en konge av Guds nåde. Det er helt i tråd med Kongespeilet, som fremhever kongens makt som gitt av Gud.

Kongetakingen i 1217

I 1217 ble Håkon for første gang tatt til konge.¹²¹ Dette var på mange måter et kontroversielt valg. Håkon var ikke den eneste kandidaten til å ta over som konge da kong Inge døde og han var ung, ikke mer enn tretten år. Sannsynligvis var det styrken til den fraksjonen som støttet Håkon som muliggjorde Håkons kongehylling. Håkon var støttet av de eldre birkebeinerne, mens de yngre i større grad støttet Skule og Guttorm.¹²²

I sagaen nevnes det hvordan det var et godt år i landet det året Håkon ble tatt til konge. Trærne bar frukt to ganger og villfuglene la egg to ganger, begge uvanlige hendelser som tydelig viser at forfatteren ønsker å fremheve at dette var Guds vilje og at Guds hell var med ham. Kongens hell er ikke noe nytt i sagatradisjonen. En god konge burde helst ha lykken med seg. Det viser at kongen hadde Gud på sin side og det legitimerte dermed Håkons kongstittel. Sverre Bagge hevder i sin bok *From Gang Leader to the Lord's Anointed* at mirakelberetningene i Håkons Håkonssons saga utelukkende også kan gis en naturlig forklaring, i motsetning til i Sverresagaen hvor han mener å finne et mer overnaturlig preg¹²³

---

¹¹⁹ HHs 1963: 28,32

¹²⁰ HHs 1963: 132

¹²¹ HHs 1963: 34-48

¹²² Rudolf Keyser, *Den norske kirkes historie under catholicismen*, Christiania 1856: 340

¹²³ Bagge 1996: 104

Han finner også at Gud griper mer direkte inn overfor hovedpersonen i Sverres saga enn i Håkon Håkonssons saga. På den annen side er ideologien i Håkon Håkonssons saga i følge Bagge, mer gjennomsyret av en guddommelig beskyttelse av selve kongsembetet. Den første delen av dette resonnementet er jeg ikke overbevist om. Det er ingenting som tyder på at det skulle være mulig for trærne å bære frukt to ganger i løpet av et år. Dette må derfor ses på som en overnaturlig hendelse som ikke kan forklares på en naturlig måte. Jeg er derfor heller ikke overbevist om Bagges antagelse om at mirakelberetningene i Håkon Håkonssons saga er grunnleggende annerledes enn i Sverres saga på dette punktet stemmer. Mirakelberetningene er der like mye som i Sverresagaen for å fremheve at Håkon var en konge av Guds nåde.

Hvordan ser kongetakingen i 1217 ut når vi sammenligner med Kongespeilet? Det mest slående, er at Kongespeilet fremhever at den som er konge innehadde spesielle egenskaper gitt av Gud. Hvordan stiller dette seg i forhold til det faktum at kong Håkon ikke ble kronet før i 1247? Det er kanskje nettopp derfor at forfatteren føler at han er nødt til å ty til overnaturlige hendelser i en saga som ellers er forholdsvis fattig på dette området. Forfatteren kan ikke legitimere kongen i 1217 gjennom kroningen, derfor er han nødt til å ty til overnaturlige hendelser for å indikere at makten til Håkon hadde Guds velsignelse. Noe som styrker denne antagelsen, er at sagaen etter barndomsårene og Håkons første år ved makten, ikke inneholder en eneste mirakelberetning, på nær episoden hvor Skules menn får problemer med å løfte ut hellige Olav relikviene. Denne episoden er likevel ikke en direkte mirakelberetning. Episoden med Skules menn var fra forfatterens side sannsynligvis ment å illustrere at Skule ikke hadde Gud på sin side. Grunnen til at det er mindre fokus på mirakler senere i sagaen kan ha vært at forfatteren ikke lenger hadde behov for å ty til mirakler for å understreke at Håkon var konge av Guds nåde, og dermed hadde rett på den norske tronen.

Jernbyrd

Den nye kongstittelen var ikke uproblematisk. Eksempelvis nektet erkebiskopen å gjøre prosesjon mot kongen da han kom til Trondheim i 1218 og det ble heller ikke ringt med kirkeklokkene, slik skikken var når en konge ankom.¹²⁴ Erkebiskopen ville verken ta i mot kongens offer eller vise ham noen annen form for heder. Det var tydelig at kirken ennå ikke hadde godtatt Håkons rett til den norske tronen

---

¹²⁴ HHs 1963: 55

En del av denne striden ble løst politisk, men det finnes også et religiøst aspekt. Et aspekt ved striden dreide seg om Håkon virkelig var kongesønn, om han hadde arverett på den norske tronen. For å løse dette ble det enighet om at kongsmoren skulle bære jernbyrd, noe som for øvrig var i strid med kirkens lære.¹²⁵ Det var imidlertid fortsatt vanlig praksis i Norge å bære jernbyrd i spesielle saker. Jernbyrd var en av flere måter å gi et nesten ugjenkallelig bevis på at den saksøkte hadde talt sant, og går inn under fellesbetegnelsen guddom eller *ordalium*, fra det germanske ordet for dom.¹²⁶ Troen var at den uskyldige ville bli hjulpet ved guddommelig inngripen. Denne guddomspraksisen bygde altså på en tro om at Gud ville gripe inn til fordel for den uskyldige og sørge for at personen ikke ble brent av det varme jernet.¹²⁷ Dette var et subsidiært bevismiddel som ble brukt hvis ikke saksøkte kunne bevise sin uskyld gjennom andre midler. Man bar det varme jernet et gitt antall skritt, sannsynligvis ni.¹²⁸ Jernbyrd var meget omdiskutert og det hadde allerede vært flere forsøk på å forby det. Det finnes tvil om guddom allerede på 500-tallet, uttrykt av Gregor av Tours.¹²⁹ Han forteller hvordan en katolikk forberedte seg på guddommen *kjeletak* ved å smøre olje og brannsalve på armen sin. Altså kan det ha vært kjent at guddom kunne manipuleres.

Håkon er i denne saken fremstilt som trygg på å la skjebnen hvile i Guds hender. Han innleder med å si at han som allerede er tatt til konge og slett ikke trenger å la seg presse til slike ytterlige bevis på hans tronsrett men avslutter med å si at:

...er at eg er trygg på den dommaren som denne saken er skoten til, han som aldri svek nokon mann som hadde ei rettferdig sak, og han er ikke redd nokon, men seier sanninga, og derfor går eg så gladeleg under hans rettferdige dom.¹³⁰

Håkons mor blir også tilbudt å jukse ved å smøre armene med en slags urt som skal beskytte mot skadene. Dette blir av Dagfinn bonde, en av Håkons nære menn avvist på det sterkeste.

Inga trolldomsråd eller lækjeråd skal vi ha til dette, anna einast det som Jesus Krist vil gi med sitt miskunn og førebøn av den heilage Maria møy, den heilage Olav og den heilage Sunniva og alle Guds heilagmenne.¹³¹

Det at dette nevnes eksplisitt i sagaen er selvfølgelig et forsøk på å bygge opp under det at kongsmoren gikk til denne handlingen uten hjelp fra andre enn de høyere makter. Samtidig kan det være en indikasjon på hvordan slike jernbyrder i virkeligheten fant sted. I og med at

---

¹²⁵ Blom 1994: 24-25

¹²⁶ Hanne Monclair, En analyse av guddomsberetningene i norsk sagamateriale, *Historisk tidsskrift* 2004: 487

¹²⁷ Monclair 2004: 484

¹²⁸ Monclair 2004: 488

¹²⁹ Monclair 2004: 497-498

¹³⁰ HHs 1963: 58

¹³¹ HHs 1963: 59

kongsmoren faktisk ifølge sagaen bar jern, begrenser mulighetene for hvordan det eventuelt har foregått seg naturlig. Sagaen sier at kongen, erkebiskopen, jarlen samt en rekke landshøvdinge var tilstede. Men det sies ikke direkte at de overvar selve jernbyrden. Det kan ha vært slik at kun de geistlige var tilstede ved selve jernbyrden. Det kan også tenkes at kongsmoren enten bar kaldt jern, eller at hun hadde smurt huden med noe som beskyttet mot skadene. Jeg finner det vanskelig å tro at dette kunne foregått uten at noen av de tilstedeværende hadde lagt merke til det. Min konklusjon er derfor at uansett hvordan det har foregått, var utfallet av jernbyrden sannsynligvis avgjort på forhånd. Som det vil bli begrunnet ytterligere i neste kapittel, er jeg av den oppfatning at jernbyrden vel så mye dreide seg om retten til kirkelig innblanding, som hvorvidt Håkon hadde arverett eller ikke på den norske tronen.

Det som likevel er interessant å reflektere over i denne sammenheng, er hvorvidt Håkon kjente utfallet av jernbyrden eller ikke på forhånd. Håkon fremstilles som at han setter sin lit til Gud. Hvis dette innebærer riktighet er det ikke spesielt forunderlig at Håkon godtok jernbyrden. Det samme kan sies hvis Håkon kjente til utfallet av jernbyrden av mer naturlige årsaker. Hva som er svaret på dette får vi aldri vite, men vi kan notere oss at Håkon sannsynligvis ville agert på samme måte enten han satte sin lit til Gud eller erkebiskopen i dette tilfellet. Det som står igjen som kjernen er at Håkon fremstilles som en konge av Guds nåde, som overlater til Gud å bestemme hvorvidt han skal få beholde kongstittlen sin. Det er altså en sammenheng på dette området mellom ideologien som fremheves i henholdsvis Kongespeilet og sagaen.

I følge sagaen bar kongsmoren jern en dag etter primarmål (kl.6) og beviste med dette kongens arvelige og guddommelige rett til den norske tronen.¹³² Etter dette ble det på nytt inngått vennskap mellom kongen og Skule jarl. Erkebiskopen lyste da også sin velsignelse over kongen og truet bann over alle som satte seg i mot Håkons styre.¹³³

Håkons drøm

Kongen stod ifølge Kongespeilet nærmere Gud enn andre folk i riket sitt. Det var viktig å lytte til Gud når han talte til kongen. Et eksempel på viktigheten av dette kan vi finne i

---

¹³² HHs 1963: 59-60

¹³³ HHs 1963: 60

beskrivelsen av en av kongens mange reiser fra Viken til Bjørgvin. Ved Eikundasund ønsket kongen å legge til land da det hadde kommet for ham i en drøm at noe kom til å skje før de kom til Bjørgvin.¹³⁴ Mennene hans derimot var ivrige etter å komme hjem og Håkon bøyde seg etter hvert for mennene sine. Underveis kom de ut for en storm, det var så vidt kongen og skipene hans klarte seg. Sverre Bagge har tolket denne episoden dit hen at Gud utfører et stort mirakel ved å redde Håkon og hans menn fra stormen.¹³⁵ Dette er jeg delvis enig i men tankerekken kan føres videre. I denne episoden er det sannsynlig at sagaforfatteren ønsket å fremstille det som at det var Gud eller guddommelige makter som ga Håkon et varsel om fremtiden gjennom drømmene hans. Håkon ønsket å følge disse tegnene men når det likevel ble til at han ikke gjorde det, trosset han Gud. Resultatet ble at han fikk seg en kraftig lærepenge. Likevel holdt Gud sin hånd over kongen, da Håkon tross alt kom helskinnet fra en situasjon som syntes håpløs. Det er med andre ord en blanding av mirakel og lærepenge innbakt i denne episoden.

Som tidligere nevnt, syndet Saul mot Gud ved ikke å respektere hans ønsker. På sett og vis er det det samme Håkon gjør da han nekter å høre på Guds ord. Håkon dømmes ikke like hardt som Saul, synden hans var tross alt mindre. Spesielt fordi den største synden Saul stod for var å ikke stå ved sine synder. I sagaen derimot, anerkjennes Guds allmektighet ved at Han likevel reddet Håkons liv. Håkon har Gud på sin side fordi han er en konge av Guds nåde.

Kong Håkons død og ettermæle

I Olav den helliges saga beskrives hvordan Tore Hund opplevde kong Olavs lik da han kom for å stelle med det.¹³⁶ Liket var vakkert, det var rødme i kinnene som om kongen sov og ansiktet var mye lysere enn da han levde. Det var tydelig at det hadde skjedd noe hellig og guddommelig.

Det er her visse paralleller til Håkon Håkonssons saga. Det fortelles i sagaen at da folk gikk til for å se Håkons lik, hadde liket en fin rødme i ansiktet som på en levende mann.¹³⁷ En må gå ut ifra at Sturla Tordsson kjente godt til både kongesagaene som var nedtegnet av hans slektning og helgendyrkelsen rundt Olav. Slik kan en godt se dette som et litterært grep for å

---

¹³⁴ HHs 1963: 137-138

¹³⁵ Bagge 1996: 103

¹³⁶ *Snorre Sturlasons kongesagaer* ”stormutgaven”, Finn Hødnebo (red.), oversettere Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, Oslo 2003: 414

¹³⁷ HHs 1963: 364

knytte båndet mellom hellige Olav og Håkon. Kongen var hellig, han var Guds representant på jorden, altså krevdes det en vakker død. Forfatteren fremhever at det er noe guddommelig over liket til Håkon. Dette forsterker inntrykket av at forfatteren ønsket å fremstille Håkon som en konge av Guds nåde og som en hellig person gjennom hans embete.

Ettermålet til Håkon legger stor vekt på at kongen utførte sine kristne plikter. Det skrives at han styrket kristendommen i Norge mer en noen annen konge, nest etter hellige kong Olav.¹³⁸ Det trekkes også frem hvordan han kristnet folk og bygget et pent antall kirker. Det legges i det hele tatt mye vekt på at kongen utførte kristne dyder. Det nevnes hvordan han opprettholdt en av sine viktigste plikter overfor Gud, å ivareta og dømme etter lovene.¹³⁹ Det nevnes også hvordan han var mild mot de fattige og svake. Det som ikke nevnes er hvordan Håkon æret sin Gud i det daglige. Det kan hende forfatteren fant dette overflødig å beskrive men like fullt er det fraværende. Dette er kanskje ikke så rart da sagaskrivere generelt sett er lite opptatt av å skildre det dagligdagse men snarere det spektakulære. Forfatteren viser ved å vektlegge styrkingen av kristendommen og kirkebyggingen at Håkon var en from konge som gjorde sitt ytterste for å behage Gud.

Sverre Bagge har trukket frem at forfatteren av Håkon Håkonssons saga i ettermålet viser en utvikling mot den samme ideologien som i Kongespeilet.¹⁴⁰ Dette begrunner han med vektleggingen av lovene og oppbyggingen av kristenheten. Jeg slutter meg til dette synet. I tillegg kan jeg legge til at Håkon i ettermålet ,som sagt, blir beskrevet som vennlig mot de fattige, som er en av dydene i *rex iustus*-ideologien.¹⁴¹ Det er med andre ord liten tvil om at sagaen prøver å fremstille kongen som en konge av Guds nåde i tråd med *rex iustus*-ideologien. Det er for såvidt ikke noe nytt at *rex iustus*-ideologien vektlegges. Den er å finne igjen i *Passio Olavi*, privilegiebrevet fra Magnus Erlingsson til kirken, og i Sverres tale over Magnus Erlingssons død.¹⁴² Det som er vesentlig, er at Håkonsagaens forfatter også ønsket å fremstille kongen som en som etterlevde *rex iustus*-ideologien.

Det er først og fremst i ettermålet at *rex iustus*-ideologien trekkes frem. Det synes som om det har vært viktig for forfatteren å fremheve kongen som *rex iustus*. Ser vi på sagaen under ett, er det mest fremtredende at Håkon fremstilles som en konge av Guds nåde, et begrep jeg

---

¹³⁸ HHs 1963: 367

¹³⁹ HHs 1963: 366

¹⁴⁰ Bagge 1987: 111

¹⁴¹ HHs 1963: 366, (...ein vennleg mann var han mot fattige og trengande folk, så at han aldri var så tung i hugen at han ikke svara dei blidleg.)

¹⁴² Bagge 1987: 110-111

betrakter som sentralt i *rex iustus*-ideologien. Det er likevel kun en av flere krav til *rex iustus*, selv om det nok er det viktigste. Det er med andre ord en viss avstand mellom den fremstillingen vi finner i ettermålet og det bildet som resten av sagaen gir. Forfatteren ønsket å fremstille Håkon som *rex iustus* men fant til tider problematisk å gjøre dette i selve teksten, sannsynligvis fordi Håkon selv ikke hadde noen agenda om å følge *rex iustus*-ideologien slavisk. Håkon fremstilles i selve sagateksten som om det var viktigst å hevde sin rett som Guds utvalgte, og at det først og fremst er det han legitimerer sin makt gjennom. Dette er som sagt et sentralt punkt i *rex iustus*-ideologien, men samtidig er ideologien mer omfattende enn dette. Det at vi finner *rex iustus*-ideologien i sin helhet som mer fremtredende i ettermålet, virker på meg som noe som forfatteren sannsynligvis har konstruert i ettertid for å fremstille Håkon på en måte som passer overens med den ideologien som eksempelvis Kongespeilet forfekter. Dette er ikke å forstå slik at Håkon ikke fulgte kongsideologien. Det er likevel mulig at forfatteren av sagaen gjennom bevisste grep har forsterket inntrykket av en konge som hersket i kraft av *rex iustus*-ideologien.

Ydmykhet overfor Gud

Som nevnt tidligere, er den helt sentrale dyden i Kongespeilet i følge Sverre Bagge ydmykhet. Finner vi igjen dette i sagaen?

Håkon blir flere steder fremstilt som ydmyk overfor Gud. Dette kommer klarest frem gjennom at forfatteren hele tiden gjør det tydelig at kongen lar sin skjebne hvile i Guds hender. Slik blir det vist at Håkon er ydmyk overfor sin Gud og overlater sin skjebne til ham. Det er ikke lett å si om det ligger noe reelt i denne fromheten for Gud. Er for eksempel Håkons økenavn *søvn* et utslag av denne tilbøyeligheten til å sette sin lit til en høyere makt? Håkon ventet av og til i det lengste med å handle. J. E. Sars mente at Håkons tilsynelatende ubesluttsomhet ikke dreide seg om dette, men at Håkon snarere visste å vente til riktig øyeblikk.¹⁴³ Likevekten og sinnsroen kom av den aldri sviktende følelsen av å ha retten på sin side. Hva mener Sars med *retten*? Mener han Håkons rett gjennom sin slekt, til tronen? Eller peker Sars på det at Håkon er fremstilt som Guds utvalgte? Jeg er tilbøyelig til å vektlegge det siste, selv om arv og rollen som Guds utvalgte her er forbundet. Håkon legger sin skjebne i Guds hender. Han handler i følge forfatteren ikke som et følelsesmenneske men i tråd med

---

¹⁴³ J. E. Sars, *Samlede værker*, Kristiania 1911: 429

Guds ønsker. Håkon viser en ydmykhet overfor Gud, som passer bra med den ideologien som Kongespeilet fremhever.

Er det å fremstille Håkon som en konge som legger sin skjebne i Guds hender også et forsøk fra forfatterens side på å rettferdiggjøre Håkons passivitet? Selv om dette først og fremst skal formidle at Håkon er en konge av Guds nåde, er det ikke utenkelig at Sturla følte han måtte pynte på Håkons handlingssvakhet til tider. Likevel må det kunne sies at Håkon strategi var effektiv. Strategien holdt han ved makten gjennom til dels turbulente tider, og når Håkon først ble tvunget til å forsvare kongemakten, gjorde han det med suksess.

Oppsummering

Håkon var i følge sagaen allerede fra barndomsårene forutbestemt for noe stort.

Sagaforfatteren søker å bygge opp under et bilde av Håkon som Guds utvalgte. Vi ser at Håkon ved flere anledninger, ifølge sagaen, velger å legge sin skjebne i Guds hender. Han viser slik sett på en tiltro til og ydmykhet overfor Gud. Den ene gangen sagaen insinuerer at Håkon ikke følger Gud, får han en kraftig lærepenge som nesten koster ham livet.

Sagaen er delt også i forhold til disse mirakelberetningene. De finnes alle som en tidlig i Håkons liv eller i de første årene hans som konge, da det var størst behov for en slik legitimering av hans makt. Senere, da Håkons rett til den norske tronen var blitt slått fast, forsvant mirakelberetningene.

Også i døden opprettholdes bildet av Håkon som en konge av Guds nåde. I ettermålet fokuseres det på flere dyder som viser at forfatteren ønsket å fremstille kongen som *rex iustus*, som for eksempel at han var vis til å skjønne lovene, behandlet de fattige mildt og styrket kristenheten. Forfatteren ønsket å framstille kongen på en måte som stemmer godt overens med ideologien vi finner igjen i Kongespeilet. Forfatteren vil med andre ord fremstille kongen som *rex iustus*. Det lykkes likevel bare delvis, da det først og fremst er i ettermålet *rex iustus*-ideologien vektlegges fullt ut. I sagaen som helhet fremstilles Håkon først og fremst som en konge av Guds nåde, noe jeg har argumentert for at er sentralt i *rex iustus*-ideologien. Samtidig tilfredstiller ikke konge av Guds nåde alle krav i *rex iustus*-ideologien. Det kan tyde på at Håkon selv ikke var spesielt opptatt av å bli oppfattet som *rex iustus*. Det vesentlige for Håkon var å fremstå som Guds utvalgte, en konge av Guds nåde.

Ved første blick har det likevel vært flere likheter med hensyn til den ideologien som forfektes i Kongespeilet og den ideologien vi finner igjen i sagaen. Det klareste bruddet er sagaforfatterens forsøk på å flette inn *rex iustus*-ideologien i sagaen, noe som kun lykkes delvis etter min mening.

Jeg har til nå konsentrert meg om først og fremst å analysere det ideologiske og normative ved kildene. Hensikten har vært å se på hvordan kildene ønsker å fremstille kongens forhold til Gud. Jeg vil nå rette oppmerksomheten mot det som jeg mener kan sies å representere praksis, utifra de rammene jeg har gitt for dette innledningsvis.

4. Noen eksempler som viser praksis

I denne delen av oppgaven vil jeg forsøke å gi noen eksempler på hva jeg mener representerer praksis i sagaen. Emnene jeg har valgt å belyse er kirkefreden, messe, kongen som dommer og *rex iustus*-ideologien kontra begrepet konge av Guds nåde. Emnene er brukt som utgangspunkt for denne analysen fordi jeg mener de eksemplene jeg har hentet frem kan gi en økt forståelse for forholdet mellom kongen og Gud, slik det kan ha sett ut i praksis.

Kirkefreden

Det å respektere kirkefreden var en viktig kristen dyd. Kirken hadde i norske sammenheng, i hvert fall fra slutten av 1100-tallet, et fredsbudskap.¹⁴⁴ Dette hadde i Europa kommet som en motreaksjon til føydalsamfunnets voldskultur. Denne kirkelige reformen var et første forsøk på kontrollere samfunnet ved bruk av fredelige midler.

Flere steder i sagaen er det episoder som kan relateres til respekten for kirkefreden eller fraværet av den. Her vil tre av disse hendelsene bli gjennomgått og satt opp mot hverandre. Dette vil bli gjort fordi de kan si noe om hvor vidt kongen respekterte de kristne verdier også i praksis og ikke bare i teorien.

Den første hendelsen fant sted under et møte mellom kong Håkon og Skule jarl i Bjørgvin.¹⁴⁵ Mens kongen var der, drepte en mann ved navn Ivar Grette en gammel birkebeiner, Eirik

---

¹⁴⁴ Chris L. Hansen, Holdninger, mentaliteter og praksis knyttet til middelalderens kirkeasyl på Island og i Norge, masteroppgave i historieUiO våren 2009: 1-2

¹⁴⁵ HHs 1963: 155-156

Bagge. Dette var et hevndrap men i følge forfatteren var offeret for hevnen ikke skyldig i den opprinnelige ugjerningen. Det at dette poengteres viser en vekt på et mer moderne forhold til jus. Forfatteren var av den oppfatning at det var individet som var skyldig i ugjerningen som eventuelt skulle stilles til ansvar, ikke en slektning eller alliert, slik det fungerer i samfunn med bruk av blodhevn. Når kongens hird fikk greie på at Eirik var drept væpnet de seg for å ta hevn. I Nikolaskirken fikk hirden tak i en av de som de holdt ansvarlige for drapet på Eirik. I siste liten kom kongen til. Han tok da Ivar Nev i sin vold og ba hirden om å la være å gå mot kirken.¹⁴⁶ Kongens ønske ble respektert.

Den andre episoden foregikk under Skules opprør og det var Skules menn som sto for handlingen. To av kongens hirdmenn ble overrasket av Skules menn som var sendt ut for å drepe dem.¹⁴⁷ De drepte straks en av hirdmennene, Gunnar, inne i et hus. Den andre av hirdmennene, Ivar Korne, kom seg unna i bare undertøyet. Han flyktet til kirken, men den var låst. Han klatret da opp en stige som sto inntil kirken og opp på kirketaket og ble der over natten. Da morgenen kom, var han halvdød av frost. Han ba om grid, men dette ble avslått. En mann gikk så opp stigen og stakk Ivar med spydets sitt. Sagaen beskriver hvordan Ivar døde mens blod og innvoller lå igjen på kirketaket.

Den tredje episoden skjedde i forbindelse med det avgjørende slaget mot hertug Skule. Mot slutten av slaget innså Skule at kampen var tapt og søkte tilflukt i Elgeseter kloster, sannsynligvis for å be om grid fra kong Håkon.¹⁴⁸ Dessverre for Skule var det ikke Håkon selv som ankom først til klosteret, men birkebeinerflokkens hans. Enkelte av mennene løp fram og satte ild på klosteret, til tross for erkebiskopens tilstedeværelse. Da hertugen så dette, ledet han sine menn ut av klosteret. De ble drept på stedet.¹⁴⁹ Det hadde med andre ord skjedd et alvorlig brudd på kirkefreden. Dette bekreftes også av Frostatingsloven: ”Det er vidare nidingsdrap om ein mann drep ein mann som har grid”.¹⁵⁰ Og grid var en automatisk tilkjent ved å søke tilflukt i hellige bygninger som kirker og klostre. Likevel fikk Håkons menn absolusjon fra erkebiskopen dagen etter ugjerningen. Reaksjonen overfor mennene ble overlatt til kong Håkon.

I det første tilfellet ble kirkefreden overholdt. Her er Håkon fortalt å ha vært direkte innblandet i hendelsesforløpet og hadde slik sett mulighet til å påvirke utfallet. Som konge

---

¹⁴⁶ HHs 1963: 156, Ivar Nev, ikke den samme Ivar som startet feiden.

¹⁴⁷ HHs 1963: 197-198

¹⁴⁸ HHs 1963: 247-248

¹⁴⁹ HHs 1963: 248

¹⁵⁰ Frostatingslova, Oslo 1994:IV. Mannhelgebok 3. Vidare om nidingsdrap

sørget han for at kirkefreden ikke ble brutt, og sørget samtidig for å opprettholde den politiske stabiliteten. Chris Hansen påpeker at kirkeasylet sannsynligvis hadde blitt brutt hvis ikke kongen hadde grepet inn.¹⁵¹ Jeg slutter meg til dette synet. Det virker som om situasjonen var såpass ute av kontroll før kongen kom til stedet, at drap var et sannsynlig utfall. Som det har vært påpekt i eksempel tre, var mennene til Håkon mer tilbøyelige til å bryte kirkeasylet enn kongen selv. Dette kan tyde på en sterkere grad av internalisering av de kristne verdier og et mer moderne syn på strafferett på elitenivå enn lavere ned i samfunnet. Hansen peker også på at det var viktig for kongen at riktig mann ble straffet for ugjerningen.¹⁵² Her er jeg også enig. Dette henger sammen med kongens ønske om å fremstå som *rex iustus*. En *rex iustus* kan ikke finne seg i at det blir utført blodhevn eller lignende i hans nærhet. Det er kongen som skal dømme, og selvtekt var i tillegg ødeleggende for kongen legitimitet i slike saker. Folk som utøvde lovbrudd, skulle være sikre på at de ble dømt etter kongens lov, og ikke ble ofre for hevntokt fra slekt eller allianser.

I det andre tilfellet legges det vekt på å skildre det foraktfulle ved handlingen til Skules menn. Episoden har noe delvis konstruert over seg i den forstand at sagaforfatteren nesten forteller om hendelsen som om han selv var tilstede og overvar ugjerningen. Jeg finner det sannsynlig at hendelsen har funnet sted, men samtidig er formidlingen preget av sagaforfatterens ståsted og ønske om å fremstille fienden på en viss måte. Vi snakker sannsynligvis her om et ønske om å distansere Skule fra Håkon som *rex iustus* og snarere framstille Skule gjennom handlingene til hans menn som en *rex iniquus*. Anton Rygg har tolket denne episoden dit hen at dette var et utslag av en negativ holdning til vold generelt i sagaen.¹⁵³ Jeg er ikke overbevist om dette. Det virker mer som om den største forbrytelsen Skules menn her gjorde var å bedrive vold som ikke var legitimert av kongen, valgt av Gud. Det var kongen som hadde voldsmonopol. Volden skulle heller ikke bære preg av hevn men skulle være en straff, rasjonelt og rettferdig utført på vegne av kongen, i tråd med *rex iustus*-ideologien.

I den tredje episoden var kongen ikke til stede og hadde derfor ikke mulighet til å forhindre ugjerningen. Likevel er det mye som tyder på at det ble tatt mildt på gjerningsmennene. Hvorfor ble det ikke reagert hardere? Skule begynte nok på dette tidspunktet å bli en relativt

---

¹⁵¹ Hansen 2009: 66

¹⁵² Hansen 2009: 65

¹⁵³ Anton Rygg, "Innvollene på kirketaket. Norske og islandske voldsmentaliteter på 1200-tallet", i *Nordliv 1999*: 92-95, Anton Rygg, Fra spontanitet og voldsglede til selvkontroll og avsky for vold? En mentalitetshistorisk studie i voldsforståelse på det førstatlige Island og det statlige Norge, ca. 1180-1300, hovedoppgave i historie UiO 1997: 126,130,139-140: Rygg argumenterer også for at volden kan sees som legitimt skildret i de tilfeller der den utøves av kongen, men faller likevel ned på konklusjonen at vold generelt blir negativt vurdert i Håkon Håkonssons saga.

upopulær mann, også blant kirkens menn. Han brakte med seg ufred, han hadde tatt Olavsrelikviene med trussel om vold og hans menn respekterte ikke kirkefreden. Han var blitt en uromaker som truet stabiliteten i riket. Derfor var det også i kirkens interesse å få fjernet Skule. Kirkens interesser kan ha vært en medvirkende årsak til at det ble tatt så lett på saken. Hvorvidt det var kongens rett i visse tilfeller å ty til drastiske midler for å opprettholde riket sitt, kan det også stilles spørsmål om, slik som Sverre Bagge tidligere har gjort. Det kan hevdes at Håkons menn ved å ta livet av Skule sikret freden i riket, og at dette hensynet veide tyngre enn ukrenkeligheten av kirkefreden. Kongen kunne gå rundt de vanlige normene for å straffe individer som var ulydige mot ham. I Kongespeilet nevnes for eksempel at Kong Salomon drepte en mann selv om han hadde søkt tilflukt i kirken.¹⁵⁴ Det er her nærliggende å se sammenhengen med Skules flukt til klosteret i 1240 og påfølgende død. Kongen kunne sette seg over de reglene som gjaldt hvis det var behov for det, i og med at han var Guds representant på jorden. Min forklaring, som delvis faller sammen med den siste, er at Skule i kongemaktens, og kanskje deler av kirkens øyne, var å regne som fredløs. Som fredløs hadde Skule ingen rett til å betrede en kirke. Det kan derfor tenkes at dette legitimerte drapet på Skule men i så fall bare delvis. Det må her tas med i betraktningen at Håkon var opptatt av at visse juridiske prinsipper skulle gjelde i slike tilfeller. For eksempel var det vesentlig at det var kongen eller hans domsapparat som skulle dømme. Samtidig skal en huske på at dette var en krigstilstand og at rammene var annerledes enn i en vanlig drapssak. I så fall kan dette ha vært en formildende omstendighet ved drapet på Skule, men det legitimerte selvfølgelig ikke brannsettingen av klosteret.

Når det gjelder hvorfor kongen ikke grep inn overfor kirkeasylanter, har Chris Hansen hevdet at mangelen på inngripen var fordi det skapte konflikt i forhold til hans rolle som Guds utvalgte. Det ble en konflikt mellom verdslig og geistlig makt hvor kongen valgte å følge den geistlige.¹⁵⁵ Når Håkon ble konfrontert med at fiender gjemte seg i kirkene, var det ikke bare kongens personlige frelse som stod på spill, men det var også et dilemma om hvorvidt han skulle bryte sine egne verdier og dermed undergrave seg selv ideologisk.¹⁵⁶ Den første delen av dette resonnementet er greit nok. Men at det skulle innebære en konflikt i forhold til den verdslige makten, slik sagaen beskriver den, stiller jeg meg tvilende til. Det idealet Håkon bygget sin makt på, var som en konge av Guds nåde. Ut ifra det må vi tro at det falt ham naturlig å respektere kirkefreden. Jeg tror denne måten å tenke på var såpass innarbeidet på

---

¹⁵⁴ Orning 2008: 87, Ks 1965: 218-219

¹⁵⁵ Hansen 2009: 67

¹⁵⁶ Hansen2009: 71,75

tidspunktet at kongen ikke opplevde dette som noen konflikt, men snarere som et naturlig valg i kraft av sitt embete. I tillegg var det å tilby grid sannsynligvis en verdifull måte å bygge nye allianser på. Ismael Osorino har hevdet at bruken av grid først og fremst var en måte å holde sine fiender under oppsikt på.¹⁵⁷ Jeg mener dette er en forenkling av bruken av grid. For det første kan man, som Hans Jacob Orning argumenterer for, være avhengig av kongens personlige tilstedeværelse for å skape lojalitet.¹⁵⁸ Det hender ved flere anledninger i sagaen, at det var så som så med lojaliteten når kongen ikke var tilstede. For det andre mener jeg som nevnt at det å bygge allianser gjennom grid sannsynligvis var en viktig faktor. Vedkommende som ble gitt grid kom i et personlig takknemlighetsforhold til kongen. For det tredje er det at kongen gir grid, med på å bygge opp forfatterens fremstilling av Håkon som *rex iustus*. Kongen dømmer mildt i de tilfeller hvor det blir vist ydmykhet og anger ovenfor ham.

Chris Hansen trekker frem at sagaen flere steder viser at kongen respekterer kirkeasylet. Derfor mener han at alt tyder på at Håkon ikke hadde noe med at klosteret brant.¹⁵⁹ Hansen konkluderer med at Håkon hadde bedt sine menn om å overholde kirkefreden, men da kirkefreden ble brutt, godtok han det. Slik jeg ser det, kan det like godt tenkes at Håkon ikke hadde instruert sine menn i det hele tatt når det gjaldt et slikt utfall. Derfor handlet mennene hans på instinkt når situasjonen ble som den ble. I tillegg var det slik at Skules menn skjøt på birkebeinerne fra klosteret da sistnevnte kom dit.¹⁶⁰ Dette må ha skapt en god del harme. På sett og vis hadde Skules menn allerede brutt kirkefreden. Samtidig påpeker Hansen at konfliktene i Norge ble utkjempet mer som kriger enn som feider slik de ble på Island i den samme perioden. Dette førte i følge Hansen til at enkeltmenneskets ansvar ble visket ut. Hvis en antar at dette innebærer riktighet, var det likevel kongen som øverstkommanderende ble stående som ansvarlig for handlingen til sine menn. Kongen var den øverste leder av den verdslige arm, dermed lå ansvaret på ham. Derfor var det et behov for å rettfærdiggjøre det hele, slik jeg mener at Kongespeilet langt på vei forsøkte å gjøre med historien om kong Salomon. En annen faktor er at selv om kongen godtok denne misgjerningen fra sine menn, var det ikke opp til ham alene. Sagaen beskriver hvordan det gikk treghet i at mennene som hadde vært med på brannen fikk avløsning av erkebiskopen. Om mennene i tillegg fikk noen straff fra Håkon nevnes ikke i sagaen.

---

¹⁵⁷ Ismael Osorino, *The Leaders King Sverre and King Haakon. Analysis of King Sverre and King Haakon Haakonssons in Sverris Saga and Haakonar Saga Haakonarsonar trough Max Weber`s and John Gardner`s Models*, masteroppgave I historie UiO, våren 2004: 25

¹⁵⁸ Orning 2008: 320

¹⁵⁹ Hansen 2009: 69

¹⁶⁰ HHs 1963: 247

Samlet gir episodene et litt sprikende bilde av forholdet til kirkefreden. Men det er mennene til Håkon som bryter kirkefreden, ikke Håkon selv. Sannsynligvis var det slik at Håkon var bevisst sin rolle som Guds utvalgte og derfor ønsket å verne om Guds hus som noe hellig og ukrenkelig. I praksis var det likevel vanskelig å leve opp til idealet fullt ut, da mennene til kongen sannsynligvis ikke hadde noen intensjon om å etterleve den samme ideologien, men handlet mer ut ifra situasjonen, enten emosjonelt betinget eller av ren nytteverdi. Det blir likevel på grunn av dette vanskelig å hevde at Håkon etterlevde *rex iustus*-ideologien fullt ut på dette området. Det at Kongespeilet forsvarer brudd på kirkefreden oppfatter jeg i større grad å være et forsøk på å forsvare Håkon, snarere enn en del av ideologien.

Messe

I følge Kongespeilet er det viktig at kongen overholder sine religiøse plikter. Blant disse er å gå til messe. Sagaen gir noen eksempler på at Håkon arrangerte eller gikk til messe. Eksempelvis fortelles det at kongen lot holde messe Olavsvåkedagen.¹⁶¹ Det fremgår også at i den siste tiden til kong Håkon, mens han var meget syk, ble det holdt messe for ham. Dette var i tilknytning til Marteinsmesse.¹⁶² En tanke er imidlertid, at mens Kongespeilet foreskriver messe hver dag, er det få tegn i sagaen på at kongen fulgte denne anvisningen i praksis. Messe vektlegges i Kongespeilet, noe som tyder på at det ble sett på som viktig av forfatteren. Det ville derfor vært naturlig for Sturla å vektlegge messe i sagaen hvis det var mulig. Når det legges så lite vekt på messe i sagaen, kan det bety at kongen sjelden gikk til messe i hverdagen. Kongen utførte muligens ikke sine kristne plikter i følge Kongespeilet på dette punktet. Sturla har sannsynligvis kjent godt til hva som stod i Kongespeilet og mye tyder på at han langt på vei forsøker å legge det kongelige idealet så nærme Kongespeilets ideologi som mulig. Det vektlegges som nevnt tidligere hvor vis Håkon var til å skjønne lovene, hvor snill han var mot de trengende, og hvor mye han gjorde for kristendommen. Ville det ikke da vært naturlig i et slikt ettermæle å nevne hvorvidt kongen oppfylte sine daglige plikter som kristen, hvis så var tilfelle? Sturla kunne ikke formidle noe som det ville vært kjent at var usant, som at kongen gikk hyppig til messe. Derfor trekkes de anledningene messe faktisk ble brukt, fram som vitner om Håkons fromhet overfor Gud i sagaen generelt. For når messe nevnes eksplisitt i sagaen, er det en mening bak dette, uansett hvor hyppig Håkon gikk til

---

¹⁶¹ HHs 1963: 344, Olavsvåkedagen 29. juli, 1263

¹⁶² HHs 1963: 361 Marteinsmesse 10. november

messe i praksis. Sturla har sannsynligvis brukt de messedeltakelsene han kjenner til, for å bygge opp under bildet av Håkon som en konge av Guds nåde.

Konklusjonen som kan antydes er at sagaen gir en viss indikasjon om at det ikke forholdt seg slik i praksis at Håkon gikk til messe hyppig. Det kan likevel ikke utelukkes at sagaen rett og slett er taus på dette punktet, men det virker som sagt underlig at Sturla skulle la være å nevne det i ettermålet hvis det var tilfellet at kongen regnet det å gå til messe som en av sine daglige plikter. Det er altså en viss indikasjon på at kongen ikke levde opp til ideologien på dette punktet.

Kongen som dommer?

Som jeg redegjorde for innledningsvis, legges det mye vekt på kongen som dommer i Kongespeilet. Kongen representerer Gud på jorden, i hver fall i verdslige saker, og skal ivareta Guds interesser på jorden. Kan vi finne igjen dette når vi ser på praksis? Brukte kongen mye tid på dømming? Det har blitt slått fast i tidligere forskning at kongene i Norge i denne perioden ikke i særlig grad dømte i person. Kongen fungerte indirekte som autoritet gjennom sysselmennene og lagmennene.¹⁶³ Vi vet at rettsystemet i løpet av høymiddelalderen ble kraftig utbygget, og at utviklingen gikk i retning av at rettshåndhevelsen, som tidligere hadde vært et anliggende bøndene tok seg av selv, nå kom inn i ordnede statlige former.¹⁶⁴ Jeg ser ingen grunn til ikke å slutte meg til dette synet. Ingeborg Gløersen har pekt på at vektleggingen av kongen som dommer i norsk historie ikke har noen praktisk betydning.¹⁶⁵ Kongen som dommer bygger i følge Gløersen på Augustins tanke om at likevekten i verden må bli opprettholdt. I følge Schreiner hadde kongen ingen domsmyndighet i praksis slik Kongespeilet forfekter.¹⁶⁶ Jeg må si meg enig med Gløersen og Schreiner i dette. Det gis ingen konkrete eksempler på at kongen fungerer som dommer i Håkon Håkonssons saga. Dette betyr ikke nødvendigvis at han ikke fungerte som dommer, men det er besynderlig at sagaen om han ikke formidler dette overhodet. Riktignok legges det i ettermålet vekt på at kong Håkon var vis til å skjønne lovene. Han sørget også for utarbeidelsen av nye lover i sin regjeringstid, som Håkons nye lov og tronarveloven av 1260. Det å utarbeide nye lover var således en viktig del av hans virke som konge. Men i sagaen sett under ett, er situasjoner hvor

---

¹⁶³ Bagge 1987: 52

¹⁶⁴ Moseng m.fl. 2003: 219

¹⁶⁵ Gløersen 1972: 68

¹⁶⁶ Schreiner 1963: 111

kongen selv dømmer mellom parter fraværende. Skal vi forholde oss til sagaen på dette punktet, virker ikke kongen å ha fungert i særlig grad som dommer. Det betyr i så fall at han må ha overlatt dommergjerningen til andre. Dommerembetet har nok i stor grad blitt overlatt til lavere instanser og vært utført av andre myndighetspersoner, som lagmennene..

Sverre Bagge stiller spørsmålet om hvorvidt Kongespeilets vekt på dømming kan ha vært et utslag av at forfatteren hadde hentet inspirasjon fra utenlandske kilder som la vekt på kongen i denne sammenheng.¹⁶⁷ Jeg finner ikke dette usannsynlig. I tillegg kan det slik jeg ser det, ha vært et ønske fra forfatterens side, om å innføre et lignende system også i Norge. Norge stod i en særstilling i dette tilfellet, i forhold til eksempelvis sine naboland, Sverige og Danmark, hvor det var praksis at kongen fungerte som dommer.¹⁶⁸ Jeg finner det derfor ikke utenkelig at forfatteren ønsket at det skulle bli innført en lignende ordning i Norge også, da dette var en så viktig del av den kongsideologien som Kongespeilet forfektet. Det at kongen dømte, må av prokongelige, som forfatteren av Kongespeilet unektelig var, ha blitt sett på som en mulighet til å samle ennå mer av makten hos kongen. Aristokratiet og kirken derimot, kan ha sett det i sin interesse å sørge for at kongen ikke innehadde denne funksjonen, da det ville gitt kongen mer makt på bekostning av de andre maktaktørene. Når systemet fungerte slik som det gjorde, kan det nettopp ha vært fordi det ga aristokratiet og kirken tilgang til maktkanaler som i andre land var forbeholdt kongen.

Sverre Bagge har pekt på, at kongen i praksis insisterte på å ha den avgjørende øverste stillingen i rettsystemet.¹⁶⁹ Han finner to eksempler på dette i perioden før 1319, henholdsvis i 1303 og 1315. Han finner ingen eksempler fra Håkon Håkonssons tid. Han mener derimot at det er andre indikasjoner på at et slikt system også fantes i praksis også på den tiden Kongespeilet ble skrevet. For det første vektlegger Bagge at det institusjonelle rammeverket allerede eksisterte.¹⁷⁰ Bagge peker videre på at både forbrytere og offisielle tjenestemenn ville ha hatt samme insentiv om å vende seg til kongen som i senere perioder, hvor det finnes eksempler på at dette ble gjort. Når det gjelder Baggens første argument, synes jeg ikke det er noen forutsetning for at kongen skulle bli brukt som øverste appellmyndighet at det forelå et institusjonelt fullt utbygget rammeverk. Kongen kan fungere som appellmyndighet også uavhengig av et slikt rammeverk. Et visst system må imidlertid være tilstede. Det må finnes en eller annen form for tjenestevei. Hans andre argument om at det ville være naturlig å vende

---

¹⁶⁷ Bagge 1987: 53

¹⁶⁸ Bagge 1987: 52

¹⁶⁹ Bagge 1987: 77

¹⁷⁰ Bagge 1987: 77-78

seg til kongen, finner jeg mer overbevisende. Men dette forutsetter at kongen ble sett på som dommer i første omgang, og det er her Kongespeilet og sagaen gir et sprikende bilde. Min hypotese er at kongens reelle rolle sannsynligvis først og fremst var å utarbeide lover. Selvfølgelig er det ikke utenkelig at enkelte saker ble forelagt kongen, og at kongen sågar grep inn i rettsystemet i visse tilfeller. Men jeg finner ingen indikasjoner i sagaen på at dommergjerningen var en vesentlig del av kongsgjerningen. Jeg finner det derfor sannsynlig at kongen formelt sett kan ha vært den øverste autoriteten i rettsystemet, men at han i praksis ikke brukte denne autoriteten i utstrakt grad. Jeg kan heller ikke se at det skulle være direkte i aristokratiets interesse å gi fra seg den autoritet som lå hos dem med hensyn til rettsystemet. Det at aristokratiet innehadde denne posisjonen må ha vært både økonomisk innbringende og maktbyggende.

Det vi derimot ser, er at kongen griper direkte inn i konflikter og søker å finne løsninger på dem, som i tilfellet med Ivar Nev. Dette er ikke en dommergjerning men mer en rolle som en autoritær fredsmegler mellom partene. Slik minner kongen i disse situasjonene litt om en høvding fra det vi vil kalle mer førstatlig tid.¹⁷¹ Undersåttene hans respekterer ikke automatisk kirkefreden. Han må derfor selv gripe direkte inn for å hindre at den blir brutt. Med andre ord så er ikke kongens forbud gjennom loven nok til å passivisere mennene. Det er nødvendig med kongens personlige tilstedeværelse for å stagge dem.¹⁷² Dette gir likevel ikke annet enn en viss indikasjon. Også i våre dager må ordensmakten gripe inn mot grupper og individer som ikke respekterer loven. Det som likevel gjør denne situasjonen spesiell, er at det dreier seg om menn som sannsynligvis står i et forholdsvis nært forhold til kongen. Det dreier seg om kongens egne soldater. Det er trolig at lojaliteten derfor ville være større når det gjelder å ikke gå imot kongen sin. Det kan tenkes at mennene ikke opplevde det som de gjorde dette. Mennene ville bare utøve straff for en handling som de opplevde som krenkende. Når kongen så grep direkte inn, respekterte de hans vilje.

Sanning, rettferd, fredsemd, miskunn

Kong Håkon fremstilles som en mann av sitt ord i sagaen. Det er spesielt tydelig i de situasjonene hvor han ble bedt om grid. Kong Håkon overholdt alltid grid, selv om det av og

---

¹⁷¹ Jeg regner ikke begrepene statlig og førstatlig som absolutte, men ser snarere en glidende overgang mellom de to tilstandene. Dette er på linje med Sverre Bagge, slik han presenterer det i "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen", *Historisk Tidsskrift* 65, 1986

¹⁷² Uttrykket "personlig tilstedeværelse" er hentet fra Orning 2003

til førte til at mennene som hadde fått grid, gikk tilbake til fienden. Når han ga grid, viste han samtidig fredsemd og miskunn mot sine fiender. I praksis førte dette til at Håkon vant mange tilhengere blant de som tidligere hadde vært hans fiender. Jeg finner det lite trolig at sagaen skulle lyve om Håkons bruk av grid. En slik løgn ville neppe blitt godtatt i samtiden. Bruken av grid bygger opp under bildet av Håkon som en rettferdig konge, en *rex iustus*. Det er også tilfeller i sagaen der kongen lar rettferd stå for hele dommen. Et eksempel på dette finnes i kampen mot ribbungene. Kongen dro for å konfrontere vermene i Vermland som stod i ledtog med ribbungene.¹⁷³ Mennene til Håkon ville brenne bygdene de for gjennom, men Håkon ville vente og se om bøndene kom til ham for å be om nåde. Da dette ikke skjedde, brant hæren alle bygdene de for gjennom på Håkons ordre. Hendelsen kan sammenlignes med historien i Kongespeilet om Adam og Eva som fikk sjansen til å tilstå sine synder. Da de ikke gjorde dette, ble dommen overlatt til rettferd som dømte uten skånsel. Jeg finner det sannsynlig at brenningen av bygdene kan ha foregått slik som den formidles i sagaen. Det at kongens framferd om enn rettferdig, framstilles som forholdsvis brutal, styrker denne antagelsen. At kongen først tilbød forsoning stemmer bra overens med det bildet som generelt tegnes av Håkon som en taktiker. Han søkte for det meste å løse konflikter gjennom fredelige midler først, i innenrikspolitikken. I nevnte eksempel var en fredelig løsning ikke mulig, derfor tydde kongen til mer drastiske midler. Det var sannsynligvis også viktig å sette et eksempel for andre bønder og høvdinge for hva som ville skje, om de ikke bøyde seg for kongen. Bildet stemmer også godt overens med både fortellingene i Kongespeilet om Adam og Eva, Saul og David. Først når kongen ikke oppnådde det han ville gjennom fredelige midler, brukte han rettferdighetens sverd. Han fungerte som Guds utvalgte, som straffet sine undersåtter for ulydigheten mot ham. Det vektlegges i teksten at Håkon ga bøndene en sjanse til forsoning. Da dette ikke fungerte, handlet kongen helt i tråd med *rex iustus*-idealet. Dommen blir satt til sanning og rettferd i stedet for fredsemd og miskunn.

Rex iustus og Rex iniquus

---

¹⁷³ HHs 1963: 112

Ovenfor ble det nevnt at det i følge Kongespeilet er Gud som skal dømme den urettferdige kongen. Dommen er overlatt til Gud og ingen annen. Derfor avsto David fra å legge hånd på Saul, selv om han klart er en *rex iniquus*. Hans Jacob Orning argumenterer for at i følge *rex iustus*-ideologien sluttet kongen å være konge i det øyeblikket han slutter å være rettferdig.¹⁷⁴ Hvordan fungerte dette i praksis?

For å finne et eksempel som kan fortelle oss noe om dette, tar vi først en omvei tilbake til Sverres regjeringstid. Sverre kom som kjent på kant med kirken og ble etter hvert sett på av den som en urettmessig hersker. Kirkens svar på dette var å bannlyse Sverre. Her er med andre ord ideologien i Kongespeilet på kollisjonskurs med praksis. Sverre fortsatte å styre til tross for bannlysingen. Dommen ble ikke overlatt til det hinsidige, men forsøkt eksekvert mens Sverre fortsatt var i live. Det ble reist opprørsflokk mot Sverre som skulle søke å styrte den (ifølge paven) illegitime kongen ned fra tronen. Ifølge den ideologien som kirken fulgte, var det like syndig for folket å la seg styre av en *rex iniquus*, som det var selvfølgelig at de skulle adlyde *rex iustus*. Plikten til å adlyde paven var ikke bare en plikt rettet mot kirken, men mot samfunnet i sin helhet. Nye Borgatingsloven slo fast at alle som ville kalle seg kristne, måtte vise lydighet mot paven.¹⁷⁵

Det er likevel ikke overraskende at Sverre fortsatte å styre. Så lenge han hadde et tilstrekkelig sterkt maktgrunnlag var det ikke tilstrekkelig med en bannlysning for å fjerne ham fra makten.

Det neste eksempelet finner vi i Håkon Håkonsson saga. Da Skule tok kongsnavn i 1239 begikk han ifølge sagaforfatteren en handling mot Guds vilje. Dette illustreres i sagaen med hvordan det blir nesten umulig å løfte ut hellige Olavsrelikviene av kirken når Skule ønsket å bruke disse i kongetakingen. Det er tydelig at sagaforfatteren ønsket å formidle at Skule ikke hadde Gud på sin side. Også i praksis fremstår det som om Skules krav på tronen ble oppfattet som illegitimt av de viktigste fraksjonene i den norske kirken. Erkebiskopen tok Håkons side i konflikten. Skule ble fremstilt som *rex iniquus*. I dette tilfellet var det i følge Kongespeilet overlatt til Guds dom i det hinsidige å straffe Skule. Ikke overraskende var det ikke dette som skjedde i praksis. Skule ble senere drept utenfor Elgeseter kloster. Det som er mer åpent, er om Håkon ønsket å drepe Skule. Det nære familiebåndet mellom dem kan gi en indikasjon om at dette ikke var Håkons førstevalg. Håkon var ikke selv tilstede ved Skules død. Uansett kan det virke som om troen på guddommelig inngripen ikke var stor nok til at dommen ble

---

¹⁷⁴ Orning 2008: 67

¹⁷⁵ Orning 2008: 60

overlatt til Gud. Skule utgjorde en trussel mot kongen og den indre stabiliteten i riket, derfor måtte han stoppes.

I praksis var det altså ikke slik som i Kongespeilet at en overlot til Gud å dømme den urettferdige kongen. Det var den sterkestes rett. I disse to tilfellene var det Sverre og Håkon. Illustrerende for begge eksemplene er at ideologien må vike for makt og praktiske hensyn.

Ydmykhet overfor Gud

Vi har sett at den mest sentrale dyden i Kongespeilet er mannvit. Sentralt i begrepet mannvit står frykten og ydmykheten for Gud. Gir sagaen noen eksempler på at Håkon innehadde disse dydene?

Ser vi først på sagaen i sin helhet, er det liten tvil om at sagaen ønsker å fremstille Håkon som ydmyk overfor Gud. Som det har blitt vist, legger Håkon flere ganger sin skjebne i Guds hender. Det er likevel litt forhastet å trekke slutninger på basis av dette. Slike gjengivelser av monologer eller dialoger kan være konstruerte nettopp med tanke på å fremheve at Håkon var en Gudsfryktig og ydmyk konge. Men det finnes eksempler på at det med sannsynlighet kan sies at Håkon også i praksis valgte å uttrykke seg på en måte hvor han viste sin tillit til Gud. For eksempel finnes det en ytring i forbindelse med konflikten med Sigurd Ribbung hvor Håkon svarer erkebiskopen på en måte som passe inn i dette mønsteret:

Men kor som er, så skal Gud og ikkje biskopar skifte mellom meg og Sigurd¹⁷⁶

Håkons svar til erkebiskopen et eksempel som vi vet at Sturla har hentet fra det skrevne materialet i form av et brev til erkebiskopen. Det kan med andre ord slås fast at Håkon ønsket

---

¹⁷⁶ HHs 1963: 138-139. Sturla har sannsynligvis hentet Håkons utsagn fra et brev kongen sendte til Peter i 1226 Regesta Norvegica, heretter RN, Nr. 540, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=542&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0958

Brev fra kong Håkon Håkonsson til erkebiskop Peter: Han avviser med harme erkebiskopens krav om deling av riksmakten mellom ham og Sigurd ribbung, og hans straffetruer i denne sammenheng. Han konstaterer også at erkebiskopen har funnet b.1, s.179 sammen med sine naturlige forbundsfeller, kannikene; den frykten han gav uttrykk for siste høst hadde altså ikke noe grunnlag. Men Gud og ikke biskopene skal dømme mellom kongen og Sigurd.

å utrykke seg på en lignende måte som han generelt er beskrevet i sagaen, som en konge av Guds nåde. Det som er interessant er at brevet ikke bryter det mønsteret som sagaen generelt tegner av en konge som setter seg under Gud og ydmyker seg for ham. Min tolkning er derfor at dette gir de andre episodene hvor kongens ord blir gjengitt og hvor budskapet er at kongen setter sin lit til at Gud holder sin hånd over hans styre, større troverdighet. Håkon regnet seg som en konge av Guds nåde. Derfor var det naturlig for ham å fremheve dette, gjennom å vise sin tiltro og underordning under Gud.

Ble Håkon *rex iustus*?

Andreas Holmsen var av den oppfatning at Håkon oppnådde å bli en konge av Guds nåde, ”en opphøyet ukrenkelig majestet som en nærmet seg i ærefrykt.”¹⁷⁷ Hva sier sagaen om dette i praksis? Det er mye som tyder på at et slikt bilde kan stemme ganske godt hvis en tar for seg Håkons regjeringstid etter Skules fall, i hvert fall hvis en legger sagaens framstilling til grunn. Dette er dog utilfredstillende da sagaforfatterens måte å formidle Håkons makt på, nærmest gjennomgår en brå omdannelsesprosess i det øyeblikket Skule var ute av bildet. Jeg tror sagaforfatteren var bevisst på hva han gjorde, når han skildrer Håkon så forskjellig før og etter dette bruddet. Konsentrerer vi oss derimot om tiden før Skules fall, er det langt fra noen opphøyet, ukrenkelig majestet som møter oss. Flere ganger i sagaen får vi vite at Håkons undersåtter, krever hans personlige tilstedeværelse for å være tro mot ham.¹⁷⁸ I episoden ved Eikundasund, som er beskrevet tidligere, er det kongens menn som, til tross for protester fra Håkon, trumfer igjennom at de skal seile videre. Med kirkens menn er det, som det vil bli vist i neste kapittel, en rekke sammenstøt som ikke alltid ender i kongens favør. Det er i det hele tatt en del episoder i sagaen som stemmer dårlig overens med bildet av Håkon som den suverene hersker av Guds nåde. Det er uten tvil forfatterens ønske å framstille det slik, at Håkon var en ”opphøyet, ukrenkelig majestet” men før 1240 er det rett og slett for mange motkrefter til at det lar seg gjøre i praksis. Jeg har tidligere argumentert for at episoder i sagaen hvor Håkon stilles i et dårlig lys med sannsynlighet kan regnes som å avspeile en praksis. Etter at den store konkurrenten til kongemakten forsvant, ble det lettere å tegne et ideologisk bilde av kongen som konge av Guds nåde og *rex iustus*. Det vil ikke nødvendigvis si at Håkon fullt ut utfylte dette herskeridealet, men at han kom nærmere det, tror jeg en med

---

¹⁷⁷ Andreas Holmsen, *Norges historie fra de eldste tider til 1660*, Oslo 1971: 255

¹⁷⁸ Se eksempelvis HHs 1963: 138, 145, 222, 224,

sannsynlighet kan hevde. Det jeg også finner det rimelig å hevde, er at Håkon ønsket å fremstå som konge av Guds nåde, og at det ikke bare var sagaforfatteren som hadde denne agendaen.

Holmsen hevder også at ”i knapt noe europeisk land ble det kristne ideal om den rettferdige konge realisert så langt på vei som i Norge.”¹⁷⁹ Hans Jacob Orning er uenig i dette. Han mener at Holmsen henter sin påstand ut ifra kongsideologien og ikke ut ifra praksis.¹⁸⁰ Formelt sett er det ikke vanskelig å være enig med Holmsen. Håkon Håkonssons saga og spesielt ettermålet vektlegger *rex iustus*-idealet. Det er også et faktum at det Holmsen gjør, ikke er å påstå at *rex iustus*-ideologien ble fullstendig gjennomført i Norge, kun at den ble gjennomført i større grad i Norge enn andre steder. Hvordan artet det seg i praksis? Ble Håkon en *rex iustus*? Det er riktignok tegn på at Håkon etterlevde idealet også i praksis, eksempelvis når det gjelder hans bruk av grid, og hvordan han taklet situasjonen med de opprørske vermlandske bøndene. Håkon uttrykte seg i brevs form som en konge av Guds nåde. Han la også ned et betydelig lovarbeide. Håkon fungerte derimot ikke som dommer, noe som er sentralt i *rex iustus*-ideologien. Generelt må det kunne sies at det idealet kong Håkon først og fremst forbindes med i sagaen, er som konge av Guds nåde. Dette begrepet er forbundet med *rex iustus*-idealet, men jeg vil ikke nødvendigvis sette et likhetstegn mellom de to begrepene. I begrepet konge av Guds nåde ligger det innbakt en ydmykhet overfor Gud. Ydmykhet overfor Gud er også en av de sentrale dydene i *rex iustus*-ideologien. I begrepet konge av Guds nåde ligger det også at kongens makt er gitt av Gud, Han har overført noen av sine egenskaper til kongen. Med andre ord er konge av Guds nåde, slik jeg ser det, en sentral del av *rex iustus*-idealet, kanskje det mest sentrale, men *rex iustus*-idealet er mer omfattende i sin helhet og det er derfor ikke tilstrekkelig at kongen fungerer som konge av Guds nåde for å si at *rex iustus*-idealet er oppfylt fullt ut. Likevel, det mest sentrale elementet i *rex iustus*-ideologien, var en konge legitimert av og gjennom Gud. Jeg finner det sannsynlig at Håkon ønsket å framstå som en slik konge.

---

¹⁷⁹ Andreas Holmsen, *Nye studier i gammel historie*, Oslo 1976: 185

¹⁸⁰ Orning 2003: 265-266

5. Konklusjon

Målet for dette kapitlet har vært å ta for seg forholdet mellom kongen og Gud slik det fremstilles i de normative og ideologiske kildene, for så å se på om det er mulig å finne ut hvordan forholdet fremstilles i praksis. Jeg har først sett på de normative og ideologiske kildene, for så å holde det opp mot det jeg mener representerer en praksis i Håkon Håkonssons saga.

I Kongespeilet legges det naturlig nok stor vekt på å tegne et idealisert bilde av kongen. Det er kongen som *rex iustus* som vektlegges. Forholdet til Gud er preget av at kongen skal oppfylle de sentrale dyder i *rex iustus*-ideologien. Kongen skal være legitimert av og gjennom Gud. Han skal vise ydmykhet og lydighet overfor Gud. Dommergjerningen har også en sentral plass i dette idealet. Kongen står relasjonsmessig nærmest Gud. Gjennom kongens embete er alle i riket hans underlagt ham, som kongen er underlagt Gud.

Også i sagaen fremheves *rex iustus*-ideologien. Forfatteren søker å fremstille Håkon som *rex iustus*. Spesielt i ettermålet er *rex iustus*-ideologien lagt vekt på. Gjennomgående i sagaen legges det vekt på at Håkon har fått sin makt fra Gud. Han fremstilles som en konge av Guds nåde.

Målet for kapitlet har vært å belyse Håkons gudsforhold i praksis. I praksis har det blitt vist at kongen ikke oppfyller *rex iustus*-idealet fullt ut. Det er likevel etter min mening sannsynlig at Håkon forsøkte å etterleve dette kongsidealet. Jeg finner det sannsynlig at det Håkon la vekt på, var legitimering av hans rett til å herske som konge av Guds nåde. Jeg har forstått det slik at begrepene *rex iustus* og konge av Guds nåde ikke er synonyme, men at sistnevnte kan sies å ligge implisitt i førstnevnte, uten at det innebærer at Håkon oppfylte alle de krav som stilles til *rex iustus*. Jeg finner det likevel sannsynlig at Håkon i praksis forsøkte å etterleve det mest sentrale i *rex iustus*-ideologien, å være legitimert av og gjennom Gud.

Det er således en viss indikasjon på at kongen var bevisst på å etterleve det gudsforholdet og herskeridealet som trekkes frem både i Kongespeilet og i sagaen. Samtidig oppfylte kongen ikke de ideologiske krav fullt ut. Likevel må det kunne sies at ut ifra denne undersøkelsen, tyder mye på at det var en viss sammenheng mellom normer, ideologi og praksis, men at Kongespeilet går lenger vedrørende dette, enn det som i følge min undersøkelse fortegner seg som praksis. Dette synes ikke spesielt underlig. Kongespeilet er et normativt og ideologisk

verk, og det er forfatterens oppgave å tegne opp et ideelt bilde av kongen sett fra kongemaktens side. I praksis vil det være vanskelig å leve opp til idealet fullt ut.

Kapittel III - Kong Håkon Håkonsson og kirken

1. Innledning

Stat og kirke sloss gjennom århundrer i en daglig tilbakevendende strid om så konkrete og håndfaste saker som en jordlapp og et pengestykke[...] Denne strid, som sikkert har skaffet konger og bispes søvnløse netter, fikk verken i prinsippet eller i praksis noensinne en avgjørelse som begge parter kunne falle til ro med over lengere tid.¹⁸¹

Jeg har foreløpig sett nærmere på kong Håkons forhold til Gud. Jeg vil nå gå over til å undersøke fremstillinger av kong Håkons forhold til kirken. Jeg vil som i forrige kapittel først ta utgangspunkt i de ideologiske og normative kildene, det vil si lovene, nærmere bestemt tronfølgeaven av 1163 og 1260, kroningsbrevet til Magnus Erlingsson, samt Gulatings- og Frostatingsloven, og Kongespeilet. Jeg vil her prøve å redegjøre for den rådende ideologien og normene. Jeg vil deretter sammenholde dette med sagaen om Håkon Håkonsson for å se om jeg kan komme nærmere hvordan ting forholdt seg i praksis.

2. Lovene

Tronfølgeaven av 1163 og tronfølgeaven av 1260

For å kunne drøfte forholdet mellom kong Håkon og kirken tilfredsstillende, er det nødvendig å ta en omvei om det som i den forutgående tiden hadde vært kjernen i uenigheten mellom kongen og kirken. Uenigheten dreide seg om maktforholdet mellom de to samfunnsmaktene og mer spesifikt om kroningsbrevet til Magnus Erlingsson og tronfølgeaven av 1163. Kirken ville som kjent at Håkon skulle sverge samme ed som Magnus Erlingsson hadde gjort, noe Håkon avviste på det sterkeste. Jeg vil i det følgende forsøke å peke på noen vesentlige elementer som gjorde kroningsbrevet og tronfølgeaven så problematisk for kong Håkon, og noen norske historikers syn på dette. Jeg har valgt kun å ta med de paragrafene i lovene som er av særlig interesse for drøftingen som følger.

---

¹⁸¹Jens Arup Seip, "Problemer og metode i norsk middelalder forskning", i, Andreas Holmsen (red.), *Norsk middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet*, Oslo 1966: 175

Utdrag fra Tronfølgeloven av 1163

1. Det er no dinæst at den skal være konge yver Noreg, som er ektefødd son av Noregs konge, utan vondskap eller vetløyse tek makt med han.¹⁸²
2. Men um desse ting driv den eldste frå riket, då skal den samfedra bror hans vera konge, som erkebiskopen og lydbiskopane og dei tolv visaste menn or kvart bispedømme, som dei nemner med seg, tykkjer er best skikka til det. Og dei ulærde mennene skal gå til denne avgjerdi med svoren eid på det at dei skal take den til konge som dei for Gud synest er best skikka til det.
3. Men denne eiden skal jamvel biskopane, enda dei ikke sver, åbyrgjast for Gud like fullt som hine som sver, at dei skal gjeva sannings råd i denne saki etter som Gud gjev dei syn til rettast å sjå.
4. Men um Noregs konge ikkje har ektefødd son etter seg, då skal den vere konge som er nærmaste arving etter deira umdømme som verttilnemde, um han er skikka til det.
5. Men um denne ikkje synast vera skikka, då skal den vera konge som dei tilnemde synest høver best til å vakta både Guds rett og landslovene.
6. Men um dei ikkje er samde, då skal dei få si meining fram, som vert dei fleste på si side og som erkebiskopen og dei andre biskopane fylgjer og som styrker si meining med eden sin.
7. Men når kongen er avliden, då er alle biskopar, og abbetar og hirdstyrarar med heile hirdi sjølvstemde til å søkja nord til den heilage kong Olav til samråding med erkebiskopen; og kvar biskop skal nemna tolv av dei visaste menn med seg. Og alle skal vera på vegen innan den fyrste månaden etter at dei spør at kongen er fallen frå, for sjeli hans, og der skal ho hanga i all æve Gud og denheilage kong Olav konge til ære, etter som kong Magnus, den fyrste kronte kongen i Noreg, lova.

Utdrag fra Tronfølgeloven av 1260

1. Den skal være konge i Norge som er ektefødt eldste sønn av Norges konge, odelsbåren til land og folk.

---

¹⁸² Gulatingslovi Oslo 1937: kap. 2 s. 18-19

2. Er det ingen ektefødt sønn til, da skal den sønnesønn av kongen være konge som er ektefødt,
3. deretter skal kongens sønn være konge, selv om han ikke er ektefødt;
4. Men er der ingens lik til og heller ingen andre av de som er nevnt, da skal den være konge i Norge som er odelsbåren og da er nærmest i arv, men dog kommet av kongsætt.
5. Siden, etter kongens frafall, da skal kongsemnet, alle biskoper og abbeder, alle hirdstyresmenn og lagmenn med hele hirden, selvbundne søke nord til den hellige kong Olav, sin frende, og hirdstyresmennene skal nevne med seg 12 av de viseste menn fra hvert bispedømme, og de skal være på ferd innen den første måned etter at de spurte kongens frafall.

Tronfølgelovene i tidligere forskning

Det er spesielt de fire første paragrafene i tronfølgeloven av 1163 som har vært hyppig diskutert. Mye av diskusjonen har foregått rundt i hvilken grad loven er en valglov eller en arvelov, altså hvorvidt kongen skulle velges eller om tittelen skulle gå i arv. Noe av diskusjonen har i tillegg dreid seg om å sette 1163-loven opp mot senere tronfølgelover, spesielt loven av 1273. I denne sammenhengen er det mer vesentlig å sammenligne med 1260-loven da denne ble til under Håkon Håkonssons regjeringstid som en klar motreaksjon mot 1163-loven.

En faktor som gjør en diskusjon av tronfølgeloven av 1163 til et åpent spørsmål, er at det ikke finnes beskrevet noen praktisk bruk av den. Loven ble verken brukt i 1202 eller 1217. Disse kongsinsettelsene representerer tvert imot brudd med 1163-loven.

Magnus Erlingsson var den første kongen i Norden som ble salvet og kronet. Salvingen av en konge ble regnet som et sakrament og gav kongen status som *Christus*, den salvede.¹⁸³ Det må ha betydd en god del for kongen å kunne smykke seg med dette. Salvingen må ha bygget opp under identiteten som legal og legitim konge. Fredrik Paasche argumenterer på den ene siden for at det var arven, men ikke arverekkefølgen som dikterte valget av Magnus Erlingsson i 1161 som norsk konge.¹⁸⁴ Det var andre tronpretendenter som stod nærmere

---

¹⁸³ Fredrik Paasche "Magnus Erlingssons kongedømme", i, Andreas Holmsen (red.) Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969: 101

¹⁸⁴ Paasche Oslo 1969: 97

tronen arvemessig, som eksempelvis Håkon Herdebred. Ut ifra dette konkluderer Paasche med at 1163-loven først og fremst ivaretar arveelementet.¹⁸⁵ Likevel mener han, var det ikke lenger folket som tok kongen, men de fem biskopene og seksti mennene, som var oppnevnt av biskopene. Dette gjenspeiler ifølge Paasche vanlig praksis ute i Europa. Absalon Taranger derimot, argumenterer for at Norge var et valgkongedømme helt til Magnus Lagabøtes lov av 1273.¹⁸⁶ Alexander Bugge støttet Taranger i dette.¹⁸⁷ Arverekkefølgen ble ikke strengt fulgt i 1163, noe som ga kongsinsettelsen et element av valg. Johan Schreiner finner Norge før 1163 å være et valgrike, og etter det et arverike etter den nye loven.¹⁸⁸ Her må det trekkes et skille ved hvorvidt en argumenterer ut ifra loven eller ut ifra praksis. Ser vi nærmere på 1163-loven er det liten tvil om at den også har elementer av arv i seg, selv om den også gir flere valgmuligheter. I praksis derimot, ble Magnus Erlingsson valgt på bekostning av andre som stod nærmere tronen. Jeg er derfor tilbøyelig til å støtte Tarangers syn her, så langt som til at 1163-loven la til rette for valg. Men i praksis mener jeg at denne valgordningen først og fremst varte fram til Håkons sønn Magnus ble kronet, og kun formellt sett. Reelt sett ble ikke 1163-loven brukt. Ved kroningen av Magnus er det klart arveelementet som trekkes frem. Ser en bare på loven derimot, vil jeg trekke skillet i 1260 og ikke 1273, som Taranger gjør. Jeg mener 1260-loven forfekter arv framfor valg.¹⁸⁹

Torfinn Tobiassen er den som kanskje har gjort den grundigste analysen av 1163-loven. Tobiassen peker på tre momenter ved tronfølge-loven av 1163: For det første innfører loven enekongedømmet. For det andre knesetter loven legitimitetsprinsippet. For det tredje kreves det at tronpretendenter skal være skikket til å inneha kongsembetet. Tobiassen hevder at selv om loven i de tre første alternativer for suksesjon inneholder et element av arv, skaper disse tre momentene og et element av valg.¹⁹⁰ Loven krever også i følge Tobiassen ektefødheth. Dette fordi kanonisk rett sidestiller konge- og bispeembetet. I kirken var det et krav om ektefødheth, derfor må dette også gjelde for kongstittelen.¹⁹¹ Kravet om ektefødheth er interessant sett i forhold til Håkon Håkonsson fordi han nettopp av denne grunn ble ekskludert

---

¹⁸⁵ Paasche 1969: 107

¹⁸⁶ Absalon Taranger, "Om kongevalg i Norge i sagatiden", i, Andreas Holmsen (red.), Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969: 119

¹⁸⁷ Jens Arup Seip, "Problemer og metode i norsk middelalderforskning", i, Andreas Holmsen, *Norsk Middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet*, Oslo 1966: 150-151

¹⁸⁸ Seip 1966: 151

¹⁸⁹ Jamfør de syv første paragrafene av 1163-loven, med de fem første paragrafene av 1260-loven. Etter min mening dreier det seg om et skifte fra valg til arv.

¹⁹⁰ Torfinn Tobiassen, "Tronfølge og privilegiebrev", i, Andreas Holmsen (red.), Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969: 245-247

¹⁹¹ Tobiassen 1969: 249

fra arverekkefølgen. Derfor var dette kanskje den viktigste grunnen til at det aldri kom på tale for Håkon å ta i bruk 1163-loven. Det er tydelig at det var viktig for Håkon å få inn i 1260-loven, at også uektefødte skulle kunne arve tronen .

Eldste ektefødte sønn kommer først i arverekkefølgen i 1163, det er altså primogenitur. Men det er betingelser i følge Tobiassen. Kravet er at kongen ikke skal ha tyrannens kjennetegn. Han skal være en rettferdig hersker, en *rex iustus*.¹⁹² Kirken legger i følge Tobiassen liten vekt på arverett. De etiske kvalifikasjoner teller høyere. Det er tronpretendentens *idoneitet* (skikkethet) som teller, ikke hans arverett.¹⁹³ Dette kommer i følge Tobiassen klart til uttrykk hos Gregor VII. For ham var kongen en embetsinnehaver og han var avsettelig hvis han ikke skjøttet jobben sin tilfredsstillende.¹⁹⁴ Tilfredsstillende her var å herske som *rex iustus*. Gregor VII anerkjente med andre ord ikke arveretten fullt ut. Den er ikke tilstrekkelig for å garantere idoneitet.

Litt forenklet fører Tobiassens resonnement frem til at alle arveberettigete tronpretendenter i teorien kan tilsidesettes til fordel for en skikket mann utenfor slekten. Indisiene som peker mot dette henter Tobiassen i den augustinske læren og tronfølgeloven selv. Han konkluderer med at arvens plass i loven ikke er sikker og at tronfølgeloven av 1163 derfor inneholder et vesentlig element av valg.¹⁹⁵ Hos Tobiassen ligger den reelle makten til å avgjøre hvem som skal være konge i landet hos de 60 bøndene og biskopene. Det var bøndene som fungerte som valgkollegium og biskopene fungerte som rådgivende instans, men med vetorett.¹⁹⁶

Det kan spørres om ikke Tobiassen overser noe av biskopenes påvirkningsmulighet i denne sammenheng. Det er biskopene som skal "...gjeva sannings råd i denne saki etter som Gud gjev dei syn til rettast å sjå."¹⁹⁷ De sto altså som garantister for at Guds vilje i denne saken ble oppfylt. Guds vilje må sies å veie tungt der hvor konge av Guds nåde skal velges. Biskopene må også regnes som dem i forsamlingen med klart mest utdannelse og autoritet. I tillegg var det biskopene som valgte ut de seksti mennene. Det kan ha vært slik at de seksti menn i stor grad ikke var der for å treffe selvstendige avgjørelser men for å legitimere avgjørelsene til de som i virkeligheten hadde makten i sin hånd, biskopene. De seksti menn kan ha vært et spill for galleriet, uten reell makt til å påvirke biskopene i særlig grad.

---

¹⁹² Tobiassen 1969:256

¹⁹³ Tobiassen 1969: 257

¹⁹⁴ Tobiassen 1969: 258

¹⁹⁵ Tobiassen 1969: 265

¹⁹⁶ Tobiassen 1969: 273

¹⁹⁷ Tronfølgeloven av 1163,paragraf tre

Tobiassen støtter seg på at norsk tronfølgelov på dette punktet skiller seg fra vanlig praksis ute i Europa. I Europa var det nemlig vanlig at biskopene deltok i valgkollegiumet.¹⁹⁸ Men Tobiassen trekker altså ikke slutningen videre at dette kan ha vært meningen fra kirkens side i Norge også. Det kan ha vært slik at kirken bare pakket det hele litt penere inn i noe som kunne ivareta norske hyllingstradisjoner av kongen.

Torfinn Tobiassen hevder som en slags konklusjon at idoneitet tillegges større viktighet enn både arv og folkets valg i tronfølgeloven av 1163.¹⁹⁹ Det får ham likevel til å vektlegge biskopenes vetomakt som vesentlig for utfallet av en hypotetisk kongsinsettelse. Det er altså Guds vilje som i følge Tobiassen skal komme til uttrykk gjennom valget av konge.

Arne Odd Johnsen var av den oppfatning at Håkon knesatte hovedprinsippet til erkebiskop i 1163-loven, da førstnevnte sanksjonerte 1260-loven om arverett til den norske tronen.²⁰⁰ Hvis han med dette mener den første paragrafen kan jeg til dels være enig. Men det er selv der en vesentlig forskjell. Utsagnet ”utan vondskep eller vetløyse tek makt med han”, er erstattet med ”*odelsbåren til land og folk*”.²⁰¹ Dette utgjør en stor forskjell, spesielt hvis vi ser på lovene generelt. Den makten kirkens menn tillegges i 1163-loven er langt på vei fjernet i 1260-loven. Blant annet er det spesifisert i 1260-loven at det er hirdstyremennene som skal velge ut de tolv mennene fra hvert bispedømme. Kirkens rolle synes etter min mening marginalisert i 1260-loven, og jeg kan derfor ikke se at hovedprinsippet er videreført. Spesielt ikke med tanke på den viktige rollen valg tillegges i 1163-loven, mens arv har fått en mye større plass i 1260-loven.

Jens Arup Seip har hevdet at teorien om at de seksti menn lot seg styre av biskopene som blant annet er støttet av Johan Schreiner, Fredrik Paasche, O. A. Johnsen, Alexander Bugge, og Taranger, er uriktig.²⁰² Seip mener det er de seksti menn som treffer beslutningen, biskopene har ”bare” vetorett.²⁰³ Han mener at 1163-loven ikke har fratatt tingfolket den formelle rett til å ta kongen, men tvert imot styrket denne retten.²⁰⁴ Seip begrunner dette med at hvis de seksti i utgangspunktet hadde geistlig oppfatning, ville de ikke fylle noen funksjon. Jeg har et annet syn på saken. Mennene skulle, som Johan Schreiner tidligere har pekt på,

---

¹⁹⁸ Tobiassen 1969: 269

¹⁹⁹ Tobiassen 1969: 276

²⁰⁰ Arne Odd Johnsen, ”Fra ættehevn til offentlig straff”, i Andrea Holmsen (red.), Jarle Simensen (red.), *Rikssamling og kristendom. Norske historikere i utvalg I*, Oslo 1967:

²⁰¹ Tronfølgeloven av 1163, paragraf en, Tronfølgeloven av 1260, paragraf en.

²⁰² Seip 1966: 160

²⁰³ Seip 1966: 162

²⁰⁴ Seip 1966: 163

legitimere valget ovenfor folket.²⁰⁵ Det at biskopene selv valgte ut disse mennene gir en indikasjon på at biskopene hadde store muligheter til å påvirke sammensetningen av gruppen i sin favør. Hvorfor skulle biskopene velge menn som var uenige med deres egne standpunkter? Det virker ulogisk. Jeg konkluderer derfor her med at de seksti menn i praksis langt på vei var ment å støtte biskopene i deres dagsorden.

I praksis mener Seip at makten fortsatt langt på vei lå hos høvdingene med støtte i folket.²⁰⁶ Hvis det tas utgangspunkt i Håkons vei til kongetittelen i 1217 som jeg senere skal komme inn på, stemmer dette godt. Det er sannsynlig at det var aristokratiet som bestemte hvem som skulle sitte på kongsstolen i 1217. For øvrig er Seip av den oppfatning at mange bommer på problemstillingen ved å blande det reelle og det formelle.²⁰⁷ Dette kan jeg til dels være enig i. Selv om 1163-loven etter min mening åpner opp for valg, ble som nevnt ikke brukt i tiden fremover, såvidt vi vet.²⁰⁸ Det er altså viktig å ta med i betraktningen når en tar for seg 1163-loven at den, såvidt vi vet, ikke ble fulgt i praksis fremover.

Andreas Holmsen mente at det var helt essensielt for kongedømmet av Guds nåde at det hadde folkets sanksjon.²⁰⁹ Med dette tenkte Holmsen på de tolv mennene fra hvert bispedømme som skulle sanksjonere kongetakingen. Jeg har et par innvendinger mot dette. For det første, mener jeg som nevnt graden av innflytelse mennene hadde etter 1163-loven som sagt kan diskuteres. For det andre var mennene etter 1260-loven redusert i sin kraft. Her må det likevel skilles på formell og reell innflytelse. Reellt sett kan det tenkes at det var vanskelig å styre uten at folket følte at de hadde en viss grad av deltakelse i kongetakingen. Hvis en tolker Holmsen dit hen at det er den reelle situasjonen han peker på kan jeg med andre ord være mer enig i hans utsagn.

Claus Krag har kritisert Torfinn Tobiassen på en del punkter, blant annet i hans oversettelse av en del sentrale begreper. Også Andreas Holmsen har vært kritisk på dette punktet. Det dreier seg særlig om begrepene *illzca* og *uvizca*. *Illzca* svarer hos Tobiassen til det latinske begrepet *iniustitia* som betyr urettferdighet. *Uvizca* peker på en manglende kunnskap om det riktige og gode, hvilket fører til *illzca*. Kravet er at kongen ikke skal være en tyrann, men snarere en *rex iustus*, den rettferdige kongen. Bevisførselen henter Tobiassen fra latinske kilder oversatt til norrønt og viser til den bruken ordene får der. På dette grunnlag tillegger

---

²⁰⁵ Johan Schreiner, "Stridsspørsmål i norsk middelalderhistorie", *Historisk tidsskrift* 32, Oslo 1940-42: 198-199

²⁰⁶ Seip 1966: 162

²⁰⁷ Seip 1966: 167

²⁰⁸ Se tronfølge-loven av 1163, spesielt paragraf 1-3

²⁰⁹ Holmsen 1971: 271

han ordene sin spesielle betydning i tronfølgeloven. Andre historikere har imidlertid tolket disse begrepene annnerledes. Absalon Taranger, med følge av Sverre Steen og Andreas Holmsen, har forstått disse begrepene dit hen at de henspeiler på ondskap og uvett.²¹⁰ Jeg finner det selv noe merkelig, å tillegge begrepene den mening de har hatt i helt andre settinger enn den norske, for så å sette dem inn i en norsk kontekst. Jeg har derfor akkurat i dette, mer tro på den konklusjonen rundt begrepene som Taranger, Steen og Holmsen faller ned på, med en mer direkte oversettelse av begrepene, fra norrønt til norsk, uten å gå omveien om hva slags betydning begrepene har hatt i utenlandske latinske kilder.

Hvorfor blir så 1163-loven så problematisk for Håkon og hans støttespillere at det måtte lages en ny lov? En ting er at loven ikke ble brukt verken i kongetakingene på begynnelsen av 1200-tallet eller senere. Etter min mening er det to forhold som gjorde den vanskelig for Håkons fraksjon: For det første det klare elementet av valg som var lagt inn i loven. For en som forfektet Sverredynastiets rett til tronen, må valgaspektet ha fortonet seg som lite tilfredstillende. For det andre tror jeg den potensielle makten som biskopene hadde over selve kongevalget var en vesentlig faktor. Det kunne ikke aksepteres at en så stor del av makten ble tillagt kirken i valget av konge. Derfor måtte en ny lov skapes som sikret arverekkefølgen og marginaliserte kirkens makt over hvem som skulle være konge. For kirkens del hadde sannsynligvis et av målene i tillegg til innflytelse, vært stabilitet. Med vekten på arv i 1260-loven skapes et potensiale for fremtidig stabilitet i riket. Stabilitet var i kirkens interesse da den var avhengig av fredelige forhold innenriks for å kunne utøve sin dagsorden på en effektiv måte. Selv om kirken ble marginalisert i sin innflytelse over hvem som skulle være konge, sørget altså loven for den viktigste forutsetningen for kirkelig maktutfoldelse, nemlig innenriks stabilitet. I tillegg var kirken på den tiden som tronfølgeloven av 1260 ble til, som vi skal se, sannsynligvis svekket i forhold til tidligere.

Kroningsbrevet

Kroningsbrevet til Magnus Erlingsson har en meget sentral plass i fremstillingen av Håkons konflikt med den norske kirken i forbindelse med arbeidet med å få Håkon kronet. Det var blant kirkens krav til Håkon, at han skulle sverge den samme eden som Magnus Erlingsson i sin tid hadde gjort. Håkon satte seg sterkt imot dette og gikk så langt som å sende sin egen

---

²¹⁰ Claus Krag, 'Skikkethet og arv i tronfølgeloven av 1163', *Historisk tidsskrift* 54, Oslo 1975: 159

kroningssøknad til paven, uten den norske kirkens støtte.²¹¹ Et spørsmål i denne sammenhengen er hvorfor det ble oppfattet som uaktuelt for Håkon å sverge denne eden. Noe av forklaringen ligger selvfølgelig direkte i at det var Magnus Erlingsson som hadde sverget eden. Han ble av Sverredynastiet oppfattet som en illegitim konge. Det kunne derfor ikke komme på tale å sverge den samme eden som Magnus.

Rudolf Keyser var av den oppfatning at Norges rike gjennom lensforholdet til Olav den hellige, det vil si at kongen tok riket i len av Olav den hellige, automatisk medførte at kongen tok sitt len av Nidaros kirke som forvaltet Olavs relikvier og minne.²¹² Det samme synet finnes hos Ebbe Hertzberg.²¹³ Først med Fredrik Paasche inntraff et brudd med denne oppfatningen. Paasche mente at det ikke forholdt seg slik, at Magnus satte erkebiskopen foran seg i kroningsbrevet.²¹⁴ For det første, skriver Paasche, er det Magnus navn og ikke erkebiskopens som nevnes først i kroningsbrevet. Paasche pekte på at det i middelalderen ble lagt stor vekt på navnenes rekkefølge og at dette automatisk satt dem i en hierarki i forhold til hverandre. Det er den norske kongen som var St. Olavs vikar, ikke erkebiskopen. Dermed ble Magnus Erlingsson en vasall. Ikke av erkebiskopen men av Olav den hellige.²¹⁵

Det er kong Magnus og ikke erkebiskopen som ifølge Paasche er Olavs ombudsmann.²¹⁶ Dette var et syn også Halvdan Koht og Andreas Holmsen sluttet seg til.²¹⁷ Senere vendte Johan Schreiner tilbake til det synet som hersket før 1920. Han mente at den norske kirke sørget å legge kongen under seg ved at kongen tok landet i len av Olav hellige.²¹⁸ Torfinn Tobiassen derimot, støttet ikke denne antagelsen og mente den berodde på at historikere som hevdet kirken overhøyhet over kongen ikke hadde sett den hensikten lensunderkastelsen privilegiebrevet sterkt poengterer. Hensikten er i følge Tobiassen først og fremst å legitimere kongedømmet overfor indre og ytre fiender.²¹⁹

En annen forklaring, som ikke ekskluderer den innledningsvis nevnte, er at det er ordlyden i selve kroningseden som gjorde den vanskelig for Håkon, i den grad eden oppfattes som prokirkelig. I følge Johan Schreiner er kroningsbrevet i høy grad et forsøk på realpolitikk fra

---

²¹¹ HHS 1963: 253-254

²¹² Tobiassen 1969: 235

²¹³ Tobiassen 1969: 235

²¹⁴ Paasche 1969: 105

²¹⁵ Paasche 1969: 111

²¹⁶ Tobiassen 1969: 236

²¹⁷ Tobiassen 1969: 236

²¹⁸ Tobiassen 1969: 236

²¹⁹ Tobiassen 1969: 240-241

erkebiskopens side, og målet var å hevde kirkens makt på bekostning av kongens.²²⁰ At Magnus Erlingsson anerkjente St. Olav som sin lensherre gjorde at kirken kom i en solid posisjon i forhold til kongemakten, i og med at det var erkebiskopen som var den naturlige vokter av St. Olavs interesser. Hvis en går ut ifra at også Håkon oppfattet det slik, ville det være ytterligere en grunn til ikke å benytte seg av samme ed som Magnus Erlingsson.

Det som er interessant i denne sammenheng er ikke nødvendigvis bare hva som var den reelle meningen bak kroningsbrevet, men også hvordan det kunne oppfattes. Her synes jeg Schreiners forklaring av kroningsbrevet sår nok tvil til at det må kunne sies at det også på Håkon Håkonssons tid kunne leses forskjellige meninger inn i skriftet. Slik jeg oppfatter dette, så har Håkon sett på fastslåingen av maktfordelingen mellom konge og erkebiskop i kroningsbrevet som så usikker at det ble uaktuelt å gå inn på de samme vilkårene som Magnus Erlingsson. Kroningsbrevet var rett og slett for uklart, med et for stort potensiale for økt kirkelig makt, til at Håkon kunne godta det. I tillegg var det uaktuelt å sverge den samme eden som en konge som av sverreätten ble sett på som illegitim og illegal.

Andre lover av betydning for oppgaven

Kirken skulle selv rå med utnevning av prester ifølge både Gulatingsloven og Frostatingsloven, noe som på den ene siden støtter opp om det Kongespeilet slår fast, nemlig at kongen og biskopen skal holde seg unna hverandres saker.²²¹ På den annen side argumenterer Kongespeilet, som vi skal se, for at kongen kan både avsette og innsette biskoper. Kongespeilet gir med andre ord ikke et entydig bilde på dette området.

Kong Magnus Erlingsson har gitt en lov i Gulatingsloven som slår fast indirekte at det er erkebiskopen som tilkaller biskopene når en ny biskop skal velges. Det sies ingenting om kongelig deltakelse i dette.²²²

I en erklæring fra kardinal Wilhelm av Sabina 16. august 1247 heter det at kirken selv velger biskoper og andre høyere geistlige, uten innblanding fra verdslig hold.²²³ Hvorvidt

---

²²⁰ Johan Schreiner, "Lovene om tronfølgene i Norge 1163-1273", i, Andreas Holmsen (red.), Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969: 178

²²¹ Frostatingsloven 1994:Kristendomsbolk II, kap.11, Gulatingslovi Oslo 1937:Kristendomsbolken kap. 15.1

²²² Gulatingslovi 1937:Kristendomsbolken kap. 8.4

²²³ Helle 1996: 114

erklæringen er rettskraftig er vanskelig å avgjøre, da det ikke er bevart noen kongelig godkjenning av den.

Oppsummering

Etter min oppfatning inneholder 1163-loven et klart element av valg. 1163-loven gav også, i en tenkt praktisk bruk av loven, biskopene en sterk innflytelse over utfallet av valget, i og med at det var de som valgte de tolv menn fra hvert bispedømme. Det er i tillegg slik at loven ekskluderte uektefødte fra arverekkefølgen, noe som fjernet kong Håkons rett til det norske kongsembetet. Det er derfor ikke så merkelig at loven ikke ble fulgt i 1217 da Håkon stilte som kandidat til den norske tronen. I tillegg var loven utarbeidet i samarbeid med en konge som Håkon og hans fraksjon ikke anerkjente. Det siste gjelder også for kroningsbrevet. For Håkon var det utenkelig å sverge den samme eden som en illegitim konge. Det kan også stilles spørsmål ved hvorvidt kroningsbrevet kan oppfattes slik at det setter erkebiskopen over kongen. Dette kan sannsynligvis ha blitt oppfattet som nok en grunn til ikke å sverge eden. 1260-loven derimot, er en arvelov. Dette utelukket kirkens direkte innflytelse på kongevalget.²²⁴

Når det gjelder lovmaterialet, så gir dette kirken all makt når det kommer til valg av biskoper. Som det vil bli vist senere, var situasjonen i praksis mer kompleks

Jeg vil nå rette fokuset mot en annen av de normative kildene, Kongespeilet.

3. Kongespeilet

Om Maktforholdet konge, kirke

I Kongespeilet fordeles makten menneskene har fått å forvalte av Gud i to hus, kongens og kirkens.²²⁵ Dette er Guds to haller på jorden, men de har forskjellige oppgaver. Kirken skal ta seg av alt det åndelige og sørge for at menneskene får sin føde i så måte. I kongens hus sitter den dømmende makten. Her skal Guds hellige dommer bli avsagt. I det første huset er det biskopen som hersker, i det andre er det kongen.

---

²²⁴ Helle 1996: 116

²²⁵ Ks 1965: 223

Generelt i lovverket heter det at kongen har makten i de verdslige saker mens biskopen har makten i de åndelige. Dette er brutt i lovgivningen av 1267 under Magnus Lagabøte. Her er det fortsatt satt skranker for biskopens makt, mens kongens makt ikke lenger er begrenset på samme måte til det verdslige lenger.²²⁶ I følge Schreiner legger Kongespeilet til grunn at valget av kongelig etterfølger ligger hos kongen selv og ingen andre.²²⁷ Tronfølge-loven av 1260 støtter dette synet, da det ble slått klart fast at det var arvelementet som gjaldt ved tronfølgen. Det har på dette tidspunktet skjedd en utvikling mot mer makt til kongen, samtidig som biskopens begrensninger til det åndelige er opprettholdt. Det som likevel kan sies med sikkerhet, er at i det overstående er Kongespeilet og lovene forholdsvis på linje. Når en går Kongespeilet blir nærmere undersøkt derimot, endrer dette bildet seg, som det vil bli vist, til en viss grad.

Det generelle bildet sagaen tegner er, som vi skal se, av en konge som stadig blir sterkere og som til slutt kan velge å ignorere den norske kirkens ønsker med hensyn til tronfølgespørsmålet i relativt stor grad, ved å gå snarveien direkte til den geistlige maktens kjerne. Hvis en ser på det bildet Kongespeilet tegner av forholdet mellom konge og kirke, er dette i stor grad sammenfallende med det bildet en finner i sagaen ved første blikk. Men forholdet biskop-konge blir ikke slått bombastisk fast i kongens favør i Kongespeilet. Forholdet mellom konge og erkebiskopen er komplisert og mangedimensjonert. Johan Schreiner ser på Kongespeilet som et rent kampskrift mot geistligheten.²²⁸ Sverre Bagge derimot, viser til Gelasianprinsippet, som er navngitt etter pave Gelasian I.²²⁹ Gelasian erklarte at både den åndelige og sekulære makt hadde sitt autoritetsområde, og at de to skulle fungere uavhengig av hverandre og ikke legge seg opp i hverandres interessesfærer. Det er nettopp dette som hevdes i Kongespeilet. Samtidig hevdes det også i Kongespeilet at ”...kongen er opphøgd og hedra på jorda og at alle gjev seg under han som under Gud.”²³⁰ Her hedres altså kongen som suveren over alle de som befinner seg i riket hans. Dette er ikke i samsvar med Gelasianprinsippet og gir et annet bilde av hvordan maktfordelingen mellom konge og kirke skulle være. Litt senere heter det ”...endå han er så opphøgd og heidra i Guds høgverdige teneste at alle må bøye seg for han som for Gud.”²³¹ Den samme teksten som hevder en fordeling av makten mellom konge og kirke, hevder også samtidig kongens

---

²²⁶ Schreiner 1952: 558

²²⁷ Johan Schreiner, ”Bidrag til datering av Kongespeilet”, i Matias Tveitane (red.), *Studier over Konungs Skuggsið*, Bergen 1971: 39

²²⁸ Schreiner 1971: 46

²²⁹ Bagge 1987: 114

²³⁰ Ks 1965: 143

²³¹ Ks 1965: 145

suverenitet overfor alle i riket hans. Bagge kan ha rett i at det er Gelasianprinsippet som dominerer. På den annen side synes jeg det er grunn til å stille spørsmål ved, hvor entydig dette er, basert på de overnevnte utdrag fra Kongespeilet.

Det slås eksplisitt fast at verken kongen eller biskopen skal forsøke å tilrane seg makt som er lagt til den andre, for denne makten er gitt av Gud og kan ikke omfordeles av menneskene.²³² Det er Gud som eier begge husene og derfor skal kongen og bispen støtte hverandre heller enn å konkurrere om makten. Her kan det ses en klar parallell til hvordan kirken forsøkte å legge seg opp i Håkons kroning i 1247. Det blir antagelig, som en følge av den historiske bakgrunnen Kongespeilet er skrevet i, ekstremt viktig å slå fast dette skillet mellom kongelig og kirkelig makt.

Både kongen og bispen har sin refsingsvepe.²³³ Refsingssvæpen er et bilde på de maktmidler en konge eller biskop kunne bruke for å tukte sine undersåtter. En annet bilde som blir brukt er de to sverd. Ifølge Sverre Bagge er det tradisjonelt to tolkninger av sverdene til kongen og biskopen. Den ene er at begge sverdene ble gitt til Peter av Kristus og at Peter ga et til den verdslige armen. Denne retningen favoriserer altså geistlig makt over kongen, i hvert fall pavelig makt over ham. Den andre tolkningen er at Gud har gitt et sverd til hver av de to. Denne tolkningen er altså mer etter Gelasianprinsippet og gir kongen og biskopen makt over hvert sitt område. Når forfatteren av Kongespeilet bruker dette bildet av henholdsvis den verdslige og geistlige makt, kan vi regne med at det er den sistnevnte tolkningen han forholder seg til.

Biskopen skal bruke ord når han refser, mens kongens makt er fysisk. Det gjøres likevel klart at biskopen kan bite vel så hardt som kongen, da han har mulighet til å nekte folk sakramentene og slik stenge dem ute fra Guds nåde og rike.

Når det gjelder selve maktbalansen mellom konge og biskop er den som nevnt noe mer uklar. Historikerene har hatt et noe forskjellig syn på dette. Johan Schreiner mente at kongens overlegenhet over biskopen kom klart til uttrykk.²³⁴ Han var av den oppfatning at forfatteren av Kongespeilet klart står på kongens side. Dette vises eksempelvis gjennom at forfatteren av Kongespeilet vektlegger at Jesus betalte skatt til keiseren. Dette var ifølge Schreiner et klart indisium på hvor forfatteren sto i et av samtidens sentrale spørsmål, nemlig hvorvidt kongen

---

²³² Ks 1965: 227

²³³ Ks 1965: 227

²³⁴ Bagge 1987: 113

skulle ha rett til å skattlegge geistligheten og kirkegodset.²³⁵ Jeg er enig med Schreiner i denne konklusjonen. Schreiner betegner Jesus skatt til keiseren som det viktigste av politisk karakter i hele verket.²³⁶ Dersom det tas i betrakning hva som var aktuelt i samtiden hva gjelder forholdet mellom kongelig og geistlig makt, kan jeg til en viss grad støtte Schreiner i dette synspunktet. Et annet eksempel er at David var den som kåret og hevet Abjatar til bispeverdigheten. Det var også en konge, Salomo, som avsatte Abjatar fra bispeverdigheten. Sverre Bagge er av den oppfatning at det ikke direkte er kongen som avsetter Abjatar, men at Abjatar avsatte seg selv ved å gå utenfor sin egen makt.²³⁷ Dette kan muligens være riktig, men like fullt er det kongen som sørger for at Abjatar blir avsatt. Altså er det i følge Kongespeilet, etter min mening, kongen som skal utnevne og avsette biskopene.²³⁸ Sverre Bagge mener at forfatteren ønsker å favorisere kongen, men at dette samtidig skaper en spenning i forhold til den generelle doktrinen som hevder en slags likhet mellom kongen og biskopen, herskere som de er over hvert sitt hus.²³⁹ For meg blir den nevnte episoden med Abjatar som et innlegg å regne i den pågående maktkampen mellom konge og kirke. Som nevnt mente Schreiner at den viktigste saken av politisk karakter som blir tatt opp i Kongespeilet er kirkens skatt til den verdslige makt. Jeg tror nok dette var viktig, men som vi skal se, var spørsmålet om hvem som skulle innsette biskoper et langt mer aktuelt tema i praksis, og slik sett, vel så viktig.

Selv mener jeg at biskopen på enkelte områder tillegges mer makt enn det både Bagge og Schreiner gir ham. Biskopen nevnes som kongens mester, lærefar og rådgiver.²⁴⁰ Bagge har pekt på at når biskopen benevnes som lærefar og rådgiver, menes det først og fremst hans rådgivende funksjon i åndelige saker.²⁴¹ Rollen som mester og lærefar kan en også tolke dit hen at biskopen i dette tilfellet står over kongen. Sistnevnte er utvilsomt ment å gjelde i åndelige saker og muligens at biskopen fungerer som en lærer i disse spørsmålene for kongen siden dette er biskopens spesialområde. Men det utelater likevel ikke det poeng, at biskopen gis en viktig og kanskje overordnet posisjon i den åndelige sammenheng. Som rådgiver vil biskopen være underordnet. Det er her den verdslige makten utøves. Altså kan biskopen aldri konkurrere med kongens verdslige makt. Her kan det argumenteres med, som Bagge også gjør, at den verdslige makten i følge forfatteren av Kongespeilet var mer tungtveiende enn den

---

²³⁵ Johan Schreiner, "Bidrag til datering av Kongespeilet", i *Historisk Tidsskrift* 36, 1952-53: 549

²³⁶ Schreiner 1971: 38

²³⁷ Bagge 1987: 121

²³⁸ Schreiner 1952-53: 555

²³⁹ Bagge 1987: 120

²⁴⁰ Ks 1965: 228

²⁴¹ Bagge 1987: 125

geistlige.²⁴² Kongen hadde den ultimate autoriteten ovenfor folket.²⁴³ Bagge faller ned på den konklusjonen at forfatteren går langt i å hevde kongemaktens overlegenhet, men at han er tilbakeholden med å trekke konklusjonene fullt ut.²⁴⁴ Samtidig er det slik at mens kongen kan bestemme over liv og død, har biskopen et grep om det som skal skje bortenfor døden. I praksis kan biskopens makt over folket, på enkelte områder ha vært vel så sterk som kongens. Dette vil henge sammen med i hvor sterkt religionen er internalisert blandt folket.

Forholdet mellom kongens og biskopens makt utdypes ytterligere i Kongespeilet; kongens sverd biter på alle det blir brukt mot og skiller ikke på noen. Det er opp til kongen å sørge for at det blir brukt rettferdig. Biskopens sverd derimot, biter bare hvis det blir hogget rettvist med det. Hogger biskopen feil, får han selv lide for det. Her er det mulig å trekke paralleller til den behandlingen Håkons farfar Sverre fikk av kirken. Det er ikke usannsynlig at forfatteren hadde blant annet dette i tankene da han skrev om dette. Kirken brukte sitt sverd urettferdig da de brukte det mot Sverre, derfor skadet det ham heller ikke slik det var meningen.

Sverre Bagge mener at det at biskopens sverd ikke kan straffe fysisk ikke er en nedvurdering av biskopens makt, men er i tråd med kristen lovgivning som forbød geistlige dommere å dømme til død eller lemlestelse.²⁴⁵ Jeg vil påpeke at uansett om det ikke er en nedvurdering, setter det klare grenser for biskopens maktutøvelse.

Totalt sett må det sies at Kongespeilets forfatter går langt i å understreke at den verdslige makten, er det kongen som innehar. Biskopen kan kanskje fungere som mester og lærefar i åndelige spørsmål, men der stopper hans makt. Biskopen kan heller ikke bruke makten sin til på urettferdig vis å påtvinge kongen sin vilje i verdslige spørsmål. I disse sakene er kongen suveren. Det er lett her å se føringer til de mange stridigheter mellom kongen og kirken i Norge i denne perioden, når det gjelder hvor stor innflytelse kirken skulle ha over kongen og omvendt. Det er tydelig at det har vært ønsket å klargjøre dette fra kongemaktens side, så framtidige uoverensstemmelser i størst mulig grad kunne unngås. Det er en tendens til at kongemakten settes over biskopmakten. Likevel klargjør ikke Kongespeilets forfatter dette fullt ut. Det skinner igjennom at det er et følsomt tema som må behandles med varsomhet. På dette punktet er jeg enig med Bagge. Samtidig synes jeg hans argumentasjon i forhold til

---

²⁴² Bagge 1987: 125

²⁴³ Bagge 1987: 125

²⁴⁴ Bagge 1987: 126

²⁴⁵ Bagge 1987: 116

avsnittet om biskopen som kongens lærefar, marginaliserer biskopens tillagte innflytelse mer enn det jeg finner sannsynlig. Etter min mening tillegges her biskopen en betydelig rolle som autoritet i de åndelige spørsmål, selv over kongen. Det er likevel klare skranker for denne makten, den vil aldri kunne benyttes i verdslige saker.

Bagge faller til slutt ned på den konklusjonen at Kongespeilet i hvert fall hevder en kongelig rett til å delta i biskopvalg og at dette setter kongen over biskopen.²⁴⁶ Jeg vil påstå at mye tyder på at Kongespeilet på dette punktet er ennå klarere i kongens favør. Jeg mener det kommer klart fram at både innsettelse og avsettelse av biskoper er innen kongens maktutøvelsesområde slik forfatteren ser det. Dette baserer jeg på at det eksplisitt nevnes i Kongespeilet at konger både innsatte og avsatte Abjatar.

Oppsummering

I Kongespeilet hevdes det at makten var delt mellom kongen og kirken i henholdsvis det verdslige og åndelige. Disse grensene er likevel ikke så klart trukket opp i Kongespeilet som en kan få inntrykk av ved første overblikk. Kongen settes i endel utsagn over alle andre i riket sitt. Kongespeilet argumenterer for at kongen skal kunne skattlegge kirken. Det antydes at det eneste stedet kirken kan synes å stå over kongen, er gjennom biskopens rolle som mester og lærefar i åndelige spørsmål. Men kirken skal aldri gripe inn i det verdslige. Det kan derimot kongen gjøre i følge Kongespeilet gjennom sin rett til å velge biskoper. Alt i alt fremhever Kongespeilet en ideologi som setter kongen over kirken i flere og mer vesentlige moment enn der kirken settes over kongen. Det er i Kongespeilet en vektlegging av kongens makt på bekostning av kirkens. Nå vil sagaen stå i fokus. Jeg vil etter hvert forsøke å få klarhet i, om det bildet de ideologiske og normative kildene gir, stemmer overens med praksis. Det vil bli lagt spesielt stor vekt på de sentrale stridigheter for perioden: arvespørsmålet, maktfordelingen mellom kirke og konge, kirkens rettigheter i forhold til ervervet eiendom og skattelegging av kirken.

---

²⁴⁶ Bagge 1987: 123

4. Sagaen

Striden mellom Håkon og kirken

Striden mellom Håkon og kirken stod offisielt om tre emner. For det første dreide det seg om Håkons rett til den norske tronen som uektefødt og sønnesønn av en bannlyst konge, noe kirken ikke ville akseptere uten videre. For det andre var det en politisk strid om maktfordelingen mellom kongemakt og verdslig makt. Denne diskusjonen går helt tilbake til pave Gelasius I i 496. I følge han var verden styrt av to makter, bispenes *auctoritas* og kongens *potestas*.²⁴⁷ Av disse er det den geistlige myndighet som har det største ansvaret, siden den på dommens dag skal stå til ansvar også for hva kongene har gjort. For det tredje var det en strid om hvorvidt det skulle være et arve- eller valgkonedømme i Norge. Her stod kirken etter min mening på et ønske om et valgkonedømme hvor kirken skulle ha en avgjørende innflytelse, mens Håkon og hans krets forfektet Sverreættens rett til den norske kongsmakten gjennom arv, ekte- eller uektefødt. Det bør nevnes at i praksis var denne striden med kirken langt mer kompleks og hadde klare forgreninger inn i den maktkampen som foregikk innad i aristokratiet på den tiden Håkon ble tatt til konge.

De tidligste årene

Allerede tidlig i sagaen kommer forfatteren inn på hvordan Håkon i løpet av sine år hadde gjort usedvanlig mye for å styrke kristendommen. Håkon sammenlignes både med Olav Tryggvason og hellige Olav i sin gjerning som kristendommens forkjemper. Håkons barndom sammenlignes direkte med den til Olav Tryggvasson. I følge Sverre Bagge mener forfatteren å peke på at Gud beskyttet disse barna fordi han hadde valgt en ærerik framtid for dem.²⁴⁸ Men forholdet til kirken presenteres likevel ikke som uproblematisk for Håkon, spesielt fram til riksmøtet i Bergen i 1223, der hensikten var å fastslå Håkons rett til den norske kongekronen.²⁴⁹ I løpet av disse årene later det til at mye var forandret i kirkens innstilling til Håkon. Under et møte i 1220 tilbød biskopen av Stavanger sitt vennskap med Håkon.²⁵⁰ Et par år senere under et møte i Nidaros, angret erkebiskopen på sin negative innstilling til

---

²⁴⁷ Erik Gunnes, *Kongens ære. Kongemakt og kirke i en tale mot biskopene*, Oslo 1971

²⁴⁸ Bagge 1996: 95

²⁴⁹ Knut Helle, *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo 1964: 77

²⁵⁰ HHs 1963: 70

Håkon og erklærte sin støtte til kongen.²⁵¹ Året etter, på det nevnte møtet i 1223, ga erkebiskopen sin tilslutning til Håkons lovlige rett til den norske kongemakten.²⁵² I løpet av seks år fremstilles det som om kirken hadde gjort helomvending i forhold til Håkon.

Kong Håkons naturlige rett til kongekronen var altså problematisk fra begynnelsen av. Historisk sett blir perioden betegnet som borgerkrigstiden (1130-1240). Det hadde ikke på lang tid vært etablert noe klart sett av regler eller lovgivning vedrørende tronskifte, som kunne sies å foreskrive hvordan et maktskifte skulle foregå. Det hersket i beste fall, en uklarhet rundt dette. Magnus Erlingssons maktovertakelse hadde, som det har blitt vist, etter min mening et stort element av valg over seg, og en tronfølgelov ble utarbeidet i nært samarbeid med kirkens menn.

Kong Sverre hadde mot kirkens vilje blitt opphøyd til konge ut fra antagelser om rettmessig arv til den norske tronen. Det var i Håkons interesse å føre arveelementet videre, noe som stod i sterk kontrast til kirkens syn på saken. Det er i det hele tatt problematisk å forstå akkurat hvorfor Håkon fikk kirken over på sin side i kampen om kongemakten i 1223. I 1217 hadde kirken vært meget motvillig til å godta Håkon som konge og mente at de lokale hyllingsting som hadde opphøyet Håkon til konge stod under vedtaket til et eventuelt geistlig-verdslig riksmøte.²⁵³ Kirken var irritert over at de ikke ble tatt med på råd når kongen skulle velges. Blant annet Knut Helle har gitt en forklaring til kirkens helomvending som jeg skal komme tilbake til. Kåre Lunden peker på at det var en kompakt overmakt i Håkons favør i 1217.²⁵⁴ Håkon fikk sannsynligvis trumfet sin sak i gjennom fordi han stod sterkt i Trøndelag og i brede lag på Vestlandet. Redsel for nye uroligheter stagget opposisjonen og sørget for at Håkon fikk kongemakten.²⁵⁵ Det er et vesentlig poeng Lunden her trekker frem. Håkon hadde samlet mye verdslig makt på sin side, derfor ble han tatt til konge. Likevel var det vanskelig å styre godt uten å ha kirken på sin side.

Fraksjonen som ville ha Håkon til konge, hadde gode grunner til å gjennomføre kongshyllingen uten kirkens støtte. Som Onund merkesmann sier:

---

²⁵¹ HHS 1963: 84

²⁵² HHS 1963: 99

²⁵³ Helle 1964: 77

²⁵⁴ Kåre Lunden "Norge under Sverreætten 1177-1319", i, Knut Mykland (red.), *Norges historie bind 3*, Oslo 1995: 187

²⁵⁵ Helle 1996: 106

Ikkje høver det seg for oss birkebeinar å bie på ei lang røde av biskopane i denne saka. For dei vil lite følgje Heilag Olavs lover eller landsens tarv i dette målemnet, så snart om nokon av Sverres ætt er med i saka.²⁵⁶

På grunn av dette nektet blant annet korbrødrene å bære ut hellige Olavs relikvier så disse kunne brukes under kongetakingen av Håkon.²⁵⁷ Kirken følte seg sannsynligvis forbigått på et område der den i følge 1163-loven skulle ha vesentlig innflytelse. Derfor gjorde kirken det den kunne for å stikke kjepper i hjulene for kongehyllingen. I tillegg kom det faktum at Håkon var uektefødt. Det ble sendt brev fra korbrødrene i Trondheim, til bispeemnet i Bergen, om at sistnevnte ikke skulle vise Håkon noen ære når han kom dit.²⁵⁸ Kong Håkon nærmest truet prestene til å ta imot ham på sømmelig vis. Samtidig vet vi at biskopen i Bergen var mer vennlig innstilt til Håkon enn erkebiskopen.²⁵⁹ Senere ble relikviene etter blant annet hellige Sunniva brukt da Håkon fikk kongsnavn på Gulating. Dette var sannsynligvis et forsøk på å skape økt legitimitet rundt kongstittelen. Noe senere tok kongen også kongsnavn på Haugating. Det var viktig å ta kongsnavn ved flere ting og dermed vise sin styrke ved flere maktsentra.

Håkon ble altså kongehyllet til tross for sterke motkrefter i blant annet kirken. Hvorfor var kirken imot Håkon? Var det på grunn av hans uektefødtethet og slektskap med Sverre, eller fantes det andre grunner til at han i utgangspunktet var en problematisk kandidat for kirken? Det er et av de spørsmålene det vil bli forsøkt å gi et svar på i fortsettelsen gjennom analyse av tiden fram til og med riksmøtet i 1223.

---

²⁵⁶ HHS 1963: 36

²⁵⁷ HHS 1963: 39

²⁵⁸ Regesta norvegia nr. 396,

bind I http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=398&s=n&str=07.01.2010.KL.0927, Brev fra Nidaros domkapitel til Håvard, utvalgt biskop av Bergen, og domkapitlet samme sted: Adressatene skal ikke vise Håkon Håkonsson noen (kongelig) heder

²⁵⁹ RN nr. 391, bind I http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=393&s=n&str=, 07.01.2010.KL.0927, Brev fra Håvard, utvalgt biskop av Bergen, og lendmenn i Gulatingslagen, til folket [?] i Trøndelag²: De erklærer på vegne av seg selv og alle i Gulatingslagen at de ikke vil vite av noen annen arvtager etter avdøde kong Inge Bårdsson enn Håkon Håkonsson. Håkon er best fallen til å bære kongsnavn, for hans ætt har alltid rådd for Norge, mann etter mann. Dagfinn bonde, Roar kongsfrende og andre som følger brevsendingen, kan gi utførlige opplysninger om gulatingsmennenes vilje i denne sak.

Møtet i Trondheim i 1218

I 1218 kom kongen og Skule jarl til Trondheim igjen. Ved ankomst ble det ikke ringt med klokkene og det ble ikke gjort prosesjon mot kongen. Kirken kunne ikke vist så mye tydeligere at de ikke hadde noe til overs for Håkons kongstittel. Erkebiskopen oppførte seg uvennlig og uhøflig mot Håkon, men var vennlig mot Skule jarl. Om dette var fordi Skule jarl ble oppfattet som en riktigere kandidat til tronen, eller fordi Skule ikke hadde foretatt seg noe som kostet han erkebiskopens vennskap slik Håkon hadde, kan man undres over. Det kan ha vært en blanding av de to faktorene. En tredje mulig årsak til erkebiskopens oppførsel er måten Håkon ble tatt til konge på. Dette vil bli utdypet senere.

Når de var i kirken for å ofre, ville ikke erkebiskopen ta imot offeret fra Håkon. Det er tydelig at erkebiskopen var tvilende til Håkons rett til den norske tronen. Biskopene stilte seg bak erkebiskopen i dette.²⁶⁰ Erkebiskopen krevde bevis for Håkons rett til den norske tronen, det vil si bevis på at han var Håkon Sverresons sønn. Erkebiskopen hevdet at så snart de hadde bekreftet dette, skulle kongen bli vist full heder. Han ba om at det ble båret jernbyrd for å bringe slektskapet på det rene. Jernbyrd var på denne tiden blitt avskaffet av den katolske kirke men ble fortsatt praktisert i Norge.²⁶¹ Det erkebiskopen i praksis ba om her, var ikke bare en bekreftelse på Håkons stamtavle, men en kirkelig godkjenning av kongetakingen. Jeg tror det var den kirkelige godkjenningen som var det viktigste for kirken. Ikke at Håkon var uektefødt eller hvorvidt han var i slekt med Sverre. Det var kirkelig sanksjon av kongstittelen som var det vesentlige. Kirken ville hevde sin medbestemmelsesrett ved kongevalg som den etter min mening hadde fått slått fast i 1163-loven.

Håkon gikk med på vilkårene. Det kan ha vært flere grunner til dette. Håkon var ikke fullt tatt til konge første gang det ble snakk om jernbyrd. Han hadde altså på det tidspunktet jernbyrd først ble brakt på bane, behov for en eller annen legitimering av sin kongsrett. Når erkebiskopen på et senere tidspunkt foreslo dette, var Håkon fanget i sitt tidligere tilbud. Folk ville tro at han tvilte på ætten sin hvis han dro seg unna. Håkon viste, gjennom å stole på jernbyrden, at han la saken i Guds hender. Kongsmoren bar så jernbyrd. Dette er nærmere beskrevet i kapittelet *kong Håkon og Gud*. Jernbyrden ble godkjent og sagaen forteller at da Håkon etter dette reiste til Oslo, ble han tatt imot slik som det sømmet seg av biskop Nikolas.

---

²⁶⁰ HHs 1963: 55

²⁶¹ Geir Blom, En konge blir til. Politikk og ideologi i Håkon Håkonssons saga, hovedoppgave UIB, Bergen 1994: 24

Møtet i 1218 handlet i følge Knut Helle egentlig ikke så mye om jernbyrd som det handler om kirkens rett til å blande seg i tronfølgespørsmålet. Ved å ta en avgjørelse i kirkelig regi, hevdet man det geistlig verdslige riksmøtets forrang foran hyllingstingene.²⁶² Jeg er enig i dette resonnementet. Kirken kunne godta mye, også en uektefødt ætling av Sverre, så lenge de fikk hevdet sin innflytelse over tronfølgespørsmålet. Jeg tror videre at kirken så at valget av Håkon var det som hadde størst potensial til å skape stabilitet i riket, i og med at den siden som støttet Håkon sannsynligvis var den sterkeste. Det var derfor først og fremst formaliteter rundt hvordan tronfølgen skulle foregå som gjorde at kirken satte seg til motverge.

Riksmøtet i Bergen i 1223

Etter jernbyrden så forholdet til kirken ut til å bedre seg betydelig. Vi får vite at Håkon i 1220 var i vennlige samtaler med biskop Heinrek av Stavanger. Også erkebiskop Guttorm tok imot kongen på beste vis når de møttes. Kongen spurte erkebiskopen hvorfor han tidligere har vært så uvennlig mot ham. Erkebiskopen svarte at det var andre som fikk ham til å handle slik. Dette virker som en litt for enkel forklaring. Det er mye som peker i retning av at kirken hadde interesse av å gi Håkon en kald skulder. Det at kirken hadde blitt forbigått i tronfølgespørsmålet, kunne ikke tolereres. I europeisk sammenheng hadde biskopene tradisjonelt sett stor innflytelse ved kongevalgene.²⁶³ 1163-loven hadde vært en tilnærming til denne europeiske tradisjonen. Den norske kirken kunne altså støtte seg på en lang europeisk tradisjon. Samtidig utgjorde 1163-loven et klart brudd med de norske tradisjonene. Det var med andre ord en kamp mellom to forskjellige ideologier, som hver på sin måte kunne legge sterke føringer for hvordan veien til den øverste makten i riket skulle se ut.

Knut Helle synes å antyde at privilegier gitt til erkestolen kan ha hatt noe med kirkens helomvending å gjøre.²⁶⁴ Kåre Lunden og Sverre Bagge deler også dette synet.²⁶⁵ Jeg anser

---

²⁶² Helle 1996: 107

²⁶³ Gunnes 1971: 133

²⁶⁴ Helle 1964: 77, RN nr. 452, bind

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=454&s=n&str=07.01.2010.Kl.0937, Privilegium og vernebrev fra Håkon Håkonsson, kunngjort for erkebiskop Guttorm og "alle Guds venner": Kongen gir erkebispestolen rett til å slå mynt, av slik finhet som kongen fastsetter. Til dette kan erkebiskopen ansette en egen tjenestemann, og myntslagingen kan foregå enten hos kongens myntmestere eller i erkebispens egen gård. Kongen har forøvrig tatt erkebispestolen og alt dens gods i sitt vern, og ingen skal få minske dens rett.

det også som sannsynlig at dette kan ha vært med å påvirke i hvilken grad kirken støttet Håkon. Jeg har imidlertid liten tro på at dette var grunn nok alene. Jeg tror kirken i tillegg måtte ta et bevisst valg i forhold til hvilken fraksjon de skulle velge å støtte, og at dette valget ble basert på de realpolitiske forhold. Kirken støttet den antatt sterkeste fraksjonen. I tillegg kommer det faktum at kirken i denne omgang hadde blitt tatt med på råd. I 1217 ble kirken forbigått. I 1218 var det kirken som stod sentralt i avgjørelsen om hvorvidt Håkon var en rettmessig konge eller ikke. Det er sannsynlig at det største problemet kirken hadde med kongetakingen i 1217, var at den ikke var representert. Når kirken så ble invitert med og ble tillagt en viktig rolle i 1223, var det dette som var det aller viktigste for kirken, ikke hvorvidt Håkon var uektefødt. Derfor var det nødvendig at kongstittelen nok en gang ble forsvart på riksmøtet i Bergen i 1223. Kirken hadde hatt avgjørende innflytelse både ved valgene av Guttorm Sigurdsson og Inge Bårdsson i 1204 og ved valget av Filippus Simonsson i 1207.²⁶⁶ Det var med andre ord blitt etablert en viss kirkelig tradisjon for at kirken var med og sanksjonerte den nye kongen.

Innledningsvis på Bergensmøtet blir det fortalt det at det skjedde noe som krever nærmere undersøkelse. Erkebiskopen sa at selv om han var helt sikker på hvor han sto, ville han vente med å tale sin sak til han hadde hørt de andre saksinnleggene. Hvorfor ønsket erkebiskopen å vente til han har hørt andres meninger om kongsspørsmålet? Knut Helle tillegger erkebiskopen en dommerfunksjon i 1223.²⁶⁷ Jeg er til dels enig med Helle i dette men mener at det ligger mer i erkebiskopens oppførsel enn dommerfunksjonen. Det kan være at kongstittelen fortsatt på dette tidspunktet ikke var en fullstendig avgjort sak. Det at det måtte holdes et nytt møte hvor saken ble tatt opp kan tyde på dette. Det kan dermed tenkes at erkebiskopen i alle tilfeller ønsket å holde ryggen fri og se hvilken vei pendelen svingte. Når det så var helt klart at den fraksjonen som støttet Håkon var sterk nok, kunne han til slutt gi sitt samtykke uten å risikere noe. Det var Håkon som innledningsvis ba erkebiskopen om å tale. Ved å avslå ungikk erkebiskopen å ta stilling til noe før han var helt sikker på utfallet. Det hele endte med at erkebiskopen, etter å ha observert at det var Håkons side som var den sterkeste, ga sin tilslutning til Håkons sak. Erkebiskopens oppførsel på møtet støtter antagelsen om at kirken

---

²⁶⁵ Bagge 1996: 119-120, Knut Mykland (red.), Kåre Lunden, *Norges historie bind 3. Norge under Sverreätten 1177-1319*, Oslo 1995: 196

²⁶⁶ Helle 1996: 106

²⁶⁷ Helle 1996: 107

var opptatt av å støtte den sterkeste fraksjonen. En annen mulighet er at erkebiskopen talte sist fordi han ville ha det avgjørende ordet. Slik viste han kirkens makt over tronfølgespørsmålet, noe som er på linje med Knut Helle. Det ekskluderer likevel ikke min tolkning. Dessuten kan det diskuteres hva som var viktigst av å ha første eller siste stemme. Kong Sverre hadde for eksempel krevd første stemme (*prima vox*) ved bispevalg, dette uten tvil for å ha størst mulig innflytelse ved valget.²⁶⁸ Det kan tyde på at erkebiskopen ble vist en stor ære ved å være den som skulle tale først. Likevel valgte han å tale sist.

Sverre Bagge antyder at Sturla presenterer Håkons posisjon fram til 1223 som sterkere enn den faktisk var, og at mye tyder på at Håkon og Skule sto på likefot når det gjaldt makten, i hvert fall fram til 1221/22.²⁶⁹ De utstedte blant annet mynt sammen fram til 1222. Bagge peker videre på at grunnen til at erkebiskopen tillegges så mye vekt i 1223, var at Håkon trengte kirkens støtte på dette tidspunktet. Ikke bare mot Skule, men også mot opprørsflokkene.²⁷⁰ Bagge peker på tre momenter som førte til at Håkon ble valgt. For det første var han ung og lett å påvirke.²⁷¹ Slik kunne aristokrater rundt kongen få tilfredstilt sin makthunger. For det andre peker Bagge på lojaliteten til Sverreætten. For det tredje vektlegger Bagge støtten fra kirken som vesentlig. Jeg deler Bagge syn på dette opp til et punkt. Det er viktig å vektlegge at samtidig som Håkon i begynnelsen var en svak konge, var de som støttet ham tydeligvis mektige, både fra verdslig og etter hvert fra geistlig hold.

Senere det samme året, møttes biskop Nikolas og Håkon i Tønsberg. Det var da en god tone mellom dem og kongen gav Nikolas gaver. Som vi skal se, ble forholdet til Nikolas flere ganger senere satt på prøve.

Valg av ny erkebiskop

I 1224 døde erkebiskop Guttorm. Det var da et spørsmål om hvem som skulle etterfølge ham. Kirken ønsket abbeden i Tautra, Sigurd, som ny erkebiskop. Det ble sendt brev til paven med dette ønsket.²⁷² Kong Håkon og biskop Nikolas allierte seg mot dette og ønsket i stedet å få

---

²⁶⁸ Gunnes 1971: 173

²⁶⁹ Bagge 1996: 99

²⁷⁰ Bagge 1996: 100

²⁷¹ Bagge 1996: 101-102

²⁷² RN nr. 483, bind 1 [http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.pr1?b=485&s=n&str=07.01.2010.Kl.0943.Postulasjonsdekret fra Nidaros domkapitel til pave Honorius III: Erkebiskop Guttorm av Nidaros er død, og Sigurd, \[tidligere?\] abbed av Tautra, er valgt til hans etterfølger. Paven bes godkjenne valget.](http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.pr1?b=485&s=n&str=07.01.2010.Kl.0943.Postulasjonsdekret+fra+Nidaros+domkapitel+til+pave+Honorius+III:+Erkebiskop+Guttorm+av+Nidaros+er+død,+og+Sigurd,+[tidligere?]+abbed+av+Tautra,+er+valgt+til+hans+etterfølger.+Paven+bes+godkjenne+valget.)²

sin mann Peter, utnevnt til erkestolen. De sendte egne brev til paven og lyktes i å få Peter utnevnt.²⁷³ J. E. Sars mente at kong Håkon hevdet kongens samtykke som vesentlig ved biskopinnsettelse.²⁷⁴ Jeg synes også sagaen generelt gir et inntrykk av dette. Paven hadde fra 1100-tallet av krevd at omtvistelige bispevalg ble fremlagt for pavestolen, så her handlet Håkon og Nikolas i overensstemmelse med den offisielle geistlige forordningen på området.²⁷⁵ Korbrødrene i Trondheim var særs lite fornøyd med dette og var av den oppfatning at Peter hadde kjøpt seg tittelen.²⁷⁶ Her allierte kongen seg altså med en fraksjon innen kirken mot en annen fraksjon for å få sin vilje i gjennom. Det var muligens nødvendig for å sikre at hans stemme skulle bli vektlagt av paven. Biskop Nikolas var en mektig geistlig, med både stor interesse for og innflytelse i politikken. En annen ting som er verdt å merke seg, er at til tross for pavens sanksjon av Peter, ble dette ikke respektert av krefter innen den norske kirken. Dette til tross for at det burde ha vært kjent at paven hadde godkjent Peter. Det tyder på at avstanden mellom pavemakten og den norske kirke ikke bare kunne være lang rent geografisk. En kan spørre seg hva resultatet hadde blitt hvis kong Håkon ikke hadde fått medhold av paven? Et svar på dette spørsmålet er umulig å fremskaffe, men det kan konstateres at det ikke gikk automatisk i at pavens avgjørelse ble fulgt, og at dette var en begrensning i hans innflytelse over et land som lå såpass langt borte fra pavens maktsentra.

---

²⁷³ HHs 1963:127-128. RN nr. 487, bind 1

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=489&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0945, Brev fra kong Håkon Håkonsson og Nikolas, biskop av Oslo, til pave Honorius III.² De kan ikke anbefale domkapitlets valg av abbed Sigurd av Tautra til erkebiskop, men ber i stedet om at brevbereren, Peter av Hustad,³ kannik i Nidaros, får embetet. RN nr. 516, bind 1
http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=518&s=n&str=, 07.01.2010 Kl. 0951, Følgebrev fra pave Honorius [III] for Peter, erkebiskop av Nidaros, til kong Håkon Håkonsson: Han har viet Peter til erkebiskop. Kongen bes ta vel imot ham og gi ham sitt vennskap

²⁷⁴ Sars 1911:433

²⁷⁵ Gunnes 1971:169

²⁷⁶ RN nr. 528, bind 1,

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=530&s=n&str=07.01.2010 Kl. 0953

Brev¹ fra Nidaros domkapitel og Skule jarl til kong Håkon Håkonsson: Svikerer Peter av Hustad, som har kjøpt seg erkebispetittel for Hellig Olavs penger, er kommet til landet. De ber kongen ta imot ham som enhver annen forræder mot kirken.

Det bør også huskes på at det ikke var slik at kongen valgte en ny erkebiskop selv, men at det snarere var slik, at kongen sendte sitt forslag til paven. Det var opp til paven å godkjenne valget. Slik ble pavens autoritet akseptert, samtidig som kongemakten fikk sin vilje i gjennom. Paven på sin side hadde lite å tjene på å trosse kongens ønsker i dette henseende. Paven ønsket et godt samarbeid mellom verdslig og geistlig makt fordi dette sikret stabilitet innad i kristenheten. Så lenge kong Håkon anerkjente pavens autoritet over valget, var det derfor ingen grunn til at paven ikke skulle følge kongens ønske i dette. Dette var også en handling i henhold til den pavelige doktrinen på området. Paven hadde fra 1100-tallet av krevd omtvistelige bispevalg fremlagt for pavestolen.²⁷⁷ Når det gjelder kongens plass når det kom til bispevalg kan det ikke sies å ha vært etablert noen fullstendig klare regler på området. Til og med Gregor VII hadde i beste fall vært uklar med hensyn til kongens rolle i bispevalg.²⁷⁸ Jeg synes mye tyder på at en viss pavelig innrømmelse av en kongelig rett til å delta i prosessen ble gitt. Hvordan ting forløp i forbindelse med innsettelsen av Peter bekrefter dette inntrykket. Det mest vesentlige var at saken ble fremlagt for paven, hvis en ikke kom til enighet, så han som øverste autoritet, kunne ta en avgjørelse. Men vi skal merke oss, at det var kongens mening som ble respektert i denne saken.

Forholdet til biskop Nikolas

Som nevnt var ikke forholdet til biskop Nikolas enkelt. Eksempelvis fremkommer det at Nikolas fortalte presten Jon, at Håkon hadde tenkt seg på blodig hærferd østover i landet. Hans plan var ifølge Nikolas å brenne både kvinner og barn. Prestene skulle hudstrykes. Hvorfor Nikolas spredte slikt sladder gir ikke sagaen noe klart svar på. Han fremstilles som en mann som spilte på flere hester. Nikolas var definitivt en mann som trivdes i sentrum av politikken. Like etterpå ønsket kongen å bo hos biskopen. Dette ble avslått. Likevel red biskopen ham i møte og sendte mat hver dag. Noe senere ble det funnet noen brev som indikerte at Nikolas ikke var tro mot kongen i alle saker.²⁷⁹ Biskopen ba kongen tilgi ham i

---

²⁷⁷ Gunnes 1971: 169

²⁷⁸ Gunnes 1971: 165

²⁷⁹ RN nr. 533, bind 1,

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=535&s=n&str=07.01.2010.Kl.0955

denne saken og det ble tydeligvis gjort. Sagaen nevner ikke nærmere hva saken gjaldt. Like etter ble biskopen dødssyk og sendte bud etter kongen. Kongen konfronterte Nikolas med anklagene mot ham. Nikolas innrømmet sin skyld og ble tilgitt av kongen. Det går fram av sagaen at Nikolas ikke var en venn av birkebeinerne.²⁸⁰ Dette kan ha vært grunnen for hans ambivalente forhold til kong Håkon. Vi vet også at i Sverresagaen fremstilles det som at Sverre er mot innsettelsen av Nikolas som biskop. Han mente at det ville gi Nikolas for mye makt og hans troskap ikke ville bli større av den grunn.²⁸¹ Sverre hadde også beskyldt Nikolas for å fare med svik. Likevel ble det han som kronet Sverre.²⁸² Han var også den som reiste baglerflokket mot Sverre.²⁸³ Nikolas hadde altså en lang historie bak seg med svik mot Sverreætten. Men han hadde også et problematisk forhold til Skule. Som Kåre Lunden påpeker, hadde Skule gjort seg til uvenn med Nikolas i 1221 ved å ta skipet hans.²⁸⁴ Dette satte sannsynligvis Nikolas liten pris på, og det gav han god grunn til å forsøke å stikke tilbake når han hadde sjansen. Likevel kan det virke som at selv om Nikolas var opptatt av å holde seg tett ved makten, gav han aldri helt opp tanken om å styrte Sverreætten ned fra tronen. Mye kan også tyde på at Nikolas ikke nødvendigvis satte kirkens interesser foran sine egne, snarere tvert imot, det er i hvert fall slik han blir presentert for leseren. Han fremstilles som en slu politiker som lar egne personlige interesser gå foran det han er satt til å ivareta i kraft av sitt embete. Det er også en del som tyder på at troskapen til kongen var større når kongen var i nærheten, enn når kongen oppholdt seg andre steder.

Hans Jacob Orning har i sin avhandling argumentert for at den troskapen som vi finner blant annet i Håkon Håkonssons saga er kontekstuel bestemt og avgrenset.²⁸⁵ Kan det være at troskapen til kirkens menn også var avgrenset på en lignende måte? I hvert fall tyder tilfellet Nikolas på en slik troskap. Når Håkon ikke var tilstede, virker det som om troskapen til kongen var fraværende. Det kan tyde på at troskapen til Nikolas var av en slik type som Orning argumenterer for. Når det gjelder kirkens oppførsel generelt rundt denne tiden derimot, virker troskapen i mindre grad å være bundet av personlig tilstedeværelse.

Erkebiskopen ga Håkon en kald skulder til tross for dennes tilstedeværelse i 1218. Riktignok

---

Brev fra Nikolas Arneson, biskop av Oslo til NN: [Det synes vise at biskopen ikke er helt trofast mot kong Håkon.]

²⁸⁰ HHs 1963: 135

²⁸¹ Sverres saga 1961: 162

²⁸² Sverres saga 1961: 178

²⁸³ Sverres saga 1961: 182-183

²⁸⁴ Lunden 1995: 197

²⁸⁵ Orning 2003: 250

ble Håkon tatt godt imot i Bergen i 1217, men det kan ha hatt andre grunner. Biskopen i Bergen var, som det har blitt nevnt, vennligere innstilt til Håkon i utgangspunktet. Tilfellet Nikolas er den eneste indikasjonen vi får på at en kontekstuell troskap gjaldt også for kirkens menn så langt i sagaen. Jeg vil imidlertid komme tilbake til kontekstuell troskap på et senere tidspunkt.

Ny konflikt med erkebiskopen

På denne tiden var Håkon i strid med ribbungene. I den anledning kom Håkon i konflikt med den nye erkebiskopen sin angående et forsøk på forlik mellom kongen og ribbungene. Erkebiskopen nærmest dikterte at Håkon skulle ta imot tilbud om forlik fra Sigurd Ribbung og at den som farer med ufred før forliksmøte vil bli lyst i bann.²⁸⁶ Dette mislikte Håkon sterkt:

Men kor som er, så skal Gud og ikkje biskopar skifte mellom meg og Sigurd.

Dette utsagnet kan vi regne som forholdsvis autentisk da vi finner det igjen i brevs form.²⁸⁷ Den rollen Håkon inntar, er som en konge av Guds nåde, som setter sin lit til at Gud vil holde sin hånd over ham, i og med at han er den rettmessige kongen.

---

²⁸⁶ RN nr. 539, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=541&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0957

Brev¹ fra Peter, erkebiskop av Nidaros, og Skule jarl, til kong Håkon Håkonsson: Han oppfordres til forlik med Sigurd ribbung. Erkebiskopen lyser i bann enhver som volder ufred før forliksstevne er holdt.

²⁸⁷ HHs 1963:138-139. Sturla har sannsynligvis hentet Håkons utsagn fra et brev kongen sendte til Peter i 1226, RN nr. 540, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=542&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0958

Brev fra kong Håkon Håkonsson til erkebiskop Peter: Han avviser med harme erkebiskopens krav om deling av riksmakten mellom ham og Sigurd ribbung, og hans straffetruer i denne sammenheng. Han konstaterer også at erkebiskopen har funnet b.1, s.179 sammen med sine naturlige forbundsfeller, kannikene; den frykten han gav uttrykk for siste høst hadde altså ikke noe grunnlag. Men Gud og ikke biskopene skal dømme mellom kongen og Sigurd.

Det er tydelig at Håkon likte dårlig at kirken la seg opp i noe han betraktet som hans maktutøvelsesområde. Det var kongen som skulle styre i den verdslige sfære, og kirken hadde ingenting med å legge seg opp i hans verdslige anliggender. En annen ting som kommer fram, er at den effekten Håkon håpet på ved å få sin mann utnevnt til erkestolen, uteble. Rudolf Keyser var av den oppfatning at erkebiskop Peter var jarlens håndlanger og at Sigurd Ribbung ble brukt av dem begge i det maktpolitiske spillet for å utmanøvrere Håkon.²⁸⁸ Det kan også hende, slik jeg ser det, at erkebiskopen så mer nytte av å ha to konger i landet i fredelig sameksistens, enn å fortsette i en krigstilstand. Kirken fungerte som nevnt som en fredsbevegelse innad i den kristne verden. Uansett er det tydelig at lojaliteten til erkebiskopen ikke var knyttet opp til tronen. Erkestolen hadde på denne tiden sin egen dagsorden, hva den nå enn var, som den fulgte uten hensyn til kongens ønsker.

Sigurd blir erkebiskop

I 1228 døde erkebiskop Peter. Dette var nok en lettelse for Håkon. Det finnes brevmateriale som indikerer at Peter og Skule jarl ikke var helt tro mot kongen.²⁸⁹ Tore fulgte i hans sted uten at sagaen lar en få vite om dette hadde noen spesielle konsekvenser for forholdet mellom kongen og kirken. Bare to år senere døde erkebiskop Tore og Sigurd ble ny erkebiskop. Han skulle få en viktig rolle i tiden fremover, som den som holdt den skjøre freden mellom Håkon og Skule intakt. Første gang erkebiskopen måtte gå i mellom de to var i 1233/34. Erkebiskopen fikk meklet fram et forlik. Her er det med andre ord kirken representert ved erkebiskopen som opprettholdt freden i landet. Dette skjedde senere ved en rekke anledninger.²⁹⁰ Forøvrig hadde erkebiskop Sigurd et tettere bånd til Håkon. Han var nemlig sønn av en av Sverres høvdinger.²⁹¹ Slik er det tydelig at personlige forbindelser i form av vennskap fortsatt hadde mye å si for utviklingen av maktstrukturen, og at vi langt fra har å gjøre med et profesjonalisert embetsmannsvesen.

---

²⁸⁸ Keyser 1856: 353

²⁸⁹ RN nr. 544, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=546&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0959

Brev (flere): [Innholdet i dem tyder på at erkebiskop Peter og Skule jarl ikke er helt tro mot kongen.]¹

²⁹⁰ Se HHs 1963: 171-172, 177, 179, 182, 190, 202-203, 211, forsøk på å få til et forlik 219

²⁹¹ Helle 1964: 81

Konflikten mellom kong Håkon og biskop Pål

I 1234 inntraff en interessant episode i forholdet mellom Håkon og kirken. Det oppstod en konflikt mellom biskop Pål av Hamar og kong Håkon. Det som gjør denne episoden spesielt interessant i denne sammenheng er at sagaen er begrenset i sin omtale av den. Konflikten dreide seg i følge sagaen om Helgøya i Mjøsa. Øya hadde blitt gitt i gave til bispestolen av baglerkongen Inge, en gave som ikke ble anerkjent av Håkon. Han mente øya rettmessig tilhørte kongen, i og med at gaven var blitt gitt av en illegitim konge. Kong Inge hadde ikke noen rett til å gi bort farsarven til Håkon, som det står i sagaen. Biskopen på sin side, nektet å gi tilbake øya. Det står i sagaen at Pål, etter å ha søkt råd hos erkebiskopen og Skule, bestemte seg for å dra fra landet. Reisen endte hos paven.

Deretter blir sagaen taus. Men utifra brev sendt blant annet fra paven, kan vi danne oss et bilde. Paven sendte brev til Håkon hvor han truet med å lyse kirkestraffer over kongen hvis han ikke gjorde godt igjen den urett han hadde utsatt biskop Pål for.²⁹² Paven utstedte også et vernebrev for biskop Pål som garanterte for biskopens person samt de eiendommer bispestolen på Hamar hadde under seg, derunder Helgøya.²⁹³

---

²⁹²RN nr. 631, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=633&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1009

Brev fra pave Gregor [IX] til [Håkon Håkonsson], konge av Norge: Biskop Pål av Hamar har ved et personlig besøk hos paven klaget over en rekke overgrep fra kongens side. Kongen har bygd en ny festning på kirkens grunn i Hamar bispedømme, han frarøver biskopen jordeiendommer, oppegger folk i bispedømmet mot ham, tar bannlyste i sitt vern, forbyr folk å bysle kirkens jord, krever patronatsretten tilbake; han har tillatt uvedkommende å forgripe seg på biskopens sveiner og kirkelig eiendom og latt geistlige bli stilt for verdslig domstol. Kongen skal også ha lagt beslag på Helgøya. Paven formaner kongen til å innstille sine overgrep og gjøre uretten god igjen. I motsatt fall vil paven gjennom erkebiskop [Uffe] av Lund, erkediakonen samme sted og abbeden av Herrevad, som han har gitt fullmakt til det [nr 632], lyse kirkestraffer over kongen eller -- om nødvendig -- påkalle den verdslige arms bistand.

²⁹³ RN nr. 639, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=641&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1014

Vernebrev fra pave Gregor [IX] for [Pål], biskop av Hamar, og hans domkapitel: Han tar i sitt vern dem selv og Hamar kirkes gods, og tilkjenner dem dette og hva de med rette i fremtiden måtte få. Det gjelder for det første alt de eier på Hamars område, dernest Helgøya, og videre gårdene Åker, Skattum, Helstad, Kise, Dæli, Berg, Kavlum, Gålås, Hosmestad, Gaustad, Hammerstad, Skramstad, Hørland, Svenhaug, Koss, Leine, Voll,

Brev ble også sendt fra paven til den norske erkestolen, samt til erkestolen i Lund, erkediakonen i Lund, samt abbeden av Herrevad med befaling om å bistå Pål i konflikten.²⁹⁴ I brevet til blant annet erkebiskopen av Lund, står det også at de skal be den verdslige arm om hjelp hvis presset mot Håkon ikke fører frem.²⁹⁵ Kåre Lunden mener det var Skule som var tiltenkt denne rollen.²⁹⁶ Jeg er ikke overbevist om det, da brevet er sendt til erkebiskopen av Lund i første omgang. Jeg tror trusselen om verdslig inngripen i praksis ikke nødvendigvis var gjennomførbar, men at det alvorligste i brevet var kirkestraffene. Det står ikke spesifisert hva slags kirkestraffer kongen kunne risikere men i ytterste konsekvens kan det ha dreid seg om et bann. Bann er ikke utenkelig, da kirken naturlig var meget beskyttende overfor sine ervervede

---

Hølingstad, Horgen og Hovin, med skog, fiske og andre tilliggende herligheter.

²⁹⁴ Rn nr:637, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.pr!b=639&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1013

Mandat fra pave Gregor [IX] til [Sigurd], erkebiskop av Nidaros, og hans lydbiskoper: Paven minner om de overgrepene kong [Håkon Håkonsson] har gjort seg skyldig i overfor biskop [Pål] av Hamar [referat som i [nr 631](#)]. De pålegges nå å råde biskopen og stå ham bi under konflikten, for ikke å risikere at det samme skal hende dem.

²⁹⁵ RN nr. 632, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.pr!b=634&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1011

Mandat fra pave Gregor [IX] til [Uffe], erkebiskop av Lund, erkediakonen i Lund og abbeden av Herrevad i Lund bispedømme: Som følge av en klage over kong [Håkon Håkonsson] av Norge, fremført av biskop [Pål] av Hamar, og som refereres [jfr [nr 631](#)], skal de lyse kirkestraffer over kongen dersom han ikke forbedrer seg; om nødvendig får de be den verdslige arm om hjelp.

²⁹⁶ Lunden 1995:197

eiendommer. Håkon hadde kastet seg inn i ormebolet rundt en av de viktige sakene i samtiden hva maktfordeling mellom konge og kirke angikk, nemlig det lensrettslige.²⁹⁷ Skyldte kirken kongen sin tjeneste for det gods den forvaltet? Det kan virke som kongen, ved å utfordre kirken på et så sentralt punkt som deres eiendomsrett, hadde bitt over mer enn han kunne svelge. Eiendom var en vesentlig del av kirkens maktgrunnlag i middelalderen. Det er sannsynligvis derfor paven reagerte såpass sterkt som han gjorde. Å bli truet med kirkelige straffer var alvorlig for en konge som i flere år hadde ytret ønske om å bli kronet av kirken, og har som jeg ser det, sannsynligvis vært en medvirkende årsak til at det tok såpass lang tid før Håkon ble kronet.

Rudolf Keyser var av den oppfatning at brevet fra paven først kom til Lund og at grunnen til at erkebiskopen der ble satt til å utføre nødvendige sanksjoner mot den norske kongen, var at biskop Pål ikke hadde støtte fra den norske erkebiskopen, men la planer sammen med Skule. Skules plan var å forykke maktbalansen og ”fiske i rørt vann”, som Keyser uttrykker det.²⁹⁸ Kåre Lunden støtter denne antagelsen. Lunden mener forsøkene fra Pål og Skule på å framstille Håkon som en ny Sverre mislyktes fordi de andre biskopene enten støttet Håkon eller forholdt seg nøytrale i konflikten.²⁹⁹ Samtidig er det slik at Keyser er rask til å gjøre Skule til den store skurken i en sak som først og fremst dreide seg om noe så sentralt som biskopens eiendomsrett. Det kan godt tenkes at Skule benyttet anledningen når den bød seg, men sakens kjerne er en konflikt mellom Håkon og kirken, fordi Håkon hadde utfordret kirken på et av kirkens viktigste områder. Keyser mener på sin side at så lenge trusselen om kirkestraffer kom fra Lund og ikke den norske erkestolen var de av mindre betydning. Erkebiskopen i Lund hadde heller ingen til å utføre straffen. Keyser mener at hovedtrusselen var Skules dobbeltspill.³⁰⁰ Selv om det nok kan medføre riktighet at Skule var en umiddelbart større trussel enn kirken i denne saken, tror jeg ikke vi skal marginalisere kraften i pavens trussel. Hvis Håkon hadde fått en bannlysning over seg, kunne det vist seg umulig å holde på den norske kirkens lojalitet. Det ville også lagt Håkons kroningsplaner i grus for all framtid. En bannlysning rammer ikke bare kongen, men hele det folk som lever under ham. Slik kunne en bannlysning vært med på å tvinge i gjennom en åpen konflikt mellom Håkon og Skule. Med et slikt utgangspunkt er det mulig at erkebiskopen ikke hadde hatt noe annet valg enn å ta parti mot Håkon, inntil han hadde etablert fred med paven igjen.

---

²⁹⁷ Gunnes 1971: 118

²⁹⁸ Keyser 1856: 359

²⁹⁹ Lunden 1995: 198

³⁰⁰ Keyser 1856: 360

Hvorfor nevner ikke Sturla hvor nær Håkon var et brudd med paven og kirken? Antakelig passet det ikke inn i det bildet Sturla generelt forsøkte å tegne av Håkon i sagaen. Håkon skulle fremstilles som *rex iustus*. Det var vanskelig for Sturla å argumentere for dette hvis kongen var i brudd med kirkens overhode som skulle gi ham legitimitet som konge. Selv om Håkon også tidligere hadde hatt sine konflikter med kirken, stod han nå i fare for å ende i unåde hos selveste paven. Dette ville i så fall undergrave Håkons rett til det norske kongsembetet. Det sier noe om alvorlighetsgraden av episoden. Det sier også noe om hvor vanskelig det kan være å bruke en ideologisk farget tekst som sagaen er til historiske undersøkelser. Riktignok lyver ikke Sturla. Men han unnlater å fortelle viktige deler av hendelsen og skaper dermed et lite helhetlig bilde. Det kan selvfølgelig tenkes at Sturla ikke hadde tilgang til nok informasjon til å gi en god gjengivelse av saken. Det finner jeg lite sannsynlig. Hele måten det beskrives på i sagaen, virker på meg som om det bevisst fjernes en bit fra historien. Sturla var tross alt godt informert om både innledningen og avslutningen på hendelsen. Min konklusjon er derfor at dette ble unnlatt tatt med fordi det satte kongen i et dårlig lys. Det bidrog ikke til å fremheve kongen som *rex iustus*.

Noe mer om saken forteller ikke sagaen før den forteller at etter at biskop Pål hadde kommet til landet igjen, ble det sendt bud til han om å komme til forliksmøte med Håkon. Det hele endte med at kongen fikk Helgøya mot å avstå en del andre eiendommer. Håkon fikk altså Helgøya, men det kan virke som en pyrosseier. Det ble ikke gjort noen nye forsøk fra kong Håkons side på å erverve seg kirkelig eiendom etter dette. Men det ble forsøkt å innføre en midlertidig beskatning av kirken i forbindelse med løfter til paven om korstog.

Rex iustus mot rex iniquus

I 1239 brøt ufreden mellom hertug Skule og kong Håkon ut i en reell kamp om kongemakten i landet. Sagaen forteller at korbrødrene egget Skule med at han hadde rett til kongsnavn.³⁰¹ Det er tydelig at deler av kirken fortsatt støttet Skules sak, til tross for at Håkon på dette tidspunktet hadde vært konge i over tjue år. Likevel er det sagaens hensikt å påvise at Skules kongehylling først og fremst ble sett på som illegitimt av kirken og ikke minst Gud. Da Skules menn skal bære ut hellige Olavs relikviene, satt disse fast i gulvet. Verken Gud eller hellige Olav ønsket tydeligvis å legitimere Skules kongskrav. Skule ble her fremstilt som *rex iustus* motsetning, *rex iniquus*. Senere, etter at Skule hadde tatt kongsnavn, nektet kirkens

---

³⁰¹ HHs 1963: 192

menn å gjøre prosesjon mot ham. Det ble heller ikke ringt med klokkene. Sagaen understreker altså hvordan kirken nektet å anerkjenne Skule som konge.

Erkebiskop Sigurd sto på Håkons side i denne konflikten. Dette viste han ved for eksempel å bannlyse abbed Bjørn som hadde konspirert sammen med Skule mot Håkon.³⁰² En del brev som abbeden var i besittelse av ble beslaglagt. De viste seg å inneholde store svik mot Håkon. Kongen valgte likevel å gi abbeden grid. Dette tyder på at selv om erkebiskopen var på Håkons side, var ikke kirken helt samlet bak Håkon. Det var tydelige splittelser innad i den norske kirken.

Det hersket et godt forhold mellom erkebiskopen og kongen i denne perioden i følge sagaen. Sagaen beskriver hvordan det i forbindelse med kongetakingen av Håkon unge var gjestebud med erkebiskopen hos Håkon. Dagen etter var det gjestebud hos erkebiskopen. Håkon og erkebiskopen utvekslet mange gaver.³⁰³ Det må ha vært meget viktig for kongen å ha et godt forhold til den øverste lederen av den geistlige makten i landet i en tid som var preget av såpass mye usikkerhet rundt hans egen fremtid. Erkebiskopens støtte ga Håkons sak en legitimitet den hadde manglet uten erkebiskopenes støtte.

Forhandlingene om å bli kronet

Mye tyder i hvert fall på at Håkon etter 1240 og Skules fall, hadde skaffet seg et såpass solid grep om kongemakten at han i 1247 stilte sterkt i forhandlingene da han endelig skulle få den pavelige velsignelse av makten sin. I følge sagaen var opptakten til Håkons søknad om kroning at han mottok et brev fra pavestolen som var meget smigrende. Håkon kalte til seg sine biskoper vinteren 1244-45 for å sende av gårde en ny søknad om kroning.³⁰⁴ Håkon hadde tidligere søkt om å bli kronet uten resultat.³⁰⁵ Biskopene mente at Håkon burde sverge den samme eden som Magnus Erlingsson hadde sverget. Håkon svarte:

Men om vi skulle sverge ein slik eid som Magnus svor, da synest det oss at heideren vår kom heller til å minke enn vekse. For kong Magnus skøtte ikkje om kva eid han

---

³⁰² HHs 1963: 212

³⁰³ HHs 1963: 220

³⁰⁴ RN nr. 756, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=758&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1028

Brev fra kong Håkon Håkonsson til pave Innocens IV: Ber om at paven sender en kardinal for å krone ham.

³⁰⁵ HHs 1963: 253, Håkon søkte I slutten av 1230-årene

gjorde når han berre kunne få det som han ikkje var rettkommen til. Men med Guds miskunn tykkjest det oss ikkje at vi tarv ta imot eller kjøpe av dykk det som Gud retteleg kåra oss til etter vår far og forfedrar. Og det skal de vite at med Guds miskunn skal eg vinne krona så fritt og utan harde vilkår at eg sidan kan bere henne fritt som andre gode kongar, eller og skal ho aldri på vårt hovud komme, dersom Gud vil at det heller så skal være.³⁰⁶

Knut Helle er av den oppfatningen at etter Skules fall stod Håkon såpass sterkt at han kunne tillate seg å være lite ettergivende overfor kirken.³⁰⁷ Derfor er ikke sagaens propagandistiske tone helt uten rot i virkeligheten. Jeg slutter meg til dette synet. For det første førte Skules død til at den verdslige makten nå var samlet på en hånd. For det andre hadde Håkon gjennom noen av sine disputer med kirken vist at han kunne få sin vilje i gjennom overfor den, så lenge han ikke gikk over streken, noe som var tilfellet i forhold til biskop Pål og striden om Helgøya. For det tredje trakk den verdslige og geistlige makten i øyeblikket mer i samme retning. Erkebiskop Sigurd og Håkon hadde forent sine interesser, og for øyeblikket kunne Håkon bruke kirken som en pålitelig alliansepartner. Likevel var det fortsatt visse sentrale emner som skilte kongen og kirken fra hverandre, eksempelvis vilkår for en eventuell kroning. Håkon sendte derfor sin egen kroningssøknad med sine menn av gårde til paven.

Denne kroningssøknaden førte fram og i 1247 ble Håkon kronet av kardinalbiskop Wilhelm av Sabina. Dette var den tredje norske kongekroning. Før Håkon hadde Magnus Erlingsson og Sverre blitt kronet, henholdsvis i 1163 og 1194. I europeisk sammenheng hadde kroningen fått stor betydning etter at kongelig arvefølge var knesatt i Frankrike fra 1179.³⁰⁸ Praksis ble at en valgt konge måtte nøye seg med å bli kalt *dominus*, mens en kronet konge kunne smykke seg med tittelen *rex*. Hvorvidt dette forplantet seg også over på norske forhold er en annen sak, men det er nok en vesentlig grunn til at det ble så viktig for Håkon Håkonsson å oppnå kroning. Tendensen generelt i sagaen er nettopp at det norske kongehuset fremstilles som en del av et europeisk fyrstefelleskap, spesielt etter 1240. Det var vanlig å innhente pavelig tillatelse for kroningen i samtiden, i hvert fall i de tilfeller hvor det ikke forelå en kroningstradisjon fra før av.³⁰⁹ Selv om to norske konger tidligere hadde blitt kronet må det kunne sies at det ennå ikke var etablert noen norsk kroningstradisjon. I tillegg var Håkons kroning såpass spesiell, i og med at han ikke var ektefødt, at det var vesentlig å innhente pavens godkjennelse.

---

³⁰⁶ HHs 1963: 254

³⁰⁷ Helle 1964: 82

³⁰⁸ Johan Schreiner, "Omkring Kongespeilet", i *Historisk Tidsskrift* 42, Oslo 1963: 100-101

³⁰⁹ Schreiner 1963: 102

Det var av stor betydning å være kronet. Ikke bare for kongen selv men også fra geistlig hold. I Norge, hvor urolighetene rundt kongstittlen hadde pågått i drøye hundre år, så kirken en nødvendighet i å få en konge kronet og salvet, som det var vanskelig å bestride legitimiteten til. Kongedømmets styrke skulle sikres for å motarbeide indre uro.³¹⁰ Johan Schreiner mente at kirken stilte seg bak Håkons kroning nettopp for å få slutt på uroligheter rundt kongemakten, og slik, få best mulig forutsetninger for indre ro.³¹¹ Konge og geistlighet hadde med andre ord her felles interesser. Kirken ønsket like mye som kongen fred innad i det kristne samfunnet, fordi det lå i budskapet til kirken, og fordi fred la til rette for økt kirkelig innflytelse.

Kardinalen kom til Norge 17. Juni 1247. Sagaen forteller oss at erkebiskopen i dette tilfellet valgte å gå bak Håkons rygg for å forsøke å snikinnføre Magnus Erlingssons kroningsed. Da kardinalen fremførte dette ønsket for Håkon, nektet han å etterkomme dette. Det ble akseptert av kardinalen. Det er i det hele tatt påtakelig hvordan sagaen understreker at det er kongens vilje som får gjennomslag i det hele. Det er tydelig at det var viktig å vise kongemaktens overlegenhet over den geistlige makten. Det kan ligge mer enn et snev av sannhet i dette. Etter Skules død var kirken blitt den eneste motmakten som kongen og hans side måtte ta hensyn til. Paven på sin side, trengte støtte i sin strid med Fredrik II.³¹² Det virker som om makten til Håkon var blitt så stor at han kunne trumfe i gjennom sin vilje i forbindelse med kroningen, uten å ta nevneverdig hensyn til kirkens vilje. Dette henger selvfølgelig også sammen med at kirkens krav til Håkon var så urimelige at det var fullstendig urealistisk at han skulle bøye av for dem. Fornyelsen av Magnus Erlingssons privilegier kunne ikke komme på tale. For det første fordi dette ville gitt et innslag av valg som Håkon ikke var interessert i. For det andre fordi Magnus Erlingsson aldri ble sett på som noen legal konge av Håkon, men snarere en som på urett vis hadde tilranet seg kongemakten. Samtidig er det slik at selv om en kroning gav kongen et spesielt preg av autoritet og hellighet, kom det, som Sverre Bagge skriver, også til en pris.³¹³ Det var kirken som stod for seremonien. Slik kunne kirken hevde at kongen hentet sin autoritet fra den. Det er sannsynligvis nettopp på grunn av dette at forfatteren av sagaen ser det som så nødvendig å hevde kongens uavhengighet av kirken så

---

³¹⁰ Johan Schreiner, "Konge og kirke i Norge 1247-1277", i *Historisk Tidsskrift* 33, Oslo 1943-46

³¹¹ Johan Schreiner, "Konge og kirke i Norge 1247-1277", i Andreas Holmsen (red.), Jarle Simensen (red.), *Norske historikere i utvalg III. Sverreættens kongedømme*, Oslo 1970: 261

³¹² Helle 1996: 113

³¹³ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Oslo 1998:154

sterkt. Kongespeilet bygger opp under dette og argumenterer for at det ikke er kirken som gjør kongen til Guds salvede, men Gud selv.³¹⁴ Kirken var bare et redskap.

Kardinal Wilhelm slo i en tekst av 16 august 1247 fast den maktfordelingen som skal være mellom konge og kirke.³¹⁵ Denne stemmer godt overens med det bildet både sagaen og deler av Kongespeilet gir. Det dannes tydelige skranker mellom kirkelig og kongelig makt eksempelvis i forhold til kristenrettsaker kontra verdslige rettsaker. Det slås fast at kirken skal ta seg av det åndelige mens kongen skal konsentrere seg om verdslige saker, unntatt slike saker hvor kirkens menn er involvert som gjerningsmenn. Det legges altså opp til en deling etter det gelasianske prinsipp. Hvorvidt dette ble fulgt i praksis, er en annen sak, som vi skal forfølge videre.

Skattlegging av kirken

I Kongespeilet tas det opp at selv Jesus betalte skatt til keiseren. Schreiner konkluderte her med at forfatteren av Kongespeilet forfekter at kongen skal kunne skattelegge kirken, Jeg sa meg enig i denne konklusjonen.

I praksis derimot var det tydelig at skatt kun ble pålagt kirken i særskilte situasjoner som korstog, og kun etter godkjennelse fra paven. Håkon hadde ingen beskatningsrett av kirken utover dette. Det var altså paven som godkjente dette, og kongen kunne ikke selv velge å skattlegge kirken. I praksis var det altså slik at det kun var i unntakstilfeller og etter pavelig godkjennelse, at kirken kunne beskattes. Det har vært hevdet at Håkons søknad om å innføre skatt på kirken i forbindelse med løfter til paven om korstog, var et forsøk på å innføre en permanent skatt på kirken. Det tror jeg er lite sannsynlig. Jeg ser det snarere som et reellt forsøk på å finansiere et korstog som ikke ble noe av. Jeg tror den lærepengen som Håkon hadde fått i forbindelse med konflikten med biskop Pål hadde lært ham en vesentlig ting. Det var en dårlig ide å søke konflikt med kirken når det gjaldt dens rett til å disponere over egen eiendom og økonomiske midler.

Endring av maktbalansen, konge/kirke?

---

³¹⁴ Sverre Bagge 1998: 155

³¹⁵ Kardinal Wilhems erklæring om den norske kirkens friheter, 16 aug. 1247, i , *Norske Middelalderdokumenter*, Bergen 1973: 88-92

Et mulig tegn på at det er nye tider når det gjaldt samspillet mellom konge og kirke får vi i 1248. Da Torkjell, biskopen i Oslo døde, var både erkebiskopen og kongen til stede under utnevnelsen av Håkon som ny biskop.³¹⁶ Det kan være en indikasjon på at det hadde skjedd en forrykning av maktbalansen. Samtidig bør det tas i betraktning at Håkon allerede i 1224 gikk imot kirkens ønsker etter Guttorms død. Forskjellen er imidlertid at nå fremstilles det som en selvfølge at kongen skulle være tilstede når det ble valgt ny biskop i Oslo. Dette kan være et utslag av den ideologi som forfektes i sagaen. Som vi skal se, var det ikke slutt på gnisningene mellom konge og kirke, og det var heller ikke slutt på at kirken gikk utenom kongens autoritet i utnevnelsen av biskoper.

Kongen holdes utenfor

I 1252 etterfulgte Sorle Sigurd som erkebiskop. Han fikk kun to år ved makten før han døde. Etter Sorles død holdt korbrødrene samråd om hvem som skulle bli ny erkebiskop, uten å rådspørre seg med kong Håkon. De be enige om å innsette Einar Smjørnbak. Dette står i kontrast til Kongespeilet, der David selv innsatte Abjatar som biskop. Det var altså i følge Kongespeilet kongen selv som skulle stå for utvelgelsen av nye biskoper. Det er sannsynlig, selv om det ikke står rett ut i sagaen, at kongen satte lite pris på denne forbigåelsen av hans autoritet. I 1255 kom erkebiskopen til landet. Han dro rett til sine allierte i Trondheim, uten å vise sin respekt for kongen. Kong Håkon tok dette ille opp, noe som kom erkebiskopen for øre. Erkebiskopen dro da straks og møtte kongen i Bergen hvorpå ting løste seg. Det er liten tvil om at hele denne måten å håndtere saken på irriterte Håkon. Når så erkebiskopen åpenlyst lot være å fare til kongen først når han kom til landet toppet det seg for kongen. Dette kunne utmerket godt ha ført til en kraftig konflikt mellom kongemakt og kirke. Det hele løste seg ved at erkebiskopen søkte forsoning gjennom sin reise til Bergen. Det er likevel en indikasjon på at det fortsatt var gnisninger i maktforholdet mellom konge og kirke. Det gikk ikke automatisk i at kirken søkte kongens råd i utnevnelser av biskoper og erkebiskoper. Men det er like tydelig at kongen ønsket at det skulle gå en automatikk i dette. Som konge av Guds nåde ønsket han at kirken skulle bøye seg for hans autoritet, også i saker vedrørende valg av ny erkebiskop. Det er mye som tyder på at dette har vært et sentralt stridsspørsmål mellom konge og kirke i samtiden. Det at Kongespeilet tar dette opp, samt at det i følge sagaen ikke er etablert noen tydelig praksis når det gjelder valg av biskoper og erkebiskoper tyder på dette.

---

³¹⁶ HHs 1963: 271

Vi har også sett, i begynnelsen av dette kapittelet, at det var forsøkt innført flere lover og forordninger som skulle slå fast de involvertes plass i biskoputnevnelser.

Som jeg har argumentert for tidligere, ga biskop Nikolas' oppførsel en indikasjon på at den troskapen han utviste overfor kong Håkon var av en kontekstuell art, på linje med de konklusjoner Hans Jacob Orning drar i sin avhandling.³¹⁷ Kan episoden med Einar Smjørnbak tyde på en lignende mentalitet? Avgjørelsen om å instille Einar til erkebiskop ble tatt uten at Håkon fikk noen medbestemmelsesrett. Når den nyutnevnte erkebiskopen så kom til landet, oppsøkte han ikke kongen, men dro rett til sine meningsfeller. Men da det kom han for øret at kongen var harm på ham, dro han straks til kongen og viste med det den ydmykhet som krevdes for å skape forsoning. Det er tydelig her at nærheten til den verdslige makten har noe å si for hvordan det ageres. Kongen brukte sin harme for å tvinge i gjennom sin autoritet. Hva ville utfallet blitt hvis erkebiskopen hadde nektet å lytte til kongens signaler? Det er ikke utenkelig at dette hadde ført til en påfølgende kongelig appell til paven, hvis vi legger til grunn hvordan Håkon generelt handlet i tilfeller hvor han var sterkt uenig i utnevnelsen av biskoper. Jeg tror ikke Håkon egentlig var spesielt imot utnevnelsen av Einar. Det var fremgangsmåten han hadde problemer med. Ved å dra til kongen viste Einar at han respekterte kongens autoritet, uten at kirkens makt ble undergravd av den grunn.

Etter at Håkon unge falt fra ble det aktuelt å gi kongstittel til Magnus. Kongen tok erkebiskopen med på råd i denne sammenhengen. Samtidig går det tydelig fram av sagaen at erkebiskopen på forhånd hadde kunngjort sin støtte til Magnus.³¹⁸ Med andre ord visste Håkon hva erkebiskopen kom til å svare til dette. Det er likevel verdt å merke seg at kongen følte seg kallet til å drøfte saken med erkebiskopen. Dette at kongen følte seg kallet til å drøfte saken med erkebiskopen representerte egentlig ikke noe nytt. Det var tross alt kirken som sto for kroningen av konger. Samtidig er det interessant at mens det sannsynligvis var en selvfølge at kirken ble tatt med på råd i forbindelse med en kongekroning, følte ikke kirken seg forpliktet til det samme når en ny erkebiskop skulle utnevnes. Sannsynligvis var Håkon klok av skade fra sin egen kongehylling, hvor kirken ikke var representert i første omgang. Håkon visste hvor store problemer det kunne føre med seg, hvis kirken ikke ble tatt med i slike sammenhenger. I tillegg innebar det et mindre offer for Håkon å innhente erkebiskopens sanksjon i dette tilfellet, da han visste at erkebiskopen forholdt seg positivt til Magnus.

---

³¹⁷ Orning 2003: 250

³¹⁸ HHs 1963: 306

Konflikten rundt Lodin

I 1260 ble Lodin kåret til biskop av erkebiskopen. Kong Håkon var sterkt imot dette. Det hele gikk så langt at Håkon appellerte avgjørelsen inn for paven, noe erkebiskopen på sin side likte dårlig.³¹⁹ Enden på det hele ble at Lodin trakk seg og at kongens mann Gilibert ble biskop i Hamar i 1263 etter å ha vært hos paven. Det er tydelig at kongen ville ha en finger med i spillet når nye biskoper skulle utnevnes og at han regnet sin rett til dette som såpass legitim at han valgte å appellere til pavestolen når hans ønsker ikke ble fulgt. Kongen prøvde muligens å rette opp noe av den skjevheten i maktbalansen som hadde oppstått ved utnevnelsen av Einar til erkebiskop. På den annen side kan det tenkes at i tilfellet Einar hadde kongen egentlig ikke noe personlig imot han ble utnevnt til erkebiskop. Det var mer av en prinsipp sak. Det kan virke som det kan ligge personlige motiver til grunns for ikke å få Lodin som biskop. Det er mulig han ikke var en venn av kongen. Dette kan forklare hvorfor kongen handlet så forskjellig i de to sakene og ikke appellerte til paven i begge tilfellene. Dette var også en av de prinsipielt viktigste sakene i samtiden for både kongen og kirken. Hvem som skulle stå for utnevnelsen av biskoper. I Kongespeilet så vi at det ble argumentert for at dette lå under det kongelige embetet. Det er tydelig at dette ikke var like selvsagt i praksis. Paven fant seg i at kongen blandet seg i dette så lenge det var paven som hadde det avgjørende ordet. Kongen på sin side, aksepterte tydeligvis dette. Det viste han med tydelighet gjennom å velge å appellere til paven, i stedet for å forsøke å tvinge sin vilje i gjennom uten pavens innblanding. Det som er interessant her er at kongen faktisk valgte å akseptere paven som sitt overhode i saker knyttet til den geistlige sfære, mens han nektet den norske kirken den samme autoriteten. Innad i landet ønsket kongen å framstå som den øverste leder både hva gjelder det geistlige og verdslige, helt i tråd med Kongespeilet. Han framstod som en konge av Guds nåde. Overfor paven derimot, måtte selv en konge av Guds nåde bøye seg. Kongen aksepterer sin rolle som pavens underordnede i denne sammenheng.

---

³¹⁹ RN nr. 976, bind 1, http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.pr!b=978&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1101

Appell fra kong Håkon Håkonsson til pave Alexander IV: Lodin, kannik i Hamar, er med erkebiskop Einars råd valgt til biskop av Hamar. Dette er i strid med kongens vilje, og han appellerer saken til paven.

Hvorfor trakk Lodin seg? Slik jeg ser det, kan det være et resultat av flere faktorer. For det første var det vanskelig å fungere som biskop hvis han hadde øverste verdslige makt mot seg. For det andre viste historien at i det tilfellet kongen valgte å appellere til paven, ble resultatet gjennomslag for kongens syn på saken. Det var viktigst for kirken å bevare en indre ro som optimaliserte deres muligheter for å utøve makt.

Oppsummering

Til tross for gnisninger mellom kongen og kirken var geistligheten etter hvert en viktig støttespiller for Håkon. Et politisk samarbeid mellom de to maktblokkene kom så smått i stand tidligst fra 1218 og spesielt etter 1230 og vedvarte ut Håkons regjeringstid.³²⁰ Det var aldri snakk om noe reelt brudd mellom de to samfunnsmaktene i Håkons senere regjeringstid slik som det hadde vært under Sverre, selv om det nok var nær i 1234. Det virker som om det var kongemakten som kom best ut av dette på sikt. Et resultat av denne prosessen, foruten kroningen i 1247, var den nye tronfølgeordenen av 1260. Denne slår en gang for alle fast arvekongedømmet, uten noen form for valg.³²¹ Det var med andre ord kongemakten som seiret til slutt i denne rundt hundre år gamle maktkampen mellom kirke- og kongemakt. Dette er forholdsvis unikt sett i europeisk sammenheng. Kun Frankrike kan vise til en like forankret arvekongedømme på 1200-tallet.³²²

Når det gjelder kongens rett til å delta ved biskopvalg synes sagaen å argumentere for dette. Likevel ble det ikke etablert noen klar praksis på området. Generelt kan det sies at når kongen la seg opp i biskopvalgene, fikk han i majoriteten av tilfellene som er nevnt i sagaen sin vilje i gjennom. Jeg konkluderer foreløpig med at kongen hadde en viss innflytelse på valget av biskop, men at det i praksis ikke fantes noe fastlagt mønster som ble fulgt. Det var en stadig maktkamp om hvem som skulle ha størst innflytelse ved biskopvalg, kongen eller den norske kirken.

Jeg vil nå gå over til det området der jeg mener praksis er mest synlig i sagaen. Dette gjelder det konkrete maktforholdet mellom kongen og biskopen, samt skattleggingen av kirken og kirkens eiendomsrett.

---

³²⁰ Helle 1964: 84

³²¹ Helle 1964: 85

³²² Helle 1996: 117

5. Fra normer og ideologi, til praksis

Kongen og biskopen

Kongespeilet hevder i utgangspunktet en maktfordeling mellom konge og biskop der kongen er hersker over det verdslige, mens kirken styrer det åndelige. Likevel viser det seg at situasjonen er mer kompleks enn som så. For det første er det ifølge Kongespeilet slik at kirken skal betale skatt til kongen. Dette ble bare gjort ved ekstraordinære begivenheter i praksis, som for eksempel ved korstog, og det måtte da søkes om dispensasjon fra paven for å skatlegge kirken. Det er altså ingenting som tyder på at det var vanlig praksis for kirken å betale skatt til kongen. Her forfekter med andre ord Kongespeilet en ideologi som vi ikke finner igjen i praksis.

For det andre hevdes det flere steder i Kongespeilet at alle i riket til kongen er hans undersåtter og må lyde kongen. Dette må forstås slik at det også gjelder høyere geistlige. Kongen gis en absolutt makt overfor alle som oppholder seg i riket hans, og det er han som bestemmer over liv og død, på samme måte slik Gud bestemmer skjebnen i det hinsidige. Kongen presenteres som Guds representant på jorden. Han er konge av Guds nåde. Spesielt første del av sagaen stemmer dårlig med dette bildet. Det er for eksempel ikke tilstrekkelig at Håkon ble tatt til konge i 1217, da kirken ikke var tilstede for å gi sin sanksjon av det hele. Kirken fant seg ikke i å bli ekskludert fra kongsspørsmålet og den oppnådde langt på vei å bli tillagt en avgjørende rolle i dette, først gjennom jernbyrd og siden gjennom erkebiskopens stemme på møtet i 1223. Selv om det sistnevnte, som jeg har argumentert for, kan sies å være et taktisk grep fra erkebiskopen, var det formelt sett en innrømmelse av erkebiskopens innflytelse over kongevalget. Lovverket av 1163 ga etter min mening en klar innrømmelse av biskopenes makt over tronfølgeprosessen. Selv om denne loven ikke senere ble brukt i praksis, er det nok på mange måter denne loven den norske kirken støttet seg på da den mente seg berettiget til en såpass kraftig innblanding i tronfølgespørsmålet fra 1217 og utover. Det er verdt å merke seg at kirken på dette tidspunktet stod såpass sterkt at den i realiteten kunne trumfe i gjennom en kirkelig godkjenning av kongen. Hadde Kongespeilets ideologi vært fulgt, burde kirken ikke hatt noen som helst innflytelse over denne prosessen. Ser vi på tronfølge-loven av 1260 er kirkens rolle der marginalisert, sannsynligvis som en følge av at kongen hadde samlet mer av makten på sine hender og kunne velge å ikke ta hensyn til

kirkens ønsker om innflytelse når det gjaldt tronfølgespørsmålet. 1260-loven er slikt sett mer på linje med den ideologien som trekkes frem i Kongespeilet, hvor det er kongen alene som er den øverste makt i landet. Han kan ut ifra det diktere lover uten innblanding fra kirken.

For det tredje er det ifølge Kongespeilet kongen som skal utnevne og eventuelt avsette biskoper. Det ser vi gjennom Davids utnevning av Abjatar, og Salomos avsettelse av Abjatar som biskop. I Håkon Håkonssons saga ser en at kongens myndighet over insettelse og avsettelse av biskoper tydeligvis er ønsket fra kongens side, men at dette varierer en hel del i praksis. I 1224 greide kong Håkon, ved å alliere seg med biskop Nikolas, å få Peter innsatt som ny erkebiskop, mot den norske kirkens ønske. En skal likevel merke seg at Håkon søkte paven godkjenning for dette. Kongen stod altså for utvelgelsen, men det var kirken, gjennom dens overhode, som sanksjonerte det hele. I 1248 var kong Håkon tilstede sammen med erkebiskopen under utnevningen av Håkon til biskop i Oslo. Det må altså forutsettes at han i dette tilfellet hadde innflytelse over valget av biskop. Det mest sannsynlige slik jeg ser det, er at avgjørelsen ble tatt av kongen og kirken i felleskap. I tilfellet Einar Smjorbak valgte kirken å utelate kongen fra valget av ny erkebiskop, uten at dette fikk altfor store konsekvenser. På dette området er det tydelig at den ideologien som blir forfektet i Kongespeilet, ikke var gjennomført i praksis. Da Lodin ble biskop i Hamar i 1260, viste kongen sin klare misnøye ved dette ved å appellere til paven. Igjen valgte kongen å aktivt forfølge saken, men han tok ikke saken i egne hender. Han valgte å appellere til paven. Det betyr, slik jeg ser det, at kongen respekterte en slags pavelig autoritet over biskopvalg.

Det er vanskelig å danne seg et entydig bilde av hvordan utvelgelsen av biskoper og erkebiskoper foregikk i praksis. Vi har sett at lovverket som finnes på området støtter kirkens autoritet over dette. Det kan virke sannsynlig, at siden biskoputnevninger var et område som var noe uklart med hensyn til ansvarsfordeling mellom konge og kirke, ble det et område hvor de to maktene stadig utfordret hverandre for å forsøke å sette opp skranker for den andres maktutøvelseområde. Kirken kunne kanskje støtte seg på loven, men dette var ikke tilstrekkelig hvis kongen stilte seg negativt til utnevningen.

Det som derimot er tydelig, er at kongen ved et par tilfeller valgte å appellere direkte til paven når han var misfornøyd med en biskopsavgjørelse han ikke var tatt med på, og at dette førte frem. Når paven valgte å følge kongens ønsker, er det neppe fordi han regnet kongen for å ha noen medbestemmelsesrett i slike saker. Paven så sannsynligvis først og fremst på dette som et kirkelig anliggende. Konflikt mellom konge og kirke saboterte derimot en av de viktigste

sakene til den katolske kirken på den tiden, nemlig et ønske om fredelig sameksistens innad i den katolske verden. Det at kirken og kongen stod på god fot, må ha vært et såpass tungtveiende argument for paven, at han valgte å etterkomme kongen i slike saker. Dette kunne han gjøre, fordi det likevel var klart, ved at kongen hadde appellert til paven, at kirken hadde siste ordet. Kongen valgte ved å gå til paven å akseptere at kirken hadde den overordnede autoriteten når det kom til valg av biskoper. Derfor måtte han appellere til paven i de tilfellene der han var uenig i valget. Paven valgte så å etterkomme kongens ønsker, av hensyn til den indre ro. Denne praksisen viser at det er et klart avvik fra Kongespeilets ideologi, som hevder kongens suverenitet i slike saker. Det som samtidig viser seg, er at selv om Kongespeilets ideologi når det gjaldt utnevning av biskoper ikke ble fulgt, fremhever sagaforfatteren et ønske fra kongens side om at det skulle være slik.

Når det gjelder konflikten med Lodin, avsatte i realiteten kongen ham. I dette tilfellet ble det riktignok også appellert til paven, men Lodin valgte å gå av før saken kom så langt. En kan derfor hevde at det var Håkon som i praksis avsatte Lodin. Men det var under trussel om pavelig innblanding. Det er vanskelig å peke på hva som telte mest, innblanding fra paven, eller Håkons lunkne holdning til biskopen. Likevel, det er kanskje noen argumenter for at det var Håkons reaksjon på utnevningen av Lodin som telte mest. Kirken var ikke tjent med å ha en biskop som var i unåde hos kongen. Dette hang sammen med den økte makten kongen hadde opparbeidet seg i løpet av sin tid ved makten. En kan kanskje si at selv om kongen ikke hadde noen formell rett til å avsette biskoper, var realiteten annerledes. Når det gjelder en appell til paven, og hvorvidt denne hadde ført frem, er dette mer usikkert. Paven støttet Håkon ved innsettelsen av Peter som erkebiskop, men som det har blitt pekt på, kan dette ha hatt sammenheng med utenrikspolitiske forhold. Det var ingen garantier for at paven skulle reagere likt med hensyn til Lodin. Derfor faller jeg ned på den konklusjon at Lodin trakk seg fra sitt embete som en følge av den risiko for indre uro som kunne følge hvis det ble et brudd mellom konge og kirke i Norge. Det var sannsynligvis kirken som hadde mest å tape på dette i den situasjon den befant seg i etter 1260.

Hans Jacob Orning har kommet med en interessant teori når det gjelder kongens maktgrunnlag i den såkalte storhetstiden, som vi, med et tradisjonelt syn på den norske kongshistorien, kan si begynte etter 1240. Orning har pekt på det faktum at det etter 1240 var færre reelle konkurrenter til kongemakten enn det eksempelvis var før 1240 og under kong Sverre. Dette har ledet historikerne til den antagelse at kongemakten var sterkere etter 1240.

Orning kaller dette mer eller mindre for en "historisk tilfeldighet".³²³ Den norske storhetstiden kan ifølge ham sees på som en illusjon i den forstand at det ikke var en økt kongelig makt, men historiske tilfeldigheter i form av fravær av antagonister som gjorde det lettere å styre. Det som er interessant med denne teorien i denne sammenheng, er at den stemmer godt med hvordan kongens forhold til kirken utviklet seg, eller unnlot å utvikle seg. Selv om sagaen ønsker å fremstille Håkon som sterkere etter 1240, skjedde det egentlig ikke noe drastisk når det gjelder hans påvirkning av kirkelige anliggender som biskopvalg og avsettelser. Som det har blitt vist, var kongen rundt 1260 fortsatt avhengig av å bruke paven som appellmyndighet ved biskopvalg. Insettelsen av Einar Smjørбак skjedde uten kongelig innflytelse. Det er altså ingenting som i praksis tyder på at den kongelige makten på dette området reelt sett hadde blitt større enn tidligere. Riktignok gikk Lodin av som biskop etter press fra Håkon. Men det var for det første etter trussel om appell til paven. For det andre kan det, som jeg har argumentert for, ha vært et ønske om å bevare et godt forhold mellom kongemakt og kirke.

Ifølge Orning er det også indisier på at den kongelige makten ikke sto så utfordret etter 1240 som sagaforfatteren skal ha det til. Orning peker på at Sturlunga saga gir et annet bilde, og blant annet redegjør for en konfliktituasjon mellom Håkon og jarlen hans også etter 1240.³²⁴ Dette er ikke tatt med i Håkon Håkonsson saga. Dette forsterker bildet av at sagaforfatteren har et klart mål når han søker å beskrive perioden etter 1240 som en periode med en sterkere kongemakt. Målet er å fremstille kongen som *rex iustus*.

En kan likevel spørre seg om ikke forholdene etter 1240, selv om de som Orning sier bygger på historiske tilfeldigheter, ga kongen en unik sjanse til å bygge makt. Selv om sagaforfatteren går langt i framstille Håkon i et nytt lys etter 1240, er det vanskelig å tenke seg at dette ikke hadde en viss rot i virkeligheten. Likevel synes jeg Ornings ord gir en viktig, og etter min mening fornuftig forklaring på det skillet som etableres i sagaen i 1240.

Kirkens eiendomsrett og skattelegging av kirken

Som beskrevet tidligere, var det ett område der kongen ikke kunne rokke ved kirkens politikk. Det gjaldt kirkens eiendom, og skatteleggingen av denne. Som konflikten med biskop Pål av Hamar viste, var kirken villig til å sette mye på spill for å få gjennomslag i dette spørsmålet.

---

³²³ Orning 2003: 272

³²⁴ Orning 2003: 269-272

At Håkon til slutt fikk Helgøya, kan ikke regnes som noen verdslig seier over det geistlige. Sannsynligvis kompenserte områdene kongen måtte avstå for tapene til kirken, og vel så det. I Kongespeilet står det at verken kongen eller biskopen skal røve bort noe fra huset til den andre.³²⁵ På dette punktet går altså sagaen om kong Håkon lenger enn Kongespeilet gjør.

Når det gjelder skattleggingen av kirken, hevder Kongespeilet at kirken er skyldig skatt til kongen. Dette begrunnes med at til og med Jesus betalte skatt til keiseren. Det har som nevnt vært spekulert i at Håkons beskatning av kirken for å finansiere korstog fra 1247 var en snikinnføring av en slik skatt. Jeg finner dette lite trolig. I praksis ville en slik snikinnføring hvis den ble forsøkt innført som noe permanent i like stor grad som en mer åpen innføring av skatt, skapt store problemer for kongen i forhold til kirken. Jeg vil foreslå en annen forklaring. Kong Håkon var ikke den første til å love korstog som aldri ble noe av. Også Skule hadde lovt dette tidligere. Jeg finner det sannsynlig at intensjonene har vært gode, men at realitetene stoppet kongens planer. Norge var et lite land som befant seg i periferien av kristenheten, og som satt på beskjedne midler både økonomisk og befolkningsmessig. Mulighetene for å gjennomføre et korstog var sannsynligvis begrenset. Det vesentlige er her uansett at kongen måtte søke pavelig sanksjon av dette for å innføre skatt på kirken. Jeg finner altså et avvik mellom Kongespeilets ideologiske føring og den praksis sagaen beskriver.

6.Konklusjon

Jeg har tatt for meg de normative og ideologiske kildene og sammenlignet disse med det jeg mener representerer praksis i Håkon Håkonssons saga. Målet har vært å få et innblikk i hvorvidt bildet disse kildene satt opp mot hverandre gir korrelerer eller avviker fra hverandre. En kompliserende faktor i så henseende er at Kongespeilet som kilde ikke gir noe helt entydig bilde av hvordan forholdet konge-kirke bør være. På den ene siden hevdes Gelasianprinsippet. På den annen side hevdes kongen å være suveren overfor alle sine undersåtter, det vil si alle i riket hans. Det antydes også at kongen kan innsette og avsette biskoper. Vurderingen blir ytterligere komplisert ved at det ikke er mulig å behandle Håkon Håkonssons kongstid som en periode med et konstant forhold hva makten til henholdsvis konge og kirke angår. Jeg har valgt å trekke et skille i 1240 av praktiske grunner. Da ble Håkon alene om den øverste verdslige makten, og den kongelige makten økte sannsynligvis. Realiteten er muligens at etter

---

³²⁵ Ks 1965: 227

1240 vokste den kongelige makten seg gradvis sterkere på bekostning av blant annet kirkens makt. Samtidig kan vi ikke se bort ifra at dette er et bevisst grep fra forfatterens side og at skillet i 1240 er kunstig, som Hans Jacob Orning har pekt på. I tillegg er Håkon Håkonssons saga i seg selv gjennomsyret av den samme ideologien som en finner igjen i Kongespeilet. Det argumenteres direkte for kongen av Guds nåde i selve teksten. I ettermålet trekkes *rex iustus*-ideologien mer i sin helhet frem. Dette har komplisert arbeidet med å forsøke å trekke ut en slags praksis av kildene. Men det å jobbe med kilder som er tendensiøse, utgjør ikke noe nytt problem for historikere. Det bør, slik jeg har vist innledningsvis, være mulig ut ifra valg av metode å komme rundt slike hindringer.

Undersøkelsen har vist at det er forskjeller mellom den ideologien som blir forfektet gjennom kildene og det jeg mener representerer praksis. Jeg mener at det vesentligste en kan trekke ut av Kongespeilet, er at kongen hevdes å ha den øverste myndighet i riket sitt, og at denne myndigheten også gir kongen mulighet til å gripe inn overfor høytstående geistlige, hvis det er behov for dette. Dette kan kongen gjøre av to grunner. For det første fordi han er den øverste makten i riket, og for det andre fordi han ifølge Kongespeilet er den som står nærmest Gud og har fått sin myndighet fra ham. Det at kongen står nærmest Gud, gjør at han formelt sett kan gjøre som det behager ham. En eventuell straff for vanstyre blir oppmålt i det hinsidige.

Også i sagaen dominerer denne ideologien. Det blir gjort klart for leseren blant annet gjennom de mange gjengivelsene av Håkons ord. Håkon setter sin lit til Gud. Ingen annen makt enn Gud skal styre Håkon. Håkon fremstilles som en konge av Guds nåde.

I praksis arter det seg likevel noe annerledes. Et brev til erkebiskopen tyder på at Håkon også i praksis ønsket å fremstå som konge av Guds nåde. Samtidig viser det seg ved flere anledninger at kongen var nødt til å dele visse deler av makten med kirken, eller i visse tilfeller, se seg avskjært fra makten. Selv om Håkon ved mer enn en anledning fikk gjennomslag for sitt syn ved biskopvalg, var det etter å ha sendt brev til paven, eller truet med dette. Han appellerte altså til den samme kirken som han for øyeblikket lå i strid med, men til en høyere instans. Det var altså kirken, og ikke kongen, som i disse tilfellene hadde den øverste autoritet i praksis. Dette avviker fra det forholdet konge-kirke som Kongespeilet forfekter med hensyn til biskopinsettelse og avsettelse.

Kongespeilet hevder at kongen står over alle andre i riket sitt. Det argumenteres for at kirken må betale skatt til kongen, ut ifra at selv Jesus gjorde dette. Det eneste eksempelet i praksis på at Håkon inndrev skatt fra kirken var som nevnt etter en pavelig tillatelse om å innhente skatt i

tre år mot løfte om korstog. Jeg har falt ned på den konklusjonen at Håkon faktisk hadde intensjoner om å gjennomføre et korstog. Uansett er det vesentlige her ikke om Håkon hadde planer om å gjennomføre dette eller ikke. Det som er kjernen, er at for å legge skatt på den norske kirke, følte kongen seg nødt til å innhente en pavelig sanksjon. Det er med andre ord lite som tyder på at Kongespeilets ideologi på området ble fulgt i praksis.

Når det gjelder kirkens eiendomsforhold sier Kongespeilet ikke noe rett ut om dette. På den ene siden sies det at kongen står over alle andre i riket sitt og at du skal lyde kongen som du lyder Gud. På den annen side omtales det kongelige og kirkelige hus som adskilte institusjoner som ikke skal legge seg opp i hverandres anliggender. Det er lite som tyder på at Kongespeilets forfatter ønsker å slå fast noen rett for kongen til å disponere over kirkelige eiendommer i riket sitt som han selv vil. Dette kan ha vært et altfor betent tema. På dette området går faktisk Håkon lenger enn Kongespeilet, da han søkte å legge Helgøya inn under den kongelige eiendom igjen. Dette er det eneste punktet hvor jeg mener at kongen i praksis agerer ut ifra et syn som er mer ekstremt enn det man finner i Kongespeilet.

Det er altså en tendens til avvik når en sammenligner normer, ideologi og praksis. Generelt forfekter Kongespeilet en mer enerådende konge som vi ikke finner igjen i praksis. Det kan derfor sies at selv om det nok var et ønske fra Håkons om side å følge den ideologien som finnes igjen i Kongespeilet og sagaen, var dette i praksis ikke fullt gjennomførbart. Kongen var nødt til å ta hensyn til at kirken var en mektig politisk aktør, selv om innflytelsesgraden varierte i løpet av Håkons kongetid. Men en skal merke seg at Håkon, selv på høyden av sin makt, måtte se seg forbigått da ny erkebiskop skulle velges. Kirken hadde på ingen måte akseptert kongens rett til innblanding i noe den anså som et geistlig anliggende.

Som nevnt vektlegges det i sagaen et markant skille etter 1240, hva Håkons makt angår. Etter dette fremstilles Håkon som stadig sterkere. Stemmer dette bildet med praksis? Det er liten tvil om at det var lettere for Håkon å utøve makt når direkte rivaler til kongemakten var eliminert. Hendelsene rundt kroningen i 1247 og Håkons tronfølgelov av 1260 peker på at kongemakten hadde blitt sterkere. Samtidig opplevde Håkon å støte på de samme problemene overfor kirken som før 1240. Jeg tenker da på biskopvalg. Håkon ble fortsatt ikke tatt med på råd når biskoper skulle velges. Hadde kongen invendinger, valgte han fortsatt å henvende seg til paven. Det kan med andre ord se ut til at det hadde skjedd lite forandringer på dette området. Hans Jacob Orning har som nevnt tidligere argumentert for at skille i 1240 kan være kunstig. Mine undersøkelser støtter dette argumentet et stykke på vei. Selv om Håkons makt

sannsynligvis hadde blitt større vis a vis kirken på enkelte områder etter 1240, kunne han ikke rikke ved kirkens innflytelse på de områder som var mest sentrale for kirken. Det var kirken som kronet Håkon. Det var kirken som hadde det avgjørende ordet ved biskopinsettelse. Sagaen gir ved første blick et bilde av kongen hvor han framstår som mektigere i forhold til kirken enn han faktisk var. Kirken fortsatte å stå for kroningen av kongen. Kirken fortsatte å gjøre som den ville ved utnevning av høyere geistlige. Hvis kongen satte seg helt på bakbeina, søkte kirken å lempe det til så det ble levelig for begge parter. Dette er ikke det samme som at den oppga sin autoritet på området. Den lå i siste instans fortsatt hos paven. Dette gir et bilde av en konge som forsøkte å etterleve den ideologien vi finner igjen i Kongespeilet, men som i praksis ikke var sterk nok til å utfordre kirken på de mest sentrale områder for geistlig makt. Dette gir et bilde av Håkons makt i forhold til kirkens som på mange måter stemmer godt overens med Hans Jacob Ornings argumentasjon om at skillet i 1240 kan være kunstig. Samtidig må vi ikke glemme tronfølgeordenen av 1260. Den eliminerte på mange måter store deler av kirkens innflytelse over tronfølgespørsmålet. Det som likevel virker sannsynlig, er at kong Håkon ikke greide å bevege kirken på de områdene som var viktigst for kirken, biskopsvalg, eiendomsrett og skattlegging.

Kapittel IV- Konklusjon

Avslutningsvis vil jeg si litt om begge temaene denne oppgaven tar for seg under ett. Det oppgaven med tydelighet har vist, er at det ikke kan trekkes noen rett linje gjennom normer, ideologi til praksis. Normer og ideologi forholder seg til et ordnet bilde hvor alle aktører får tildelt sin plass, selv om denne som sagt er noe kompleks i Kongespeilet. I praksis er verden mer dynamisk. Det var en stadig kamp om makten på elitenivå og det er derfor vanskelig å skulle sette opp et tilsvarende system i praksis. Det en med sikkerhet kan si, er at det er

forskjeller mellom det ideologiske bildet i kildene gir og praksis, slik jeg mener å finne den i sagaen. Stort sett er det ideologien som er mer ekstrem mens praksis kanskje kjennetegnes av en mer pragmatisk innfallsvinkel. Det som står klart for meg, er at Håkon fremstilles som å ha ønsket å leve opp til kongsidealet slik det formidles i kildene. Håkon var en konge som i mange henseende fortelles å ha ønsket å internalisere det samtidige kongsidealet. Samtidig var han bare et menneske. Og som for mennesker flest, er det i praksis vanskelig å leve opp til idealene sine. Jeg tror likevel Håkon var bevisst kongsideologien og at det ikke bare er noe forfatteren av sagaen har valgt å legge til i etterhånd.

Den klareste indikasjonen på at Håkon ønsket å herske i kraft av ideologien er som konge av Guds nåde. Han fremstilles som å være bevisst på ha fått sin makt av Gud. Det er dette som trekkes frem av forfatteren i sagaen. Det er også en del av bakgrunnen for kroningen av Håkon at han ønsket denne legitimeringen gjennom Gud. Når det gjelder kongen som *rex iustus* har jeg argumentert for at Håkon ikke oppfylte alle krav i denne ideologien. Eksempelvis fungerte han aldri som dommer. Det må likevel kunne sies at han fremstilles som å oppfylle det viktigste kravet som legitimert av og gjennom Gud. Det er derfor min oppfatning at idealet konge av Guds nåde ble vektlagt sterkere av Håkon, enn *rex iustus*-idealet i sin helhet. Men, som jeg har argumentert for tidligere, må konge av Guds nåde forstås som det sentrale i *rex iustus*-ideologien. Jeg ser det derfor som sannsynlig, at selv om kong Håkon ikke oppfylte alle krav knyttet til *rex iustus*-ideologien, oppfylte han det viktigste kravet som konge av Guds nåde.

Kilder

Frostatingslova, oversatt av Hagland, Jan Ragnar, Sandnes, Jørn, Oslo 1994

Gulatingsslova, oversatt av Robberstad, Knut, Oslo 1937

Kongsspegelen, oversatt av Hellevik, Alf, Oslo 1965

Norske Middelalderdokumenter, oversatt av Bagge, Sverre H., Helle, Knut, Smedsdal, Synnøve Holstad, Bergen 1973

Snorre Sturlasons kongesagaer "Stormutgaven", Finn Hødnebo (red.), oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, Oslo 2003

Soga om Håkon Håkonsson, oversatt av Audne. Kr., Oslo 1963

Sverres saga, oversatt av Anne Holtmark, Oslo 1961

Litteratur

Bagge, Sverre H., "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen", *Historisk Tidsskrift* 65, 1986, s. 145-197

Bagge, Sverre H., *The Political Thought of the King's Mirror*, Odense 1987.

- Bagge, Sverre H., *From Gang Leader to Lord's Anointed*, Odense 1996
- Bagge, Sverre H., *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Finland 2001
- Bagge, Sverre H., *Fra knyttneve til scepter. Makt i middelalderens Norge*, Oslo 2003
- Bjørge, Narve, "Håkon Håkonssons ettermæle", i Claus Krag og Jørn Sandnes (red.), *Nye middelalderstudier kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, Oslo 1983, s. 155-163
- Bjørge, Narve, "Om skriftlege kjelder for Hakonars saga", *Historisk Tidsskrift* 1967, s. 185-229
- Bjørge, Narve, "Håkon Håkonssons ettermæle" i, *Syn og Segn*, 74. årg. 1968
- Blom, Geir, En konge blir til. Politikk og ideologi i Håkon Håkonssons saga, hovedoppgave i historie, Bergen 1994
- Bull, Edvard, *Folk og kirke i middelalderen. Studier til Norges historie*, Oslo 1912
- Bull, Edvard, Paasche, Fredrik, "Kristendom og kvad. Fra Paasches doktordisputas" i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Rikssamling og Kristendom. Norske historikere i utvalg I*, Oslo 1967, s. 422-429
- Dahl, Ottar *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundre*; Oslo 1970
- Ferrer, Marlen, Emosjoner i norrøn tid: en mentalitetshistorisk studie i emosjonelle relasjoner hos 1200-tallets mennesker i Norge og på Island, hovedoppgave UiO 1999
- Gløersen, Ingeborg, *Kongespeilet og Las Siete Partidas*, Oslo 1972
- Gunnes, Erik, *Kongens ære. Kongemakt og kirke i en tale mot biskopene*, Oslo 1971

- Hansen, Chris L., Holdninger, mentaliteter og praksis knyttet til middelalderens kirkeasyl på Island og i Norge, masteroppgave i historie UiO våren 2009
- Helle, Knut, *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150-1319*, Bergen 1972
- Helle, Knut, *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo 1996
- Holmsen, Andreas, *Norsk middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet*, Oslo 1966
- Holmsen, Andreas og Simensen, Jarle (red.), *Rikssamling og kristendom. Norske historikere i utvalg I*, Oslo 1967
- Holmsen, Andreas og Simensen, Jarle (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969
- Holmsen, Andreas og Simensen, Jarle (red.), *Sverreættens kongedømme. Norske historikere i utvalg III*, Oslo 1970
- Holmsen, Andreas, *Norges historie fra de eldste tider til 1660*, Oslo 1971
- Holmsen, Andreas, *Nye studier i gammel historie*, Oslo 1976
- Iggers, Georg G., *Historiography in the Twentieth Century*, USA 2005
- Johnsen, Arne Odd, "Fra ættehevn til offentlig straff", i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Rikssamling og kristendom. Norske historikere i utvalg I*, Oslo 1967, s. 451-464
- Keyser, Rudolf, *Den norske kirkes historie under catholicismen*, Christiania 1856
- Koht, Halvdan, "Skule jarl", *Historisk tidsskrift, femte rekke, femte bind*, Kristiania 1924, s.428-452
- Koht, Halvdan, "Kjeldegrunnlage for saga um Håkon Håkonsson", *Historisk tidsskrift, femte rekke, sjette bind*, Oslo 1927, s. 16-30
- Krag, Claus, "Skikkethet og arv i tronfølgeaven av 1163", *Historisk tidsskrift 54*, Oslo 1975, s.153-180
- Lunden, Kåre, *Norge under Sverreætten 1177-1319*, Oslo 1995

- Lunden, Kåre, "Overcoming Religious and Political Pluralism. Interactions Between Conversion, State Formation and Change in Social Infrastructure in Norway c. AD 950-1260", *Scandinavian Journal of History*, Vol. 22, No. 2, UK 1997, s. 83-97
- Miller, William Ian, *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland*, Chicago 1990
- Monclair, Hanne, Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham, hovedoppgave UiO 1995
- Monclair, Hanne, *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundre. En analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale*, doktoravhandling UiO Oslo 2003
- Monclair, Hanne, "Fortidens grunnleggende annerledeshet? En analyse av gudsdomsberetningene i norsk sagamateriale", *Historisk tidsskrift* 2004, s. 482-504
- Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen, Gunnar I., Sandmo, Erling, *Norsk historie I, 750-1537*, 2003
- Mykland, Knut, (red), Kåre Lunden, *Norges historie bind 3. Norge under Sverreætten 1177-1319*, Oslo 1995
- Nedkvitne, Arnved, *Møtet med døden i norrøn middelalder, en mentalitetshistorisk studie*, Oslo 2003
- Orning, Hans Jacob, Uforutsigbarhet og nærvær. Norske kongers herskermåte ca. 1160-1300, doktoravhandling UiO Oslo 2003
- Orning, Hans Jacob, *Unpredictability and Presence. Norwegian Kingship in the High Middle Ages*, Leiden 2008
- Osorino, Ismael, The Leaders King Sverre and King Haakon. Analysis of King Sverre and King Haakon Haakonssons in Sverris Saga and Haakonar Saga Haakonarsonar trough Max Weber`s and John Gardner`s Models, masteroppgave i historie, UiO våren 2004
- Paasche, Fredrik, "Magnus Erlingssons kongedømme", i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969, s. 97-117

Rygg, Anton, Fra spontanitet til selvkontroll og avsky for vold? En mentalitetshistorisk studie i voldsforståelse på det førstatlige Island og i det statlige Norge ca 1180-1300, hovedoppgave i historie, UiO 1997

Rygg, Anton, "Innvollene på kirketaket. Norske og islandske voldsmentaliteter på 1200-tallet", i *Nordliv 1999: 92-95*

Sars J. E., *Samlede værker, første bind*, Kristiania 1911

Schreiner, Johan, "Stridsspørsmål i norsk middelalderhistorie", *Historisk tidsskrift 32*, Oslo 1940-42, s. 183-199

Schreiner, Johan, "Omkring Kongespeilet", i *Historisk Tidsskrift 42*, Oslo 1963, s. 97-112

Schreiner, Johan, "Lovene om tronfølgene i Norge 1163-1273", i Andreas Holmsen og Jarle Simensen, (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969, s. 175-196

Schreiner, Johan, "Konge og kirke i Norge 1247-1277", i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Norske historikere i utvalg III. Sverreættens kongedømme*, Oslo 1970, s. 259-274

Schreiner, Johan, "Kong David i Sverres saga og Kongespeilet", i, Matias Tveitane, *Studier over Konungs Skuggsið*, Bergen 1971, s. 48-49

Schreiner, Johan, "Bidrag til datering av Kongespeilet", i Matias Tveitane (red.), *Studier over Konungs Skuggsið*, Bergen 1971, s. 36-47

Seip, Jens Arup, "Problemer og metode i norsk middelalder forskning", i, Andreas Holmsen (red.), *Norsk middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet*, Oslo 1966, s. 146-187

Sigurðsson, Jón Viðar, "De vennlige islendingene og den uvennlige kongen", i *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800*, Reykjavik 2007, s. 81-100

Sørensen, Preben Meulengracht , *Fortelling og ære. Studier i islændingasagaerne*, Oslo 1995

Taranger, Absalon, ”Om kongevalg i Norge i sagatiden”, i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969, s. 118-122

Tobiassen, Torfinn, ”Tronfølgelov og privilegiebrev” i Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes. Norske historikere i utvalg II*, Oslo 1969, s. 216-292

Tveitane, Mattias (red.), *Studier over Konungs Skuggsià*, Bergen 1971

Vadum, Kristoffer, Dom og straff i kongespeilet. En analyse av verkets rettslære i forhold til en norsk og europeisk bakgrunn, masteroppgave i historie UiO våren 2004

Internettsøk

<http://www.dur.ac.uk/medieval.www/sagacon/ljungqvist.htm>, 1.3.2008, kl. 1905

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=393&s=n&str=

07.01.2010 KL.0927

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=393&s=n&str=,

07.01.2010 KL.0927

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=454&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0937

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=485&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0943

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=489&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0945

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=518&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0951

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=530&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0953

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=535&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0955

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=541&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0957

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=542&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0958

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=546&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 0959

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regest_vise_tekst.prl?b=633&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1009

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=641&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1014

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=639&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1013

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=634&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1011

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=758&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1028

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/regist_vise_tekst.prl?b=978&s=n&str=

07.01.2010 Kl. 1101

